شاری دەستە و تاقمەکان

شارام قەوامی

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب:..........شاری دەستە و تاقمەکان
نووسەر:..........شارام قەوامی
بابەت:..........شیکردنەوەی کتێبی شاری مۆسیقارە سپیەکان
ئاراستن و ئامادەکاری:..........سنە، ئاری، ڤیان کامپیوتر
پیتچنین:..........پەرەستوو ئەمینئاقایی
چاپ:..........گلبرگ
لیتوگرافی:..........پارسا
ئەژمار:..........٦٠٠٠ بەرگ
شابک:..........٩-٢٦٨-٠٤-٩٦٤-٩٨٧
ژمارەی فیپا:..........٤٧٠٧٧-٨٥م
نـــــرخ:..........٢٥٠٠
تمـــــــــــــــــــەن

﴿مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ نووسەر﴾

وەکو کتێبەکانی پێشترم بە بێ یارمەتی هیچ دەستە و لایەنێک لە چاپ دراوە.

ئەگەر چیرۆکە بەناوبانگەکەی ئاندرسێنتان نەخوێندبێتەوە، لانیکەم زۆربەتان ئەو چیرۆکەتان بیستووە و لەوانەیە لە دڵیشەوە چەپڵەتان بۆ ئەو منداڵە لێدابێت وا بەرەنگاری ڕای گشتی ئەبێتەوە کە تێکەڵێکە لە وەهم و فریو و ترس لە زۆڵ بوون. زۆڵ بوون ئەو زاراوە تۆقێنەرەیە مێژووی دەسەڵاتەکان بەرامبەرمانی ئەکەنەوە. ئەوەی وا بیر نەکاتەوە زۆڵە، ئەوەی نەیێتە نێو ئەم بازنەیەوە زۆڵە؛ ئەوەی تخووبەکانی ئەم جەغزە بشکێنێ زۆڵێکە شیاوی هەموو هەیترِ لێ کردنێ.

من لەم دەقەدا بەدوای سەلماندنی زۆڵ بوون یان زۆڵ نەبوونی خۆمەوە نیم؛ چۆن لام وایە بوونەوەری خاوەن زمان لە ئەساسدا زۆڵە. مرۆڤ بە زمان خەڵک ئەخڵەتێنێ؛ بە زمان دەسەڵات پێک دێنێ؛ لە بڵێندگۆی زمانی دەستەوتاقمەکانەوە نەیاران بە داخی زۆڵ بوون دائەپڵۆسێنێت؛ بۆیە لەگەڵ دیان پیانان بە زۆڵ بوونی خۆما قسەیێکی منالانەشم پێیە: ئەکرێ ئەو کراسە ئاورێشمینەی لە بەر پاشادا ئەیبینین لە ئەساسدا کراس نەبێ؟ دیارە پێناسەی کراس بۆ منال ئەوەیە لە تان‌وپۆیێک پێک هاتبێت و جەستەیێک داپۆشێنێ. هەر بەم مەنتیقە منالانەیەوە دانراوەیێکتان ئاراستە ئەکەم. ئاخۆ ئەگونجێ ئەم کتێبە ٦٢٥ لاپەڕەییەی بەختیار وا دەیان کوڕی لە سەر گیراوە و دەیان وەزیر و گزیری ئەدەبیی سەرسام کردووە ڕۆمان نەبێ؟ بەپێ

مەنتیقی منالانەی مـن ئـەم دانراوەیـە هێنـدەی گریمانـەی نـەبوونی خـودا ڕەوایە. پاش ئەم گریمانەیە هەوڵ ئەدەم واز لـە بـڕیاری منالانـە بێـنم و بـە زمانێ کە گەورەکانیش لێی تێبگەن، پێناسـەی خـۆم بـۆ ڕۆمـان ئاراسـتەتان بکەم.

وەک هەزاران جار وتراوە ڕۆمان دیاردەیێکی مودێڕنە (بـۆ خۆشـم بێـزم لەم قسەیە دێتەوە). مودێڕن بوون لای من ئامادەبوونی بەردەوام لـە شـوێنە تازەکاندا نییە؛ بەڵکوو ئەو هەنگاوانەیە بەرەو مەترسی و بڤەکان هەڵـیدێنین. ڕۆمان گەورەترین شـەقاوێکە هـەتا ئێـستای مێـژوو لـە زمانـدا ڕووی دابـێ. شەقاوێ کـە بـە یـەکجاری خـۆی لـە سـنوورەکانی حیکایـەت دەربـازکرد. سەرەتای سەرهەڵدانی ڕۆمان ئەگێڕمەوە بۆ یەکەم چرکەسـاتەکانی مـەرگی خۆدا لە خەڵوەتی نووسەراندا. جورج لـۆکـاچ لـە نەزەریـەی ڕۆمانـدا ئەڵـێ: «ڕۆمان حیماسەی جیهانی بێ خودایە.» ڕۆمان لەو کاتەوە سەرهەڵـئەدا کـە ئێمە لە خۆماندا بەدوای وڵامی پرسەکانی خۆمانـدا ئەگـەڕین و ئـەو کاتـەش ئەبێ بە زمانی کۆمەڵگا وا خوێنەران لە دەقەدا بە دوای پرسیارەکانی خۆیاندا ئەگەڕێن، نەک لە خەیاڵی خوداکانی دەرەوەی دەقدا. ڕۆمـان ئەوکاتـە دێتـە ئافراندن وا دون کیشوت بە دوای پرسەکانی خۆیدا سەفەر ئەکات و ئێمـە لـە ڕێگای ئەم سەفەرەوە پرس و زڕە پـرس، وڵام و زڕە وڵامـەکانی ئـەم مرۆڤـە یاخییە ئەبینین.

یەکەم هەنگاوی دروست بوونی ڕۆمـان مرانـدنی خوداکـانی دەرەوەیـە؛ مراندنی ئەو زڕە وڵامانەیە وا کێشەکانی دەقمان بۆ پاسـاو ئـەدەن. ڕاپـەڕینی مرۆڤ لە هەمبەر خودا و یاخی بوونی مرۆڤ لە وڵامە نـەگۆڕەکان لـە دایـک بوونی ڕۆمانی بەدواوە بووە. دیـارە کوشـتنی خـودا قەیرانێکـە و چـارەسـەر نەکردنی هەموو ئەو دەردانەی بە دواوە ئەبێ وا مرۆڤی ئەمڕۆ گـیرۆدەیـەتی. مرۆڤ کە خودای لە خۆیدا کوشت، کە پتەوترین کۆڵەکەی مێژووی ڕووخاند،

هەموو مێـژوو بـە سـەریدا هـەرەس دێنـێ. ڕۆمـان بـۆ چـارەسـەر کـردنی دەردەکانی، جارێکی‌تر پەنا ناباتەوە بەر خودا؛ لە بەر ئەوەی مەرجی دروست بوونی ڕۆمان تووڕدانە دەرەوەی خودایە لە نێو دەق. نووسەری خـودا مـردوو لە خۆیدا بە دوای وڵامەکاندا ئەگەڕێ، هەموو ئەو هێز و تەوژمەی تا بەر لـەوە بە هۆی خوداوە دەقیان ئەژیاند، ئەبێ فڕک بدرێت و هێزی لە بن نـەهاتووی مرۆڤ جێگای بگرێتەوە. ڕۆمان لای من هـیچ نییـە جگـە لـە هەوڵـدان بـۆ سازدانی ژیانی بێ خودا. هەوڵدانە بۆ سازدانی دەسەڵاتێ کە هەموو شـتێکی خۆی لە مرۆڤ وەرئەگرێ. وەرچەرخانی گێڕانەوە لە حیکایەتـەوە بـۆ ڕۆمـان تەنیا گۆڕانێکی ڕوخساری و جوانناسانە نییە؛ بەڵکوو ڕاپەڕینێکی مێژووییە بـە هەمان تایبەتمەندییەکانی ڕونیسانسەوە. ئەو نووسەرەی پاڵپشتی خودای لـە دەست دا، ئەبوایا پشت بە هەندێ کۆڵەکەی‌ترەوە ببەستێت و لـە سـەر ئـەم کۆڵەکەگەلە ژیانی خۆی بسازێنێ. ئەم کۆڵەکانە ئـەو تایبەتمەندیگـەلـەن وا ڕۆمان لە حیکایەت جیا ئەکەنـەوە. لێـرە بـە دواوە لـە ڕێگـەی دەسنیـشان کردنی ئـەو کۆڵـەکانەوە هـەوڵ ئـەدەین پێناسـەی ڕۆمـان لـەم دەقـە ٦٢٥ لاپەڕەییەی بەختیار بخەینە بەر باس.

یەکەم کۆڵەکە: گەلاڵە (plot)

گەلاڵە گەورەترین جیاوازی داستان وحیکایەتە. ئەو شتەی داسـتان لـە حیکایەت و ڕۆمان لە حیکایەتی درێژ جیـا ئەکاتـەوە ئـەو زنجـیرە هۆکـار و بەرهۆییەیە گەلاڵەی پێ ئەوترێ. ڕۆمان ئەو کاتە لە حیکایەت جودا ئەبێتەوە کە لە سەر ئەساسی ئەم زنجیرەیە داڕێژرابێـت و ئەمـە دیـسانەوە بـە مانـای ئەوەیە دەق ببێت بە خاوەنی سیستەمێک لە وڵامەکان و بـە پێچەوانەشـەوە، وڵامە ڕاستەقینەکانی دەق ببن بە تان و پۆی فەزا و کەسێتی تێی‌بئاڵێن.

بۆ گەیشتن لە گەلاڵەی دەقەکەی بەختیار عەلی بـە هـەمان ئاراسـتەی

خەتیی دەقەکەیدا ئەڕۆینە پێش و لە توانامەنـدی و لاوازییـەکانی گەلالـەی ورد ئەبینەوە.

سەرەتای ئەم کتێبە باسی چۆنیەتی دروست بوونی ئەم کتێبـە ئەکـەن. عەلی شەرەفیار کەسـێکە لـە دەرەوەی جیهـانی حیکایـەت و ڕاسـتەوخـۆ و ناڕاستەوخۆ هیچ کاریگەرییێکی لە سەر ژیانی کەسـێتییەکانـەوە نییـە. بۆیـە چۆنیەتی ژیان و تایبەتمەندییەکانی ئـەم نووسـەرە گریمانـەییـە ئەکەوێتـە دەرەوەی کەش‌وهەوای ناوەکی دەق و هیچ پێوەندییێکی بە گەلالـەوە نییـە؛ واتە ئەم بەشە پرۆلۆگ (بـەرایی) یێکـی پەتییـە و هـەمان تایبەتمەنـدی ئـەو پرۆلۆگانـەی هەیـە وا لـە سـەردەمی کـۆنی یۆنانـدا ئەکەوتـە پـێش سـیانە دراماییەکان (تریلۆژی). کە وابوو سەرەتای ڕاستەقینەی ئەم دەقە لـە دایـک بوونی جەلادەتی کۆترە و لێـرە بـەدواوە ئـەبێ بـە دوای گەلالـەدا بگـەڕێن. سەرەتای ئەم دەقە لە ڕووی گەلالەوە بێ گرفتە؛ لەبەر ئـەوەی لـە ئەساسـدا گەلالە، بوونی نییە. ئەوەی کە کەسێ کەی لە دایک بێـت و کـەی دایـک و باوکی بمرێت و چەن برا و براژنی هەبێ، پرس هەلـناگرێ. پرسـی یەکـەمی دەق لەو کاتەوە سەر هەلدێنێ وا جەلادەت لە تەمـەنی هەشـت سـالاندا لـە دراوسـێییێکـی مالـیانەوە فلـووتێکی پـێ ئـەگات و دەسـبەجێ ئاهـەنگێکی سیحراوی لێ ئەدا. جەلادەت چلۆن فێری ئەم مۆسیقایە ئـەبێ؟ نووسـەر بـە دەیان شێوە ئەتوانێ وەلامی ئەم پرسیارە بداتـەوە؛ بـۆ وێنـە بـلێ مـن حـەزم کردووە پالەوانی چیرۆکەکەم لە ئان‌وساتێکدا بکەم بـە مۆسـیقار، بـەلام ئـەم وەلامە وەلامێکی فاشلە؛ لە بەر ئەوەی نووسەر لەم دەقـەدا دەسـەلاتی وای بـە دەستەوە نییە. چونکـە لـە دەرەوەی ژیـانی کەسـەکاندا ڕاوەسـتاوە و تـەنیا ئەتوانێ بوێژی گێڕانەوە بێت و مافی خودا٠یـی مرانـدن و زینـدوو کردنـەوە، سەرخستن و سەروبن کردنی کەسـەکانی نییـە. وەلامێکـیتـری ئـەم پرسـە ئەوەیە بلێین ڕەنگە جەلادەت مۆسیقاییێکی ئاسایی لێ دابێت، بەلام خەلکەکە

لە چاو تەمەنی جەلادەت و بە پێ بۆچوونی خۆیان بۆ مۆسیقا هونەرەکەیان بەرز نرخاندبێ. ئەمە وڵامێکی داستانی گونجاوە. هونەر چۆنیەتی‌یێکە و نرخی بە هیچ پێوەرێک دیاری ناکرێ. لەوانەیە مۆسیقای هایدن لای کوردێ تەوور نەهێنێ و شمشاڵ ژەندنی دەروێش عەبدوڵاییێک لای گۆران لە سەمفونیاکانی بتهۆڤێن سەرەنج ڕاکێشتر بێت؛ بەڵام گرفت لەوەدایە نووسەر ڕێبازێکی دیاریکراوی مۆسیقایی دەسنیشان ئەکات و کۆمەڵێ پێوەری بۆ دائەنێت و لە لایەن خۆی و دیکەی پاڵەوانەکانیشەوە شەرعیەت بەم پێوەرانە ئەبەخشێ. نووسەر هەر لە دووهەم لاپەڕەوە بە ناساندنی دوازدە مۆسیقازانی بە ناوبانگ ڕای خۆی سەبارەت بە مۆسیقا دەربڕیوە و بە پێوانەی بەرهەمەکانی ئەم بلیمەتانەی مۆسیقا و چەندەها کەسیتر کە لاپەڕەکانی ئەم کتێبەی پێ ڕەش کردۆتەوە ئەپێوێ. نووسەر سەبارەت بە جەلادەتی دە دوازدە ساڵ تەمەن ئەڵێ «زۆربەی ئامێرەکان فێربوو، شەو و ڕۆژ لە تۆمارێکی بچووکەوە گوێی لە سۆناتاو سەمفونیاکانی دونیا دەگرت، بە بیستن دەیتوانی پەنجەی عازیفەکان لە یەکتر جیا بکاتەوە، دەیتوانی هەموو مۆسیقارە گەورەکانی دونیا و ئاوازەکانیان لە دوورەوە بناسێتەوە». لێرەدا پرسەکە کێشەسازە و لانیکەم دوو پرسیاری‌تری بە دواوە ئەبێ. یەکەم: فێر بوونی مۆسیقاییێکی لە چەشنی کارەکانی هایدن و شوپێن، پێویستی بە سیحر و جادووی هیچ نووسەرێک نییە. ئەم مۆسیقایە دەرەنجامی مێژووییێک تەقالای زانستیی و جوانناسانەی کۆمەڵایەتییە کە سەرەتاکەی ئەگەڕێتەوە بۆ بەر لە قەرەجەکانی‌تروبادور و تروڤێرەکان. کابراییێکی ڕۆژهەڵاتی بۆ گەیشتن بەم مۆسیقایە ئەبێ ڕوانینی خۆی بۆ مۆسیقا بگۆڕێ. ئەبێ بیری خۆی لە چارەکەپەردە و بارودۆخی تاکیانەیی مۆسیقای ڕۆژهەڵاتی دەرباز بکات و پاشان خۆی ئامادەی مەیدانێ بکات کە بێجگە زانست و تێکۆشان هیچ ڕێبازێ ناناسێت؛ دووڕێیانێ کە تەنیا یەکیان لە بەردەم فیزیک زانێکدایە.

گرفتی دووهەمی ئەم ولآمە ئەوەیە کە گریمانەی بە مۆسیقار بــوونی خێــرای جــەلادەت هــیچ ناگۆڕێــت. گریمــان واش بــێ؛ ئــەو ولآتــەی نووســەر و کەسێتییەکان بە درێژایی حیکایەتەکە لێ ئەنالێنن و لە ڕاستیشدا هەر وایـە، کەی ئەتوانێ مۆسیقایێکی وا وەرگرێ. مرۆڤی ڕۆژهەلآتی بە گشتی و مرۆڤی کورد بە تایبەت کە مێشکیان بە مۆسیقای بەرتەسکی مەقامی ڕاهاتووە کـەی ئەتوانێ چێژ لە مۆسیقاکەی لودویک جەلادەت وەرگرێـت و پێـی ئەفـسوون بێت. کە وابوو یەکەم پرسیارێ کە گەلآڵە ئاراســتەی دەقەکــەی ئــەکات بــێ ولآم ئەمێنێتەوە؛ لە بەر ئەوەی نووسەر بە پێوەر کردنی موسیقایێک کە هــیچ ئاشنایەتییێکی لێ نییە، پرسی وا ئاراستەی دەقەکەی خۆی ئەکاتەوە بە هــیچ سیحر و ئەفسوونێکی درامایی ولآم نادرێتــەوە. خوێنــەر لــە خــۆی ئــەپرســێ ئەرێ کاکی شەرەفیار نانت نەبوو ئاوت نەبوو، ئەم هەموو ناوە زەبەلاحانەت بۆ هێناوەتە ناو ڕۆمانەکەتەوە؟ با لە باتی کوارتێتێکی ڤیڤالدی بە شمـشاڵەکەی دەروێــش عەبــدولا خەڵــکت ئەفــسوون کردبــا و بــۆ خــۆت مــارت لــەکون دەربهێنایا. پرسی دووهەمێک کە گەلآڵە قامکی دەخاتە سەر ئەوە نییــە کــە چلۆن جەلادەت و دوو دۆستەکەی بە مۆسیقا خەڵک چاک ئەکەنــەوە؛ گــوڵ ئەڕوێنن؛ یان تەنانەت بە یارمەتی ئەم مۆسیقایە بە سەر ئاودا هــەنگاو ئــەنێن. ئەمە پرسێکی نابەجێیە؛ ئێمە لە ولآتێکدا ئەژین نەک بە مۆسیقا بەڵــکوو بــە هۆکاری خورافیانــە کــاری لــەمــە گــەورەتریش ئــەکرێ؛ ئیتــر مۆســیقایێکی ئاسمانی شوێنی خۆی هەیە. پرسەکە لەوێدایە ئەم سێحری مۆسیقایە کە لــە شوێنێکدا ئاو ئەوەستێنێ، بە کامە مەنتیقی داستانی و بە پێ کامە هێــز یــان بیانووی داستانی لە شوێنێکی تــردا نــاخوات. ئــەم ســێ پاڵــەوانەی ڕۆمــان وا بێخەم بە سەر ئاودا ئەڕۆن، لە بەرچی کە ئەگەنە ئــەو زێــەی لــە لێواریــدا ئەگیردرێن و بەرەو مردن ئەبنەوە، سیحریان پێ نامێنێ؟ دیارە لێرەدا من بــە دوای مەنتیقێکی داستانیەوەم نەک مەنتیقێکی واقیعی. مــەنتیقێک لانیکــەم

وەک ئەو مەنتیقەی جوناتان سویفت لە سەفەرەکانی گالیوردا ئاراستەی ئەکات و پاڵەوانەکانی لە ڕێگەی خواردنی ئاوی کانیاوێکەوە بچووک ئەکاتەوە؛ یان مەنتیقی ساراماگۆ بۆ کوێر بوونی کەسەکانی ناو ڕۆمان لە ڕێگای دیتنەوە. نووسەر لەوێ ئەیتوانی پاڵەوانەکانی خۆی ترسنۆک پیشان بدات و هۆی والابوونی سیحرەکەیانی بگێڕاباياتەوە بۆ ئەم ترسەیان.(هەرچەن ئەمە مەترسی ئەوەی بە دواوە ئەبوو خوێنەر بڵێ پاساوەکەی وەک پاساوی ئەو دەروێشانە وایە وا ئەگەر گوللە بیانکوژێ یان شیر بیانبڕێ، هۆیەکەی ئەگێڕنەوە بۆ کۆمەڵێ خەوشی وەکوو لەش‌پیسی و ترس و شتی لەم بابەتە). دووهەمین پرسی گەلاڵەش بێ وڵام ئەمێنێتەوە، لە بەر ئەوەی بە پێی ئەو پلانەی نووسەری هەوەڵ و ئاخری دەق واتە بەختیار عەلی دایڕشتووە پاڵەوانەکانی ئەبێ لە لێواری ئەو زێیەدا حوکمی کوشتنیان بدرێت و بۆ خۆشیان ڕازی بن. ئەم ڕازی بوونە بە مردنیش بۆ خۆی لاوازییەکی‌تری ئەم دەقەیە و بە بێ هیچ هۆکارێک لە دەقەکەدا ئەمێنێتەوە. لە لاپەڕەی ٥٥ دا باسی ئەوە ئەکرێت جەلادەت بە دڵ هەست بە مەترسی ئەکات و چەن جار لە ئیسحاق ئەپاڕێتەوە لە زێیەکە نەدەن و بگەڕێننەوە؛ کەچی ئەپەڕنەوە. کە ئەگیردرێنیش ئەزانن ئەگەر لە باتی مۆسیقار بە هەر شتێکی‌تر خۆیان بناسێنن دەرباز ئەبن؛ کەچی ئیسحاق بە وڵامەکەی خۆی مۆر بە حوکمی مردنی هەرسێکیاندا ئەنێت. هەتاکوو ئێرە بێ‌گرفتە؛ لەوانەیە ئیسحاق لە درێژەی سەفەرەکانیدا بیهەوێ بە ئەزموونی مەرگیشدا بیانپەڕێنێتەوە، بەڵام درێژدادڕی ئەم پاساوەش پووچەڵ ئەکاتەوە. لە لاپەڕەی٦٤دا تێ ئەگەین ئێسحاق هەوییەکی زۆری بۆ مانەوە هەیە و بۆیە ناونیشانی قەبرستانێکیان پێ ئەڵێت تا هەرکامەیان زووتر دەرباز بێت بڕوات و لەوێ دارێک داچەقێنێت و ناونیشانی خۆی لە سەر بنووسێ. لە سەر هەمان زەمەنی ئاسایی ڕۆمان کە لە سەر هێڵێکی ڕاست ئەڕوات، ئەڕۆینە

پێشەوە. جەلادەت و دۆستەکەی و مامۆستاکەیان حوکمی کوشتنیان ئەدرێتێ، کەچی هەمان کەسێ وا فەرمانی کوشتنیان دەرئەکات بۆ خۆی جەلادەت بە برینداری ئەخاتە سەرشان و بۆ نیجات دانی ملی بیابان ئەگرێتە بەر و ئەیگەیەنێتە لای دکتۆرێ لە شاری تەپوتۆزە زەردەکان.

لێرەشدا پرسیارێکی‌تر دێتە گۆڕێ، پرسیارێ کە گەلالە ئەبێ ولامێکی گونجاوی بۆ ببێت.ئەم کابرایە کە بۆ خۆی یەکێ لە دڕندەترین پیاوکوژەکانی بەعسە بۆ واز لە کوشتنی جەلادەت دێنێت و تەنانەت خۆی ئەخاتە مەترسیی دەرباز کردنیشی؟ ئەم کابرایە لە منداڵیا بەردەوام کۆمەڵێ سەگی هاری بە دواوەیە و دەلالەتە بۆ ویستەناو (غەریزە) ی دڕندەیی. ماوەییێکی دوور لەو سەگە دڕانە هەڵدێ؛ کەچی دواتر تێ ئەگات ئەم سەگانە بە خواستی ئەو ئەجووڵێن. ئێمە لێرەدا یەکەمین حەڵقەی بۆچوونی ناتورالیستی واتە تەواروس ئەبینین. بە مانایێکی‌تر جۆرێ لە دڕندەیی لە ناخی سامیری بابلیدا هەیە. نووسەر لە درێژەدا حەڵقەی دووهەمی مەنتیقە ناتورالیستیەکەشی ئەخاتە پاڵ ئەو کوڕە کە ئەویش کاریگەری شوێنەوارە لە سەر کەسێتی. سامێری بابلی کە بۆ خۆی بە شێوەییێکی خوڕسک ئامادەیی دڕندە بوونی تیایە، هێزە نەرێنییەکانی شوێنەوار واتە ئەو کارەساتانەی لە ژیانیدا ڕووئەدەن و لە هەموویان بەرجەستەتر، مەرگی باوک و زۆربەی براکانی بە دەستی خەڵکی کورد(ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ) نفرەتێکی لە ڕادەبەدەر لە مرۆڤی کوردی تیا ئەچێنن؛ دواتریش لە کولیژی سەربازیدا ڕەوتی بە دڕندە بوونی درێژەی ئەبێ (ل ١٧٤) کەچی هەر ئەم مرۆڤە دڕەندەیە کە دەرەنجامی بارودۆخێکی ناتورالیستییە بە هۆی هۆکارێکی نازانستیانەوە ژیانی ئاوەژوو ئەبێتەوە، هۆکارێ کە ناتوانێ هیچ هێزێکی پێچەوانە دژ بەو ڕەوتەی دڕندە بوونی تیا چاندووە بێنێتە ئاراوە. شەوێک سامیر وەک هەمیشە لەگەڵ دەستەکەیدا پەلاماری شار ئەدەن و دەنگی مۆسیقایێکی

ئاسمانی دێتەگوێی. ئەم مۆسیقایە لە فلووتێکەوە دێت و بە یەکجاری ژێر و ژووری ئەکات. ئەم هۆکارە هەر چەن لە چەشنی ئەو هێزەی نییە وا ئەویان کردۆتە دڕەندە، یان بەواتاییکی‌تر دژەدانراوە(ئانتی تێز) یێک نییە لە هەمبەر ئەو دانراوە ناتورالیستییەی بوونەوەرێکی دڕەندەیان لێ سازداوە و بۆیە بە پێ مەنتیقی دژوازانە ناتوانێ داهاتە (سەنتێز)ی لە بنەڕەتەوە گۆڕانی سامێری بە دواوە بێ، بەڵام هەر چۆنێک بێت ئەمەش مەنتیقێکە و مەنتیقێکی داستانیشە. نووسەر وا گریمانەی کردووە سیحری مۆسیقاییێک بتوانێ مرۆڤێ ژێر و ژوورکات و لە ڕاستیشدا گریمانەییێکی ڕەوایە؛ بەڵام ئەم مرۆڤە دڕەندەیە کە لە هەمبەر ئەم مۆسیقارە وەها دەستەوەستان ئەبێت واز لە زمانی گوللە و شەڕ ئەهێنێت و گوێ لە قسەکانی ئەگرێت (ل١٨١و١٨٢) ئەبوایا بە هۆی ئەم هێزە متافیزیکییەوە نەختێ لە دڕەندەییدا پاشەکشەی کردبا، کەچی ئەمجارەوە کە هەمان مۆسیقای سیحراوی لە فلووتی مۆسیقارێکی ترەوە ئەبیستێ دڵی نەرمتر نابێتەوە هیچ، بەڵکوو ئەیداتە بەر گوللەش و هەتا ئەمرێ سەیری ئەکات؛کەچی لە کاتی مردندا لە ناکاو ڕای ئەگۆڕدرێت و ئەیهەوێ دەربازی بکات (ل١٨٦) پاش ئەم شەوەش دیسانەوە سامیری بابلی بۆ چەند ساڵێکی‌تر درێژە بە کردەوەکانی خۆی ئەدات؛ کەچی لەو شەوەی بڕیار ئەدات جەلادەت و دۆستانی بکوژێت، مۆسیقا ئاسمانییەکەی جەلادەت وەها کاری تێ‌ئەکات پاشگەز ئەبێتەوە لە کوشتنی و ڕاسپاردەی چەن ساڵ لەوەوپێشی فلووتژەنەکەی دێتەوە یاد و تەرمەکەی ئەخاتە سەرشان و بە بیاباندا دەربازی ئەکات. ئەمەی ئاخر عەیبی نییە؛ لە بەر ئەوەی هەر چۆنێک بێت مەنتیقێکی داستانییە و کاریگەری خۆیشی لە سەر سامێری بابلیدا ئەبێت و بە یەکجاری ئەیگۆڕێ. پرسیار ئەمەیە نووسەر کە سەبەبی وا ئاسان و بێ قەرقەشەی لە بەر دەست بێت بۆ ئەبێ خۆی تووشی سەر ئێشە بکات؟! دڕندەترین مرۆڤیش لە هەمبەر دەسەڵاتێکی

ئاسمانیدا لاوازە و لە چرکەساتێکدا ئەگونجێ ببێ بە پەپوولە و ئیتر پێویست ناکات بە چەند قۆناغدا بیپەڕێنیتەوە و دەقەکەت تووشی دژوازی بکەیت و لە چەن شوێندا گەلاڵە هەڵوەشێنیتەوە. گرفتە هەرەگرنگەکانی گەلاڵە لێرە بەولاوە دەست پێ ئەکات. جەلادەت لە شاری تەپوتۆزە زەردەکاندا ناچار ئەبێت واز لە مۆسیقار بوونی خۆی بێنێت و مۆسیقا لە بیر خۆی بەرێتەوە. خوێنەر لە خۆی ئەپرسێ لە بەرچی؟ کەسێک کە گەورەترین هەوبای مۆسیقایە و لە هەشت ساڵانەوە، واتە دە ساڵ لە ژیانی تەرخانکردووە بۆ مۆسیقا و فلووتێکی وا ئاسمانی ئەژەنێ جەلاد ئەکاتە پەپوولە، چلۆن ڕازی ئەبێ واز لە مۆسیقا بێنێ؟ وڵامێک کە دەق بە ئێمەی ئەداتەوە خەمی نانە. جەلادەت بۆ ئەوەی بژیت ناچارە واز لە مۆسیقا بێنێ. بۆ ناچارە؟ ئایا ناتوانێ ئەو شارە بە جێ بێڵێت و لە شوێنێکیتری ئەم جیهانە مۆسیقای خۆی لێ بدات؟ بە پێ دەق جەلادەت ناتوانێ لەو شارە دەرکەوێ؛ لەبەر ئەوەی شاری تەپوتۆزە زەردەکان شارێکە لە چەشنی شارەکەی ناو ڕۆمانی وڵاتی کۆتاییەکانی پول ئێستر (پول ئێستر یەکێ لەو کەسە بێ ئەژمارانەیە ناوی لەم دەقە دا هاتووە). شارێکە دەرباز بوون لێ نامومکینە. وەک چلۆن لەوێ ئانابلوم و دیکەی کەسێتییەکان هیچ دەرەتانێکیان بۆ دەرباز بوون لەو شارە نییە، لێرەشدا جەلادەت ڕوبەڕووی دۆخێکی وەها بووەتەوە. لەوێ ئەم چارە هەڵنەگرییە بە پێ مەنتیقێکی زۆر بە هێزی داستانییەوەیە (داستانی نەک واقیعی، چۆنکە لەوێش شار و کەش وهەواکەی خەیاڵییە)؛ بەلام لێرە بۆ وایە؟ بۆ جەلادەت ناتوانێ لەم شارە دەرباز بێت؟ وڵامی دەق پاش زۆرێ قسەی کەم ناوەرۆک کە هیچ هۆکارێکی داستانی نانوێنن، وەکوو سەراب بوونی ئەم شارە و ئاوێنە لە ئاوێنە دووپات بوونی، ئەوەیە کە ئەم شارە گەمارۆ دراوە و جەلادەتی بێ پێناسە و بە تایبەت بەو برینانەی بە لەشیەوەیە تووشی گرفت ئەبێت و ئەگیردرێت و ئەمجارە خوداش نایهێنێتەوە. جا باشە

ئەی سیحرەکانی نووسەر لەکوێیە؟ لە ڕێگای ئاسمانیشەوە نەبێ، لە ڕێگای دالیا و دکتۆر بابەکەوە ناتوانێ پێناسەیێکی دەسکردی بۆ بکات و بە بەلەدێ بینێرێتەوە بۆ کوردستان؟ نووسەر بە زۆر ئەیهەوێ وا پیشان بدات جەلادەت لەبەر هەندێ هۆکاری خۆرافی ناتوانێ بڕواتەوە؛ کەچی پێویستی بە هیچ کامە لەم بیانوانە نییە. جەلادەت لەو شارە ئەمێنێتەوە لە بەر ئەوەی لە کوردستاندا شوێنێکی نییە بۆی بڕواتەوە؛ کەچی لەم شارەدا دوو دۆستی باشی دۆزیوەتەوە. بێ‌کەسی لە کوردستان و دوو دۆستەکەی ئێرەی بە تایبەت دالیا کە عاشقیەتی، سەبەبێکی باشە بۆ ڕاگیر بوونی لەم شارەدا. هەتاکەی؟ هەتا ئەو کاتەی ناچار ئەبێ مۆسیقارەکەی هەناوی خۆی بکوژێ. کام لەم سێ هۆکارە ئەتوانن ناچاری بکەن لە هەمبەر چارەنووسێکی وەها کوشەندەدا کۆڵ بدات؟ لەوانەیە بڵێین تەنیا هۆکاری سێهەم واتە هێزی لە ڕادەبەدەری عەشقی ئاسمانی ئەو بۆ دالیا ئەتوانێ لەوێ ڕایگرێ؛ بەڵام نە، ئەو عەشقە ئەو هێزە لە بن نەهاتووەی تێدا نییە؛ ئەگینا پاش تەواو بوونی شەڕ نەیدەتوانی دالیا بە جێ بهێڵێت و بگەڕێتەوە بۆ کوردستان. کە وابوو جەلادەت بۆ ئەبێ لەو شارەدا بمێنێتەوە و لەبەر نان مۆسیقارەکەی دەروونی خۆی بکوژێ؟ ئەگەر نووسەر نەختێ شارەزاتر ببوایا ڕەنگە بیتوانیایا پاساوێکی گونجاو بۆ ناچار بوونی جەلادەت لەمەڕ مانەوە لەو شارەدا پەیدا بکات؛ بەڵام ئەمەش هیچی نەئەگۆڕی. گریمان جەلادەت لە بەر خەمی نان ناچار بێ خۆی فێری مۆسیقایێکی نزم بکات. ئەی ئەرک و بەرپرسایەتی دۆستە باشەکانی چی لێ دێ. دکتۆر مووسای بابەک کە هەموو ژیانی خۆی تەرخانی پاراستنی جوانی کردووە و گوێشی لە فلووتە سیحراوییەکەی ئەو گرتووە چلۆن ڕازی ئەبێ ئەو هونەرە جاویدانە بە بەر چاویەوە بکوژرێت؟ لە کاتێکدا بۆ پاراستنی تابلۆیێک ئەڕواتە گێژاوی هەزاران مەترسییەوە. ئایا ناتوانێ هەمان کارێ وا دواتر بۆ دالیای ئەکات بۆ ئەوی بکات و بیباتە لای

خۆی با ناچار نەبێ مۆسیقارەکەی ناو خۆی بکوژێت؟ با لێگەڕین جەلادەت ناچار بێ مۆسیقا لە بیر خۆی بەرێتەوە؛ بەڵام چۆن دەتوانێ مۆسیقا لە بیر خۆی بەرێتەوە؟ نووسەر زۆر بە ئاسانی ئەیتوانی جەلادەت دوعا خۆر بکات و مۆسیقای لە بیر بەرێتەوە. لە وڵاتێکدا کە کەس پرسیاری هیچ ناکات ئەمە باشترین سەبەبە. گرفت لەوێدایە نووسەر نایەوێ بە فانتازیا و سیحر و جادوو کاری وا بکات، بەڵکوو دەست ئەکاتە تەنکەی باخەڵی و ڕێکارێکی مۆسیقازانانەش پێشنیار ئەدات و لە ڕێگەیێکی زانستییەوە ئەیهەوێ مۆسیقا لە بیر جەلادەت بباتەوە و پێنج شەش پێشنیاری زانستیش ئاراستە ئەکات. نووسەر لەو پەڕی بێ ئاگایی لە مۆسیقا پێشنیاری وا ئەدات هیچ کوڵکە خوێنەرێکیش بۆی پێوە ناکات. خوێنەر ئەپرسێ کاکی برا هەموو ئەو وانەگەلەی تۆ باسی ئەکەی، وەک قەرەباڵغی، دەنگی تەنەکە و کەڵەشێر و زڕەی کەر و گوێگرتن لە مۆسیقای لاواز و هتد بەشێکە لە ژیانی ئاسایی خەڵکی ئەم سەردەمە؛ وەک چۆن خوێندنەوەی کتێبێ بێ سەروبەر بەشێکە لە واقیعیەتەکانی ژیانی ئەمڕۆی ئێمە. فەنێکی ساکاری وەک مەلەش لە بیر ناکرێ؛ چلۆن هونەرێکی زانستیی و قووڵێ وەک مۆسیقا بە شێوەیێکی زانستی وەها نازانستیانە لە بیر ئەکرێ. خوێنەر حەقیەتی بپرسێ کاکی نووسەر گەر شانی تۆ ئەوە هەڵناگرێ وەک دیکەی بەشەکانی کتێبەکەت سەبەب و هۆکاری خورافی و متافیزیکی بهێنیتەوە، با بە دکتۆر مووسای بابەکت بگوتبا دەستێوەردانێکی ئەو بەشە لە مێشکی جەلادەت وا پێوەندە بە بیر کردنەوە و هەستەوە بکات و نەهێڵێ گەلالەی نووسراوەکەی وەها تووشی کەلێن ببێتەوە. با زۆری پێوە نەچین. جەلادەتی بەستەزمان مۆسیقارەکەی ناو خۆی ئەکوژێت و هەتا کۆتایی شەڕی دووهەم بۆ وەدەستهێنانی نان مۆسیقای نزم ئەژەنێت. پاش کۆتایی شەڕ ئەکەوێتە کەڵکەڵەی دەر چوون لەو شارە؛ بۆیە تکا ئەخاتە بەر دالیا تا پێکەوە لەو شارە

بڕۆن. پاش تێپەڕ بوونی پێنج ڕۆژ لە کۆتایی شەڕ دالیا بە هۆی دۆخی نالەباری جەستەیی جەلادەتەوە یان ڕاپەڕینی جەماوەر لە باشوور یان هەر هۆکارێکی‌تر دڵی خۆی ڕازی ئەکات لەگەڵ جەلادەت لەو شارە دەرکەون و پاش ماوەیێک لە ترسی هێرشی گاردی کۆماری کە سامیری بابلی لە مەترسییەکانی ئاگاداریان ئەکاتەوە ئەگەڕێنەوە بۆ شاری تەپوتۆزە زەردەکان؛ بەڵام جەلادەت پاش ماوەیێک لە ژیان لەو شارە بێ تاقەت ئەبێت و بڕیاری ڕۆیشتن ئەدات. دیسانەوە پرسیار زەق ئەبێتەوە. جەلادەت بۆ ئەیهەوێ بڕوات؟ لە دەرەوە یان لە ناوەوە چ گۆڕانێ ڕوویداوە وا جەلادەت بە مەراقەوە لەو شارە دەرئەکەوێ؟ جەلادەت هێشتاکە لە کوردستاندا بێکەسە و ئاشنایەتییێکی سەر پێیی لەگەڵ جەلیلی بارانیش ناتوانی شتێک لەم بێکەسییە کەم بکاتەوە.کە وابوو لە کوردستاندا هێزێ نییە ڕایبکێشێ یان ئەگەریش هەبووبێت دەق ئاماژەی بۆ نەداوە. لە شاری تەپوتۆزە زەردەکانیشدا شتێ نەگۆڕاوە. جەلادەت زۆرتر لە جاران عاشقی دالیا سراجەدینە؛ بە تایبەت پاش ئەوەی تێ ئەگا خۆشەویستەکەی دالیا مردووە و ئەم لەگەڵ دالیا بە تەنیا ماوەتەوە. ئەی باشە بۆ ئەڕوا؟ لە دەقدا چەن وڵامێ بەدی ئەکرێ؛ وەکوو ئەوەی شەڕ ئەکێشرێتە ناو شاری تەپوتۆزە زەردەکان و جەلادەت ئەگەر خۆیشی ترسنۆک نەبێت، لانیکەم دەروونی بە توندوتیژییەکانی شەڕ دێتە ژان و توانای دیتنی ئاسەوارەکانی شەڕی نییە. دیسانەوە زەنجیرەیێک لە پرسیار دێتە گۆڕی. ئەو شارە ئاوێنەییەی تێکەڵێکە لە وەهم و خەیاڵ و تراویلکە و لە ماوەی هەشت ساڵ شەڕی ئێران و عێراقدا ئاوەدان بووگە و پاش کۆتایی شەڕ تەنیا ئاسەواری ئاشتی بە سەریدا بچووک بوونەوە و چۆڵ بوونی بووگە و لەگەڵ شەڕی کەنداودا دیسانەوە گەشە ئەستێنێ و بەردەوامیش لە شەڕ سوود ئەبینێ بە پێ کام هۆکاری داستانی گیرۆدەی شەڕ ئەبێ؟ چاو خشانێک بە دەقدا دەر ئەخات بۆ

کێشرانی شەڕ بۆ ئەم شارە چ لە واقیعی زەمەنمەندی دەرەوە کە زۆر جار بە وەسواسەوە چاوی لێ ئەکرێت و چ لە واقیعی داستانیدا تەنانەت پاساوێکی ڕووکەشیش ئاراستە نەکراوە؛ بە مانایێکیتر لە باتی ئەوەی هۆکارێکی داستانی بۆ کێشرانی شەڕ بۆ ئەم شارە لە ئارادا بێ، ئەم شەڕە بووگە بە پاساوی نارێکییەکانی گەلاڵە. پاساوێکیتر کە دەق بۆ دەرچوونی جەلادەت لەو شارە ئەیهێنێتەوە هاندانی دکتۆر مووسای بابەک و دالیا سراجەدینە. ئەمان داوای لێ ئەکەن تابلۆییێک و فایلی خۆشەویستەکەی دالیا لەگەڵ خۆی بەرێتەوە بۆ کوردستان و لە فەوتان دەربازی کات. جا مەگەر ئەم دوو ڕاسپاردەیە ئەوەندە گرنگە کە جەلادەت ناچار بکات خۆشەویستەکەی خۆی بەجێ بێڵێت و بگەڕێتەوە بۆ شارێ کە خۆی دەزانێ ڕۆژە ڕەشەکان چاوەڕوانی ئەکەن. ئایا ئەو دوو ڕاسپاردەیە گرنگترن لە مۆسیقارەکەی هەناوی خۆی کە لە بەر ئەوەی نەیدەتوانی لەو شارە دەرکەوێ پێشتر کوشتبووی؟! دواتر باسی نرخی هونەری ئەو فایل و تابلۆیە ئەکەین؛ بۆیە بڕیاردان لە سەر ئەم ئالقەی گەلاڵەیە دائەنین بۆ هەمان شوێن. جەلادەت لەگەڵ سامیری بابلی شاری تەپوتۆزە زەردەکان بە جێ دێڵن و بە سواری دوو ئەسپی سپی خورافی سپی ئەگەڕێنەوە بۆ کوردستان. بە ڕاستی ئەمە سەبەبێکی داستانییە. دوو ئەسپ لە غەیبەوە دەر ئەکەون و ئەمان سواری ئەبن و دەوری دونیایان پێ ئەدەنەوە. بە بێ سەرئێشە و قەرقەشە؛ با ئەم تابلۆیە زۆر کۆنیش بێت و لە یۆنانی باستانەوە هەتا ئەمڕۆ لە دەیان حیکایەتدا هاتبێ. جەلادەت و سامیر ئەگەڕێنەوە بۆ سلێمانی. لەوێ هەندێ ڕووداوی سەیر و سەمەر ڕوو ئەدات کە پێوەندییێکی بە گەلاڵەوە نییە و ناکرێ بێ وڵام مانەوەیان وەک خەسارێ لە گەلاڵە دەسنیشان بکەین. لەوانە چوونە ئاسمانی چادرەکان و پەیدا بوونی پۆلێ کۆترە بە سەر سەری جەلادەتەوە. ئەمانە بەشێکن لە فانتازیاکانی نووسەر و لە بەشێکی تردا

ئەخرێنە بەر باس؛ بەلام ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە ئەم تابلۆ و ڕووداوانە پێوەندییێکیان بە گەلاڵەوە نییە؛ بەڵام ئاشکرا بوونی هەندێ ڕووداوی‌تر و دەرکەوتنی هەندێ کەسێتی لەم بەشەدا ڕاستەوخۆ زیان لە گەلاڵە، ڕیتم و بالانسی دەق ئەدەن؛ لەوانە دەرکەوتن و ون بوونی چەن جارەی مستەفای شەونم. ئەم گەمە کلێشەییە لەگەڵ ئەوەی بێ هیچ هۆکارێکی داستانی دووپات ئەبێتەوە، ئاڵقەیێکی‌تر لە ئاڵقەکانی گەلاڵەش ئەپچڕێنێ. ئەم بەشە لە دەق ئەخرێتە سەر تەپۆڵکەی ئەو بەشە ئێجگار زۆرانەی لابردنیان نەک هەر هیچ خەسارێ بەجێ ناهێڵێ، بەڵکو بە قازانجی هاوسەنگی(بالانس)، ڕەزم(ڕیتم)، خاڵبژار(فراکتووس)، کەسێتی داڕشتن و دیکەی فاکتەرەکانی بنیادنەری پێکهاتەی ڕۆمانە و دواتر لە بەشەکانی خۆیدا ئەخرێنە بەر باس؛ بەڵام لێرەدا مەبەست کارێگەری نەرێنی دەرکەوتنی مستەفای شەونم و هەندێ کەسی‌ترە لە سەر گەلاڵە. بە پێی دەق گرنگترین کەڵکەڵەی جەلادەت لە کوردستاندا سازدانی دادگاییێکی عادیلانەیە بۆ سزادان یان لێبوردن لە سامیری بابلی. دادگاییێک کە دادوەرەکانی ئەو کەسانە بن وا ڕاستەوخۆ ئازاری گرانیان لە سامیری بابلی بینیوە. ئەوەی کە ئایا حوکمی ئەم دادگایە عادیلانەیە یان نە، بەشێکە لە مەنتیقی دەق و پێوەندی بە گەلاڵەوە نییە، بەمانایێکی‌تر مافی نووسەرە چۆن لە عیدالەت بڕوانێ؛ بەڵام ڕووداوەکانی پاش ئەوە ئاڵقەیێکی پشت گوێ خراوی‌تری گەلاڵەیە. پاش ئەوەی دادگا حوکمی کوشتن بە سەر گومانلێکراودا ئەسەپێنێ، جەلادەت بە پلانی شاناز سەلیم ئەخرێتە زیندان و دوو ساڵی ڕەبەق لە لایەن حیزبە جۆراوجۆرەکانەوە ئەشکەنجە ئەدرێت و لە ئاکامدا تەنیا لە ترسی ئەوەی بمرێت و بەڵگەکان بۆ هەتا هەتایە بفەوتێ (هەرچەن ئەزانێتیش لەگەڵ درکاندنی شوێنی بەڵگەکان ئەکوژرێ)، ڕازەکەی ئەدرکێنێت و وەک پێش‌بێنی ئەکات ئەکوژرێ. لێرەدا دیسانەوە چەن پرسیار سەرهەڵئەدا.

جەلادەت بەر لـە دادگاکـەش نـەک هـەر پـێش‌بـێنی کارەسـاتەکانی پـاش دادگایی‌یەکە ئەکات، بەڵکوو ڕاستەوخۆ لە ڕێگای شاناز سەلیمەوە هەڕەشەی لێ ئەکرێ. جەلادەت لەم ماوە دوور و درێـژەدا بـۆ بەڵـگەکان یـان لانیکـەم کۆپییێک لەم بەڵگانە ناداتە دۆسـتە جـوان پەرەسـتەکانی خـۆی (مـستەفای شەونم، شارۆخی شارۆخ، جەلیلی باران، موحەمەدی فیردووسـی یـان یـەکێ لەو دوازدە کەسەی بەشداری دادگاکەی ئەکەن) کە ئەگەر وای بکردایا ناچـار نەئەبوو پاش دوو ساڵ خۆڕاگری لـە ژێـر ئەشـکەنجە و ئـازار، چـی ڕسـتووە بیکاتەوە خوری و چارەنووسی ئـەو بەڵـگە گرنگانـە بـۆ هـەتا هەتایـە بخاتـە دەستی نەیارانی حەقیقـەت. پرسـیاری‌تـریش ئەوەیـە ئایـا بـە ڕاسـتی لـەو سەردەمەدا کە کورد تازە خەریکە ئەبێ بە دەسەڵات و حیزبـەکان هێـشتاکە نانەلەمی خەڵکن، پێویست ئەکات جەلادەت بکـوژن؟ ئەگـەر ئـەبێ بکـوژرێ هۆکارە داستانی و واقیعیەکانی کامەن؟ مەگەر ئەوە نییە ئەو حیزبانـەی لـەو کاتە و ئێستاش بە خوێنی یەکتر تینوون بە سروتڕی یەکتریان زانیوە و هـەر دوو لا لە ڕێگای شاناز سەلیمەوە ئاگاداری ناوەڕۆکی بەڵگەکانن؟! دەی باشـە کە حیزبێک حیزبە نەیارەکەی ئاگاداری ڕازەکەی بێت ئیتر لـە درکـانی کـام ڕاز ئەترسێ؟ لەوانەیە وەک لە دەقدا باس کراوە هۆی کوشتنی بگەڕێتەوە بـۆ ئەو سەرسەختیە چاوەڕوان نـەکراوەی جـەلادەت. ترسـابێتن ئەگـەر بـەرەلا بکرێ هەموو شتێ بۆ هەموو کەس بگێڕێتەوە؛ بەلام جـەلادەتی بەسـتەزمان چی هەیە حیزبەکان لە ئاشکرا بوونی بترسـن. ئـەوە نییـە هەنـدێ بەڵـگەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی لایە و زۆر خایینانە (لە چاوی حیزب و زۆرینەی خەڵـک کە چاویان لە دەمی حیزبەکانەوە بووە) وەک بەعسیێکی دەمارگرژ لە بەرەی کوردستانی ئەشـارێتەوە؟ بـە مانـاییێکی‌تـر کـوژرانی جـەلادەت بـە دەسـتی حیزبێکی ئەو سەردەمە و لە بەر بیانوویێکی وا و لە بارودۆخێکدا کـە حیـزبی دژ، ئاگـاداری حـاڵ و ڕۆژیـەتی ئەگـەر نەڵـێین کردەوەیێکـی دوورەدەسـتە

لانیکەم بە هیچ سەبەبێکی داستانی پشت ئـەستوور نییـە. لێـرە بـە دواوە گەلاڵە گرفتێکی نییە؛ لەبەر ئەوەی جیهان، جیهانی حیکایەت و حیماسـەیە و لە ئاوەها جیهانێکی سۆفیانەدا گەلاڵە بوونی نییە و خـودا پاسـاوی هـەموو شتێکە. دیارە مەبەست دەقاودەق ئەو خودایە نییە لە کتێبـە ئاسمانییەکانـدا باسی کراوە، بەڵکوو هەر هێزێکە لە دەرەوەی گریمانـەکانی نووسـەردا بێـت. واتە مەبەست لـەم قـسەیە ئـەوە نییـە گریمانـەی تـەوەرەی نائاسـایی وەک زیندوو بوونەوەی مردوو گونجاو نییە. بە پێچەوانەوە گەورەیی هەندێ ڕۆمان بە هۆی گریمانە نائاسـاییەکانیـەوە بووگـە؛ بـۆ وێنـە سـەیری ڕۆمانـەکانی پێدروپارامۆ، ئاغای سەرۆک کۆمار و بە تایبەت کار لـە کـار تـرازای ژان پـول سارتر بکەن. لەو شاکارەی سـارتردا پاڵـەوانی ڕۆمـان کـە خەباتگێڕێکـە لـە ڕێپێوانێکی یاساییدا ئەکوژرێت و ئەڕواتە نێـو جیهـانی مردووکانـەوە. لـەوێ حەسرەتی ڕۆژەکانی جارانی ئەخوات؛ حەسرەتی ئەو دڵـدارییانەی ئـەیتوانی چێـژێ لـێ ببینیایـا و نـەیبینی. لـە جیهـانی مردووەکانـدا خواسـت و ویستەناوەکانی ژیان لە بەرچاویـەوە شـیرین ئـەبـن. لـەم کاتـەدا خەبـەری ئەدەنێ مەلەفەکـەی بـۆ جـارێکیتـر خوێندراوەتـەوە و سـەرلەنوێ ئـەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ جیهانی زیندووەکان؛ بە مەرجێ بەر لە سەعاتێکی دیاریکراو کە هـەمان کاتێکـە وا تیایـدا کـوژراوە لەگـەڵ دڵـدارەکەی دەسـتەملان بێـت. قارەمان ئەو مەرجە بەگاڵتە وەر ئەگرێ (جا مەرجی لەمە خۆشـترو ئاسـانتر) هەرکـە ئەڕواتـەوە بـۆ نـاو جیهـانی زینـدووەکان، دڵـدارەکەی ئەبینێتـەوە. دڵدارەکەی ئەیهەوێ لەگەڵی دەستەملان بێت، بەڵام ئـەم پەلەیـەتی خـۆی بگەیێنێتە هاوڕێیە خەباتگێـڕەکانی و پیـان بـڵێ ڕژێم ئیجـازەی ڕێپێـوانی پووچەڵ کردۆتەوە و ئەیهەوێ بە توندترین شێوە ڕێپێوانەکە سەرکوت بکات. قارەمان چەن هەوڵ ئەدات هاوڕێکانی نـەک هـەر بـاوەڕ بـە حەقیقەتەکـەی ناکەن، بەڵکوو بە ترسنۆک و خایین و خۆفرۆشی دائەنێن. قارەمان کە ئەزانێ

تەنیا ماوەیێکی کورتی بەدەستەوەیە و ئەگەر ماچی دڵدارەکەی نەکاتەوە بۆ هەمیشە ئەمرێ، هەوڵەکانی تیژتر ئەکاتەوە و لە ئاکامدا بەرەو لای دڵدارەکەی ئەبێتەوە، کەچی شەهوەتی ڕێپێوانەکە ئەیکێشێتەوە سەر شەقام و لە هەمان شوێنی پێشوو و لە هەمان کاتی دیاریکراودا ئەکوژرێت. ئەو شاکارەی سارتر بە بێ پەیڕەوکردنی هیچ مەنتیقێکی ڕیاڵ گەلاڵەیێکی وەهای بۆ دارێژراوە، بچووکترین پرسیاری بێ وڵامی نەهێشتۆتەوە؛ لەبەر ئەوەی هەموو شتێک بە ستراوەتەوە بە گریمانە دیالکتیکی‌یەکانی نووسەرەوە. لەوێ ئێمە جیهانێکی بێ خودا ئەبینین، بەڵام لەم دەقەی بەختیار عەلیدا نووسەر نەیوێراوە لە دەقەکەی خۆی بە خاوەن دەرکەوێت و پاساوی شتەکانی داناوە بۆ هێز و پاساوە دەرکی‌یەکان. کۆی قسەمان لەم بەشەدا ئەوەیە کە لەم دەقەدا گەلاڵە (plot) بوونی نییە و جیهانی دەق هەمان جیهانی پرس هەڵنەگری حیکایەتە.

دووهەم کۆڵەکە: کەسێتی

لەگەڵ وەرچەرخانی ئەندێشەی خوداناوەند بەرەو ئەندیشەی مرۆڤ ناوەند، بۆچوونی مرۆڤیش تووشی گۆڕانێکی بنەڕەتی هات و کاردانەوەی ئەم گۆڕانە بە خێرایی لە ئەدەبی تازە «ڕۆمان»دا خۆی نواند. کە مرۆڤ لە خوداکان ڕزگاری بوو، کە تاک لە ژێر دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی یاساکانی ئەو خودایانەی دەسەڵاتە مەزهەبییەکانی سەردەمی کویلەداری و دەربەگایەتی دایاننابوو دەربازی بوو، پێناسەی مرۆڤیش لە ئەدەبدا گۆڕا. ئەو مرۆڤەی وا هەتا دوێنێ هیچ نەبوو جگە لە گوێڕایەڵی بەرەی خودا و ئەهریمەن و هەموو کردەوەکانی ئەڕۆیشتە خانەی خواستەکانی ئەو دوو بەرەیەوە، بوو بە نوێنەری خواست و دڵەڕاوکێ‌یەکانی خۆی. مرۆڤی نوێ لە باتی ئەوەی بە ئاراستە دیاریکراوەکانی خەیر و شەڕدا بڕوات، دون کیشوت ئاسا کەوتە دوای

پرسیار و ویستەژینەکانی خۆی. سەرهەڵدانی ڕۆمان هاوکاتە لەگـەڵ مرۆڤـی خاوەن هەڵوێست. ئاوەها مرۆڤێک خۆی بـە خـاوەنی هـەموو پرسـیارەکانی جیهان ئـەزانێت و لـە بەرجەوەنـدی پێویـستی و خواسـتەکانی خۆیـەوە لـە جیهان و خوداش ئـەڕوانێ. مرۆڤـی پـاش حیماسـە و حیکایەتـەکان ئەگـەر خوداشی تووڕ نەدابێتە دەرەوە لە ژیان، لانیکەم لە شوێنێکدا دایناوە ژینکاتی لێ تێک نەدات و ڕێگای ئەزموونـەکانی لـێ نـەگرێت. ئـەم ئەزموونـە تازانـە هەمان تایبەتمەندییەکانی کەسێتی‌یەکانی ناو ڕۆمانن. لە جیهانی حیکایـەت و حیماسەدا تاکە پێناسـەی مـرۆڤ خـۆ بەسـتنەوە بـوو بـە بـەرەی شـەڕ و خێرەوە؛ تەنیا ئاراستەکانیش هەر ئەمانە بوون. مـرۆڤ بـۆی هـەبوو قارەمـان بێت و بە ئاراستەی یاساکانی خێردا بڕوات یان فریوی بەرەی شـەڕ بخـوات و خۆی ترۆ کات یان لە پەراوێزدا بوەسـتێت و حـەقی هیچـی نـەبێ. بـە مانـا ڕۆحانی‌یەکـەی، مرۆڤـی سـەردەمی حیماسـەکان یـان قارەمـان بـوون یـان دژەقارەمان و پێناسەی ئەم قارەمانیەتییەی دەسکەوتەکانی بوو لە سەنگەری خێرو شەڕدا. پێوەرەکانی قارەمانەتی ئێستا زۆر گـۆڕاون؛ وەک چـۆن مانـای قارەمـانیش کرۆکـی خـۆی دوڕانـدووە و ئێـستا ئێـدی مـدالیایێک نییـە بوونـەوەرەکانی نـاو دەق لـە ملـی خۆیـانی هەڵواسـن. بـە واتـاییێکی‌تـر لـە ڕێـڕەوێکی مێژوییـدا کـە ڕەهەنـدی گـۆڕانی مرۆڤـی کویلەیـە بـۆ مرۆڤـی خوردچووی سەردەمی سەرمایەداری و ئیمپریالیسم، لە بـاری زناگناسـییەوە، زناگی قارەمان ئاڵ و گۆڕێکی بنەڕەتی تووش هـاتووە و ئێـستە ئیتـر دالێکـە ئەمانباتەوە سـەر مـەدلوولێ بـە نـاوی مـرۆڤ بـە هـەموو لاوازی و خواسـتە بەرتەسـکەکانیەوە. ماڵـئاوایی قارەمـان لـە دەق، ڕێگـای بـۆ دروس بـوونی کەسێتی خۆش کرد. ئەم بوونەوەرە نوێیە لەگەڵ ئەوەی کۆڵەکەیێکی حاشـا هەڵنەگری ڕۆمانە، زۆرترین نزیکایەتی هەبووە لەگـەڵ مرۆڤـدا لـە سـەرەتای ئەدەبەوە هەتا ڕۆژی ئەمڕۆ. کەسێتی‌یەکانی نـاو ڕۆمـان لـە سـەردەمی دون

کیشۆتەوە بە درێژایی هەموو قۆناغە بگۆڕەکانی پاش ڕۆشنگەری، زیاترین ئاماژەیان داوەتە ئینسان و قووڵترین کەتەنەکانی هەست و نەستیان هەڵداوەتەوە و لە ڕێگای سێ فاکتەری کاری درامایی، ڕیتم و شێوە دەنگی تایبەتەوە، خۆماڵیانەترین خەڵوەتەکانی بۆ سازداوین. ئێمەش لێرەدا لە دەروازەی ئەم سێ فاکتەرەوە ئەڕۆینە نێو دەقی شاری مۆسیقارە سپی‌یەکانەوە.

کاری درامایی: مەبەست لە هەڵبژاردنی وشەی کار ئەوەیە هاوکات کردار و پەچەکرداریش لە خۆی بگرێتەوە. هەرچەن کار لە چیرۆکدا هەمان فورمولی ئەساسی $w = f\cos\theta \times d$ واتە ئاراستەی هێز زەربی جێ بە جێ بوون پەیڕەو ئەکات؛ بەڵام واتای کار لە زماندا بە گشتی و لە ڕۆماندا بە تایبەت پانتاییێکی فراوانتر ئەگرێتەوە... کار لە ڕۆماندا زیاتر لەوەی جێ بە جێ بوونی پاژ و کەسێتی و فەزا مادیی‌یەکان بە هۆی هێزێکەوە بێت، کاریگەری ئەم کارەیە لە سەر گەلاڵە. واتە ڕادەی کار لە ڕۆماندا ئەو جێبەجێ بوون و بزاڤەیە لە گەلاڵەدا ڕوو ئەدات. بەم پێیە کار ئەتوانێ تەنیا کاری فیزیکی نەبێت، بەڵکو کردەوەی زمانی و تەنانەت ڕووداویش بگرێتەوە. لێرەدا جۆرەکانی کار ئەخەینە بەرباس.

یەکەم: کاری فیزیکی

لە ڕۆمانی هەژارانی ویکتۆر هوگۆدا ژان واڵ ژان لە کاتێکدا کە بەرپرسی شارەوانییە ئەڕواتە ژێر کالیسکەیێک و پیاوێ دەرباز ئەکات. ئەمە کارێکی ئاساییە لە ئاراستەی خوار بۆ بان. لە سەر ئەساسی فورمولی $W=-mgh$

w= کار

g= هێزی ڕاکێشانی زەوی

h = بەرزایی

m= گرانشیا (جێرم)

ئەم کارەی ژان واڵ ژان کارێکی نائاسابیە؛ بەڵام گرنگی درامایی ئەم کارە بە هۆی ڕادەی فیزیکی کارەکەوە نییە؛ بەڵکوو بە هۆی ئەو کاریگەرییەیە کە ئەم کارە لە سەر گەلاڵەی ڕۆمان دایئەنێ. بەم کارە پشکێنەر ژاڤێر لێ ئەکەوێتە گومانەوە و تێئەگا بەرپرسی شارەوانی هەمان دزی هەڵاتوو ژان واڵ ژانە و بەم چەشنە جووڵانەوەیێکی گەورە لە گەلاڵەدا ڕوو ئەدات .

دووهەم: کار وەک دژەکردەوەی فیزیکی

هەر لە هەمان ڕۆماندا و بەر لەو زەمەنە ژان واڵ ژان کردەوەیێکی داستانی ئەنجام ئەدات و مۆمدانە زیوەکانی کلێسە ئەدزێت. پۆلیس ئەیگرێت و لەگەڵ مۆمدانەکاندا ئەیبەنەوە بۆ کلێسە. قەشەکە بەرامبەر کردارەکەی ژان واڵ ژان پەچەکردارێکی درامایی ئەنجام ئەدات و بە پۆلیسەکان ئەڵێ من خۆم ئەم مۆمدانە زیوانەم پێ داوە. ئەم پەچەکردارە کە لە ڕاستیدا دژەدانراوەی لێبوردن و بەخشینە دژ بە دانراوەی دزی، داهاتە (سەنتێزی) گۆڕانی بنەڕەتی ژان واڵ ژانی بە دواوە ئەبێت و گەلاڵە تووشی هەژانێکی بنەڕەتی ئەکات.

سێهەم: کار وەک ڕوانینی جیاواز

لە ڕۆمانی بەبادا چووی مارگرێت میچێلدا، کاتێ لە نێوان باکوور و باشووردا شەڕ هەڵئەگرسێت، لە ڕوانگەی هەموو دانیشتوانی ناو ئاهەنگێکی گەورە کە پشت بە مێژووی ئازایەتی و جوامێری باشوورەوە ئەبەستن، ئەم بەرەیە بە بەرەی براوە مەزەندە ئەکرێ. سێر باتلێر بە پێچەوانەی هەموو دانیشتووان، بەرەی باشوور بە دۆڕاوی شەڕ پێش‌بینی ئەکات. ئەم ڕوانینە واقیعیە گرنگترین خاڵی کەسێتی سێرباتلێرە و زۆرترین کاریگەری هەیە لە سەر ژیانی قارەمانی یەکەمی ڕۆمان (ئێسکارلێت) و گەلاڵەی ڕۆمان.

چوارەم: کار وەک کردەوەی خۆرسک یان بەرکاربوونی کەسێتی لە هەمبەر هێزەکانی دەرەوە

لە ڕۆمانی باباگۆریودا یەکێ لە جوانترین جۆرەکانی ئەم جۆرە کردەوەیە ئەبینین. بابا گۆریو سیمبولی باوکێکی لەخۆبردووە. بۆ بەختەوەری دووکچەکەی هەموو فیداکارییێکی کردووە. زۆربەی سامانی خۆی ئەخاتە تەک کچەکانی و بەشێکی بچووکی ئەهێڵێتەوە بۆ ساڵەکانی دواتری ژیان؛ کەچی نەک هەر ئەو پاشکەوتەش بەرەبەرە ئەداتە کچەکانی تا لە ماڵی شوودا مل کز نەبن و لە ئاهەنگە بورژواییەکاندا لە ناوی بەرن، بەڵکوو تەنانەت بۆ ئەوەی نەبێتە هۆی سەرشۆڕی کچەکانی نەک بە ناوی باوک، بەڵکوو وەک خزمەتکار سەردانی کچەکانی ئەکات. لە یەکێ لەو ئاهەنگە بورژواییانەدا خەبەر بە یەکێ لە کچەکانی ئەدەن باوکی مردووە. کچ قوڵپی گریان دایئەگرێت و فرمێسک بە چاویدا دێتەخوار؛ کەچی دەسبەجێ بیری ئەکەوێتەوە مکیاجەکەی خراپ ئەبێت و ئەیسڕێتەوە. ئەم کردەوە لە ناکاوە نەک هەر کاکڵەی ڕۆمانەکەیە، بەڵکوو گەورەترین زەبرێکە مێژووی ئەدەب لە بورژوازی دابێت.

پێنجەم:کار وەک ڕووداو

لە کۆتایی ڕۆمانی سالامبۆدا کچی پاشا لەگەڵ مێردەکەی، شادومان لە مەرگی گەورەترین دوژمنی خۆیان سالامبۆ پێکەکانیان هەڵئەدەن، کەچی لەم کاتەدا کچی پاشا دێق ئەکات و ئەمرێ. ئەم ڕووداوە تەنیا ڕووداو نییە؛ بەڵکوو کردەوەی ناڕاستەوخۆی خۆکوژی کچی پاشایە. کاریگەری ئەم کارە دراماتیکە وەهایە ناچارمان ئەکات جارێکیتر لە سەرەتاوە بە ڕۆمانەکەدا بینەوە و ئەمجارە لە ڕوانگەی عەشقی کچەپاشاوە لە هەموو ئەو کردەوانەی کچی پاشا بڕوانین کە ئەبێتە هۆی بەر تەعەدا کەوتنی خۆی لە لایەن سالامبۆ و دزرانی ئاڵای بەخت بە دەستی کچەپاشا و لە ئاکامدا مەرگی

سالامبۆ.

شەشەم: کاری زمانی

زۆر جار کارە مەزەنەکانی کەسێتی یەکان بە زمان ئەکرێت. وەک قسە لەڕواڵەتدا شێواوەکانی شازدە لە ڕۆمانی ساویلکەی داستایوڤسکی کە توکمەترین کارەکانی ئەو کەسێتییەیە، یان بەردەوام ناهومێدی دەربڕینەکانی گلام لە سەفەرەکانی گالیوردا. نموونەی بەرچاوتر قسەکانی ولادێمیر و ئێستراگونە لە درامای لە چاوەڕوانی گۆدۆدا. هەموو کارێ کە ئەو شاکارەی لێ کەوتۆتەوە تەنیا و تەنیا ئەم قسانەیە.

حەوتەم: کار وەک فانتازیا

نموونەیێکی باش بۆ ئەم جۆرە کارە کۆژانەوەی ئاگری شاری لی لیپووتە بە میزی گالیور. هیچ کردەوەیێکی ناو ئەو ڕۆمانە هێندەی ئەم کارە کەسێتی گالیور و مەنتیقی ڕۆمانمان بۆ دەرناخات . نموونەیێکیتری لەم بابەتە ئەو تووتکگەلەن وا بەرازی سەرۆک لە قەلای ئاژەڵەکاندا بە دزییەوە گەورەیان دەکات و دەیانکاتە سەگی بەرژەوەندییەکانی خۆی.

هەشتەم: کار وەک نەویان

نەویان وشەیێکی ئەردەلانییە و لە شێوەزارەکانیتری کوردیدا وشەیێکی هاومانایێم نەدۆزیوەتەوە. مانای نەویان هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی کارێکە بە بێ ڕچاوکردنی دەرەنجامەکەی. لە ڕاستیدا ئەم وشەیە باس لە قۆناغێ بەر لە سەرکەوتن یا سەرنەکەوتن لە ئەنجامدانی کار ئەکات. بۆ وێنە ئەڵێن (نەوی لە کوچکەکەو هەڵیوڕی) یان (نەوی لە کوچکەکەو پشتی هاتە ئێش) یان (نەویگیە لە چت قورس، پەوچکێ منالەکە لە باری چووگە) یان (نانەوێ لە چتێ بۆی هەڵبگیرگێ). لە ڕۆمانی قەموورەی نوتردامدا کە جەلادەت فیلمەکەی بینیوە، هەوڵی کازیمۆدۆ بۆ ڕزگار کردنی کچە قەرەج هەوڵێکی بە تەواوەتی فەشەلە و هەمان ئەو تێکۆشانەی کازیمۆدۆ بۆ

ڕزگارکردنی کچەقەرەج ئەبێتە هۆی کوژرانی کچ. ئەگەرکازیمۆدۆ وەها بە کەلەڕەقییەوە بەرەنگاری دۆستەکانی کچە قەرەج نەبوایاتەوە، بە دەستی ئەو دۆستانەی (دز و گداکان) دەرباز ئەبوو. واتە هەوڵ و تەقالای کازیمۆدۆ بۆ دەرباز کردنی کچە قەرەج ئەبێتە هۆی کوژرانی؛ کەچی ئەم تەقالا کوێرانە و دەمارگرژانەیە، گەورەترین کاری درامایی ئەو دەقەیە و زیاتر لە هەر شتێکی‌تر خۆشەویستی کازیمۆدۆ ئەسەلمێنێت و باوەرکردنی دوایین تابلۆی ڕۆمانەکە ئاسان ئەکاتەوە.

تیشک خستنە سەر جۆرەکانی کاری درامایی دەسەلمێنێ کار لە ناو دەقدا پێناسە ئەکرێت و هەڵئەسەنگێندرێت. گرنگی سڕینەوەی فرمێسک تەنیا لە گشتێتی ڕۆمانی بابا گۆریودا دەرئەکەوێت و لە دەرەوەی ئەم دەقەدا هیچ بایەخێکی نییە. پێشتر وتمان کار لە ڕۆماندا خۆی ئەبێ بە هێزێک کە جێبەجێ بوونی دیکەی فاکتەرەکانی بە دواوە ئەبێ؛ بەڵام وەک لە فیزیادا باسی لێ ئەکرێت، کاریگەری ئەم هێزە گرێدراوی دەیان فاکتەری تری وەک ئاراستە، لێژایی، هێزە بەرگرەکان، فەزا و هتد. بەر لەوەی لە دەروازەی کاری دراماییەوە کتێبەکەی بەختیار عەلی هەڵبسەنگێنین کارێکی ئاڵۆزکاوی درامایی لە ڕۆمانی خۆشەویستی ساڵەکانی سێوەڕۆی مارکێز ئەخەینە بەر باس. لە سەرەتاکانی ئەم ڕۆمانەدا فلورنتینیو ئاریزا پاش پەنجا ساڵ چاوەڕوانی لە ڕۆژی پرسەی مێردەکەی فرمێنیا دازادا پێشنیاری خۆشەویستی پێ ئەدات. کارەکەی سەرەتا زۆر بێ شەرمانە ئەنوێنێ. دەرەنجامی دەسبەجێی ئەم کارە تووڕە بوون و هەڵچوونی فرمێنیا دازایە (هیوا دارم تاماوم چاوم بە ناوچاوت نەکەوێتەوە) لێرەدا وا هەست ئەکەین فلورنتینیو ئاریزا لە خراپترین کاتدا پێشنیارەکەی ئاراستە کردووە. بە واتا فیزیکی‌یەکەی، هێزی جووڵێنەر لەخراپترین شوێنەوە، لە خراپترین فەزادا ئاراستە کراوە و تووڕە بوونی دەسبەجێی فرمێنیا دازا کاردانەوەیێکی پڕ

پێستە بە کردەوەکەی فلورنتینیو؛چونکە بە پێ یاسای سێهەمی نیوتۆن لە بەرامبەر هەر کردەوەیێکدا دژەکردەوەیێک هەیە بە هەمان ڕادە و لە ئاراستەی پێچەوانەدا؛ کەچی شەو کە ژنە ئەڕواتە ناو نوێن لە باتی ئەوەی مەرگی شووەکەی بیر کەوێتەوە، بیر پێشنیارەکەی دۆستی پەنجا ساڵ لەوە بەری ئەکەوێتەوە. لێرەوە تێ‌ئەگەین پێشنیارەکەی ئەمڕۆی پیاو لە ڕاستیدا دژەدانراوەیێ بووگە بەرامبەر بە دانراوەکەی پەنجا ساڵ لەوەو پێشی کچ (حەز ناکەم جارێکی تر بتبینمەوە) و داهاتەی ئەمە ئەبێتە هۆی سەرهەڵدانی خۆشەویستییێکی هەتا هەتایی. کە بە وردی لەو ڕۆمانەی مارکێز ورد ببینەوە تێ‌ئەگەین هەموو فەزای ڕۆمان، هەموو کردەوە جنسییەکانی فلورنتینیو و خەوتن لەگەڵ ئەو هەموو ژنە بێ ئەژمارانە و زگورت مانەوەی هەتا ئەوکاتە لە لایێک و تەجرەبەی پەنجا ساڵ ژیانی بورژواییانەی فرمێنیا دازا لەگەڵ مێردە ناودارەکەی و پەی بردن بە کردەوە جنسیە ناشەرعییەکانی مێردەکەی و سەر هەڵگرتنی و... هەتا کاتی مەرگی شووەکەی، بەستێن و بارودۆخێکی گونجاویان سازداوە و نزیکیان کردۆتەوە لە خاڵی وەرچەرخان و هێزێکی بە گوڕی ئەوێ بۆ ئەوەی لە هەورازی ئەم دیوەوە ئاو دیوی سەرولێژی ئەو دیو بێت. هێزی ئەو پێشنیارەی پیاو کە بەرهەمهاتووی تەجرەبەی ناسینی لەشی سەدان ژنە، وەها لە سەر فرمێنیا کاریگەر ئەبێ، ئێوارە هەتا شەو هەورازەکەی پێ ئەبڕێت و شەو بەر لە خەوتن لە خاڵی وەرچەرخانەوە سەرەوخوار ئەبێتەوە بۆ ناو عەشقەکەی پەنجا ساڵی لەوەوبەری. کۆی باسەکە ئەوەیە کاری دراماییی تایبەتمەندییێکی دوو لایەنەیە. لە لایێکەوە یەکێ لە فاکتەرە سەرەکییەکانی کەسێتی‌یە، لە لایێکی‌تریشەوە بۆ خۆی ڕەگی لە مێژووی کەسێتی و دەقدایە. وەک چۆن بۆ ناسینی هەر مرۆڤێ ئەبێ سەرەتا ئەو مێژووەی تیایا لە دایک بووگە بناسین و ئانجا مێژووی ژیانی خۆی وەک تاک کە بریتیە لە ساڵەکانی تەمەنی بناسین، بۆ ناسینی

کەسێتیش ئەبێ مێژوویێکی دەقمان لە بەردەست بێت و پاشـان لـە ڕێگـەی ئەم مێژووە گشتییەوە ئاگاداری مێژووی کەسێتی بین و لـەم ڕێگەیـەوە ئـەو کارانەی وا کەسێتی پێ دیاری ئەکرێ دەسنیشان بکـەین و بـوون و ئـەبێتی یەکانی بناسینەوە. بوون بە مانای واقیعی کەسێتی‌یە لە هەر سـاتەوەختێکدا و ئەبێتی ئەوکەسەیە وا کەسێتی ئاواتی ئەخوازێت و وا بە دوایـەوە. سـەرەنج دان لە کارە داستانییەکان ئەوەمان بۆ دەرئەخات کە هەموو جۆرەکانی کـاری درامایی لە خاڵێکدا یەک ئەگرنەوە کە جۆرج لوکاچ بە تایبەتمەنـدی مرۆڤـی خاوەن کێشە ناوی لێ ئەبات. کێشەی ژان واڵ ژان لەگەڵ کۆمەڵـگا ئەوەیـە کە سەرەڕای هێز و باهۆ ناتوانێ چارەیێک بۆ برسیەتی خۆی بدۆزێتەوە و بـۆ پارووییێک نان ناچار ئەبێ دزی بکات (ئەمە ڕووداوێکی واقیعی ئـەو سـەردەمە بووگە و ویکتور هوگۆ کردویەتییە هەوێنی داڕشـتنی ڕۆمانەکـەی). کێـشەی کەسێتی‌یەکەی باڵزاک لەگـەڵ کۆمەڵـگای بورژواییـدا ئەوەیـە بـۆ ڕاگـرتنی قورسایی خۆی لەو کۆمەڵگایەدا ناچارە دژ بە هەستەکانی خۆی ڕابوەستێت و فرمێسکەکانی خۆی بخواتەوە. کچی پاشاش لە ڕۆمانی سـالامبۆدا مرۆڤـێکی خاوەن کێشەیە و بێ دەنگی گرتن بەرامبەر بـە خۆشەویـستیی سـالامبۆ لـە دەروونەوە ئەیکوژێت. کێشەی گالیوریش کێشەیێکی گرنگە. گـالیور لـە نـاو کۆمەڵگایێکدا ئەژیت کە سـەرەڕای ئـەو دەسـەڵاتەی بـە سـەریدا هەیـەتی، کەچی ناتوانێ کێشەکانی خۆی بۆ وێنە کێشەی جینسی خۆی تیا چارەسـەر بکات و میز کردن بە شارەکەدا ئەکرێ ئاماژەیێک بێت بـۆ جیـاوازی ئاسـتی ویـستەناوەکانی ئـەو و کومەڵـگای لی‌لی‌پـوت. بـە وردبوونـەوە لـە هـەموو ڕۆمانەکان، بۆمان دەرئەکەوێ ترسەکەی لوسین گولدمەن لەو جێگایەی باس لە مرۆڤی خاوەن کێشەی ڕۆمان ئەکات بێ مانایە و خاوەن کێشە بوون خاڵی هاوبەشی کەسێتی‌یەکانی نـاو ڕۆمانەکانـە، نـەک زۆربـەی ڕۆمانـەکان و ئـەو مرۆڤەی لە جیهانی ڕۆماندا بژیت و خاوەن کێشە نەبێ، وەک داستایۆڤـسکی

لە ڕۆمانی ساویلکەدا باسی ئەکات تیپە نەک کەسێتی. بەم پێشەکییەوە ئەڕۆینە سەر کەسەکانی ناو دەقەکەی بەختیار عەلی.

چاو خشانێکی خێرا بە سەر ئەم دەقەدا، کۆمەڵێ مرۆڤی خاوەن کێشەمان بەر چاو ئەخات کە هەر هەموو لە بەرەی جوانیدا جێ ئەگرن. کێشەی ئەم کەسانە کە ڕیزێکی دوور و درێژن (ئێسحاقی لێوزێڕین، جەلادەت، سەرهەنگ قاسم، شارۆخی شارۆخ، مووسای بابەک، جەلیلی باران، موحەمەدی فێردوسی، جەمیلی پروشە و..). لەگەڵ کۆمەڵگا، ڕوانینی جیاوازە بۆ جوانی و هونەر. ئەم دەقە دیان بەوەدا ئەنێ کە کۆمەڵگا بە دوای جوانیدا ئەگەڕێ؛ بەڵام گرفتی ئەم کەسانە ئەوەیە بڕوایان بەو پێناسە و پێودانگانەی وا کۆمەڵگا لە ڕێگەیەوە جوانی ئەنرخێنێ نییە. ئەم بەرەیە بە دوای هونەر و جوانییکەوەن جیاواز لەو هونەرە نزمەی کۆمەڵگا پەسەندی ئەکات. ئەمە نەک هەر کێشەیێکی درامایییە، بەڵکوو کێشەیێکی هەبووناسانەیە بە درێژایی هەموو مێژووی مرۆڤایەتی. پێناسەی جوانی و دزێوی لە کۆنترین کێشەکانی مرۆڤ بووگە لە سەردەمی ئەشکەوتەکانەوە هەتا ئەمڕۆ؛ بەڵام ئایا ئەم کێشەیە تا چەن کێشەی ڕاستەقینەی کەسەکانی ناو ئەم دەقەی بەختیار عەلییە و بۆ چارەسەرکردنی کاری درامایی بۆ ئەکرێ، جێگای تێڕامانە. وەک لە باسی گەلالەدا وتمان لە سەرەتای ڕۆماندا مانیفێستی ئەم بەرەیە بۆ جوانی لە مۆسیقادا ئەبینین. ئەم بەرەیە لە هەمبەر مۆسیقای نزمی باوی کۆمەڵگا ئەوەستێت و بە دوای مۆسیقاییکەوەیە کە وێنەکەی لە موزارتدا ئەبینێتەوە. لێرەدا کێشەکە زۆر قووڵتر ئەبێتەوە. کەسێ بە مانا موزارتییەکەی مۆسیقایێکی ئاسمانی بژەنێت و لە ناو سیستەمێکی جوانناسیدا کە موزارت و بتهوڤێن و هایدن نوێنەرایەتی ئەکەن مۆسیقاییکی وەها لێ بدات ئاو بوەستێنێت و نەخۆش چاک کاتەوە، بێ شک کێشەیێکی ئێجگار قووڵی لەگەڵ مۆسیقای تەک دەنگ و تاکڕووبەری

ڕۆژهەڵاتی بەگشتی و کوردی بەتایبەت ئەبێت؛ بەڵام خوێنەر لە خۆی ئەپرسێ ئەم کێشەیە لە کوێوە سەری هەڵداوە؛ لە کەسێتی کەسەکانەوە یان لە گریمانەی نووسەر. ڕۆمان چ ژانرێکی ئەبێ گرنگ نییە.گرنگ ئەوەیە ئەم کێشەیە کێشەی ڕاستەقینەی کەسێتی بێت. جەلادەت لە کوێوە فێری ئەم مۆسیقایە بووە؟ ئەوەی کە فلووتێ دەست بخەیت و تەرکیزی لە سەر بکەیت و بە هەموو سۆزەوە بیژەنی ئەتوانێ دەرەنجامەکەی مۆسیقاییێکی ئاسمانی بێت بە مانا سۆفییانە و ڕۆژهەڵاتییەکەی؛ بەڵام بێشک ناتوانێ مۆسیقاییێک بێت لە ناو سیستەمی مۆسیقای کلاسیکی ڕۆژ ئاوادا جێگە بگرێ. لە بەر ئەوەی ئەم مۆسیقایە دەرەنجامی ئاراستەییێکی زانستییە لە خوداوە بەرە و مرۆڤ. قۆناغ دوای قۆناغ شکاندنی باوەڕە چەسپاوەکانی مۆسیقای کلێسەیی گریگوریەنە. بازدان بە سەر کۆراڵی تەک دەنگی ئانتی فوناڵ و ڕێس پون سوریاڵ، گەییشتن بە دوئیسمی ئورگانوم و مۆسیقای دژخوازی موتێت، سەربەخۆیی کونترپوانی قۆناغی گواستنەوە، هاتنە ئارای بەشە هاوچەشنە چوارینەکان و چوار چێوە دانان بۆ ڕیتم لە سەردەمی بووژانەوە، تەنیا ئاڵ و گۆڕگەلێک نین لە جوانناسی مرۆڤدا ڕووی دابێ. ئەگەر باخ پاش ئەم سەردەمە بە یەکجاری دەسبەرداری گامی فیساغوورسی ئەبێت و گامە خەملیوەکان دیاری ئەکات و پاش ئەو ڕیز لە توخمە سەرەکی‌یەکانی مۆسیقا ئەگیردرێت و ڕستە و موهمانە بەینابەینی‌یەکان کورت ئەکرێنەوە و دینامیسمە تازەکان دێنە گۆڕی و داکۆکی ئەکرێتە سەر پێوەندییە ڕوخسارییەکان، مەبەست تەنیا دابڕان لە مودە کلیساییەکان نییە (زۆرێک لەو مۆسیقاناسە گەورانە خاوەنی بەرهەمی کلێسەیین) بەڵکوو ڕووتکرونەوەی مۆسیقایە لە ساحەتی میتافیزیک و چوونە نێو ساحەتی فیزیک و دنیای واقیع. بە واتاییێکی‌تر تایبەتمەندی ئەو قۆناغەی بەختیار وەک پێودانگی مۆسیقا ناوی لێ دێنێ ڕێک پێچەوانەی ئەو شتەیە لە دەقەکەیدا ئەیبینین.

مۆسیقای سەردەمی موزارت و هایدن و بتهۆڤێن، مۆسیقای زەوینە نەک ئاسمان؛ مۆسیقای ئەندێشەیە نەک هەستی سۆفیانە. مۆسیقاییەکە چەندە هەست ئەبزوێنێ، چەند قاتی هزر ئەجوولێنێ. ئەم مۆسیقایە نەک هەر ناتوانێ نەخۆشی کورد چاک کاتەوە؛ بەڵکوو لەوانەیە مرۆڤی ڕاهاتوو بە مۆسیقای مەقامیی ڕۆژهەڵاتی نەخۆشیش بخات. گرفت لێرەدا ئەوە نییە چلۆن جەلادەت بە دەقەیێک و مانگ وساڵێک هەموو ئەو بۆشاییانەی مێژووی مۆسیقای ڕۆژهەڵات سازی داوە پڕ ئەکاتەوە و ئەبێ بە موزارت؛ نووسەر بۆی هەیە بە بادانێکی قەڵەمەکەی ئەو کارە بکات. گرفت لێرەدا ناشارەزایی نووسەرە لەو مۆسیقایەی باسی ئەکات. نووسەر ئەتوانێ بە سەر ڕەوتی فێربوونی ئەو مۆسیقایە باز بدات و وەک لاپەڕەی سپی بیهێڵێتەوە؛ بەڵام پیشان دانی ئەو گرفتانەی کەسێتی خاوەن کێشە ساز ئەدەن، کەمترین داواکاری خوێنەری ڕۆمانە. ئێمە لەم دەقەدا هیچ گرفتێکی جوانناسانە نابینین کە دەلالەت بێ بۆ جیاوازی جۆری ڕوانینی کەسێتی‌یەکان لەوەی کۆمەڵگا. لەم دەقەدا دەیان لاپەڕە ڕەشکراونەتەوە لە سەر مۆسیقا کە هیچ پێوەندییێکیان بەو مۆسیقایەوە نییە باسی ئەکرێ. «دەبێت خودا ڕازیبکەین بە ئاوازێ هەموو دەرگاکانمان بۆ بکاتەوە، گوێبگرن، هیچ شتێک وەک مۆسیقا دەرگاکان ناکاتەوە... مۆسیقا کلیلە...کلیلە...کێشەکە ئەوەیە نازانین چ دەرگایەکمان لێدەخاتە سەر پشت... بەڵام دوایکەون، مۆسیقا بۆ کوێی بردن دوایکەون، مەوەستن ، گەر بۆ ناو ئاگر بێت یان ناو ئاو، بۆ ناو ڕۆشنایی یان تەم، بۆ ناو خنکان یان هەناسەدان، کە پێگووتن بوەستن، بوەستن کە پێیگوتن بمرن، بمرن، مۆسیقا دەنگی خودا خۆیەتی، دەنگی ئەوە لە سافترین هەناسەیدا. ل لاپەڕە٣٢» ئەوەی بیستان پێوەرەکانی مۆسیقایە لای مامۆستا ئیسحاق. تکایە هەموو وشەکانی مۆسیقا بکەن بە شیعر، بە خۆشەویستی و... چی

ئەگۆڕدرێ؟ دیسانەوە بڕوانن «گەردون هیچ نییە جگە لە مۆسیقایەکی بێدەنگ. هەموو شتێک لەگەڵ لە دایکبوونی خۆیدا ئاوازی خۆی هەڵگرتووە، هەموو زیندوویەک پارچە مۆسیقایەکی تایبەتە، هەموو مردوویەک ئاوازێکە بۆ خۆی، هیچ گەڵایەک نییە، مۆسیقای خۆی لەگەڵ خۆیدا نەهێنێت، فڕینی هیچ باڵدارێک نییە ئاوازێک لە ئاسماندا دروست نەکات. دونیا سەرتاپای مۆسیقایە... شەو سەرتاپای مۆسیقایە، باران سەرتاپای مۆسیقایە... ل٣٥» لێرەشدا دیسانەوە ئەکرێ دەیان وشە لە باتی مۆسیقا دابنین و هیچیش نەگۆڕدرێ. لە هەموو ئەو لاپەڕە بێ ئەژمارانەی سەبارەت بە مۆسیقای موزارتی ڕەش کراونەتەوە نەک هەر یەک دێڕیش پێوەندی بەو چەشنە مۆسیقایەوە نییە؛ تەنانەت باس لە هیچ چەشنە مۆسیقاییێکیش ناکەن و وەک کراسی سەوز وان و بۆ شایی و شیوەنیش ئەشێن. دوور نییە لە ڕۆمانێکی دەهەزار لاپەڕەیی تردا ئەمجارە هەر ئەم قسانە لە سەر مێهرەبانی، بەخشەندەیی، وەرزش و هتد ببیستینەوە. خوێنەر حەقیەتی بپرسێ ئەم هەموو ناوە بێ ئەژمارانە چین لە دەقەکەتدا هێناوتە کە جگە لە تۆقاندنی خوێنەری ساویلکە و ترسنۆک هیچ کاریگەرییێکیان نییە. نووسەر ئەتوانێ بڵێ من ئیشم فێرکردنی مۆسیقا بە خەڵک نییە. ئەمە وڵامێکی ڕاستە؛ بەڵام بە پرسیارێکیتر. پرسیاری خوێنەر زۆر سادەیە: تۆ باسی دار ئەکەیت و لە دیوار ئەدوی. ئەو مۆسیقایەی تۆ ئەتەوێ بە ناوی مۆزارتەوە بیفرۆشیتەوە بە ئێمە، لە شمشاڵەکەی قالەمەڕە زیاتر هیچیتر نییە. ئەوە نییە نووسەر هەوڵی نەدابێ بە زمانی زانستی بدوێ، جارو بار قسەی زانستیشی لێوە ئەبیستین «لەو ساتەدا کیژەکە دەستی دەبرد بۆ زنجیری پانتۆڵەکەی گوێی لە دەنگی مۆسیقایەکی خەیاڵی دەبوو لە هەوادا، پیانۆیەکی مەزن، سۆناتی بیست وسێ بێتهۆڤێن، ف، مینور» ئەم دێڕەی دوایی (سۆناتی ژمارە... ف، مینور) کە لەسەر هەموو کاسێت و دیسکێکدا ئەنووسرێت، چ پێوەندییێکی هەیە بە

خوێنەرەوە؟! ئەگەر لە باتی ف مینور، سی مینور بێ ئاسمان ئەتەپێ. ئەگەر کێشەی جەلادەت کێشەی ڕاستەقینەی مۆسیقا بایا، ئەگەر بۆ فێر بوونی ئەم مۆسیقایە ئارەقی بڕێژایا، ئەگەر بە نووکە قەڵەمێکی نووسەر فێری نەبوایا، وا بە ئاسان ڕازی نەئەبوو لە بەر نان (پێشتروتمان ئەو کێشەی نانەش کێشەی ڕاستەقینە نییە) وازی لێ بێنێ؛ کە وابوو جەلادەت و دیکەی ئەو کەسانەی کێشەیان کێشەی مۆسیقایە، لە ئەساسدا هیچ جیاوازییێکان لە دیکەی کەسەکان نییە.

با بڕۆینە سەر کەسێکی وەکوو مووسای بابەک کە جگە لە مۆسیقا کێشەی نیگارکێشانیشی هەیە. مووسای بابەک چاک یا خراپ لە چەن شوێندا باس لە نیگار ئەکات و قسەکانیشی لە ئاستی خۆیدا پێوەندییان بە نیگارکێشانەوە هەیە. گرفت لەوێوە دەست پێ ئەکات کە نووسەر بۆچوونەکانی خۆی بە سەر ئەم کەسێتی‌یەدا ئەسەپێنێ. کێشەی مووسای بابەک ڕزگار کردنی بەرهەمە هونەرەیەکانە لە فەوتان؛ بەتایبەت نیگارە بە پێز و نرخەکان. ئەم، هەموو ژیانی خۆی داناوە بۆ ئەم ئەرکە پیرۆزە. ناکۆکی نێوان بۆچوونەکانی مووسای بابەک بۆ هونەر و هەڵبژاردنی بەرهەمی هونەری نموونەی تەواوی ناتەبایی و دژوازییە. وەک لە بەشی گەلالەدا ئاماژەمان دا پرسیاری ئەوەی ئایا ئەو تابلۆیانەی دەق باسیان ئەکات بۆ ئەوە ئەشێن کەسێ خەمیان بخوات لە ئەساسدا پرسیارێکی بێ مانایا؛ لە بەر ئەوەی جوانی چۆنیەتییە و نایێتە کەماندن؛ بەڵام پرسی ئەوەی ئایا ئەکرێ بە پێ بۆچوونێکی دیاریکراوی وەک بۆچوونی ئابێستراکت (دەرهەست) ئەو تابلۆیانەی لە دەقدا باسیان لێ ئەکرێت بە جوان دابنرێت، پرسیارێکی نەک ڕخنەگرانە، بەڵکوو جیهان بینانەیە.

لە هەموو ئەو تابلۆیانەی لەم کتێبەدا وەک شاکار ناویان لێ ئەبرێت بە تایبەت ئەو شاکارە جاویدان و بێ وێنەیەی ناوی تابلۆی شاری مۆسیقارە

سپی‌یەکانی لە سەرە و کراوەتە ڕووبەرگی کتێبەکەی بەختیار عەلی، بەرچاوترین تایبەتمەندی ڕوایەتە. هەموو ئەو تابلۆیانە باس لە شت و مەوزووعاتی دنیای دەرەوە ئەکەن و ئەمە دژایەتییێکی تەواوی لەگەڵ بۆچوونی ئابێستراکتدا هەیە. لە لاپەڕەی ٢٦٢ دا لە زمانی مووسای بابەکەوە ئەبیستن «ئەوە ماتیس و پیکاسۆن سەیر کردنی ئێمەیان بۆ جیهان گۆڕیوە نە وەک موحەمەد و مارکس، نەوەک شۆڕشی فەرەنسی و شۆڕشی ئوکتبور» لێرەدا بە ئاشکرا ئەوپەڕی بێ ئاگایی کەسێتی و نووسەری ئەوەڵ و ئاخری ڕۆمان بەختیار عەلی ئەبینین لە مەڕ بۆچوونەکانی ئەم دوو نیگارکێشە. هەر دووی ئەم نیگارکێشانە لە توکمەترین نیگار کێشەکانی ئابێسترەن و گەورەترین تایبەتمەندی نیگاری ئابێسترە خاڵی کردنەوەی نیگارە لە ڕوایەت و وشە. پیکاسۆ وەک یەکێ لە دامەزرێنەرەکانی کوبیسم، هەوڵ ئەدات نیگار بسڕێتەوە لە وشە و ئەو ڕوایەتانەی لە ڕێگای زمانەوە خۆیان دەکشێننە ناو تابلۆوە. پیکاسۆ هەموو گرینگییێک لە زمان دائەماڵێت و گرنگی ئەخاتە سەر توخمە سەرەکی‌یەکانی نیگار واتە ڕەنگ و خەت و بارستایی. ماتیس قۆناغی لەمەش ئەڕواتە پێشتر و قوتابخانەی فوئیسم (ڕەنگی پەتی) دائەمەزرێنێت و پێناسەی خۆی بۆ نیگار لە ڕێگای ڕەنگی پەتییەوە دەر ئەبرێ. وەک لە تابلۆکانی ژووری سوور، هێڵی سەوز و...ئەبینین نیگار لای ماتیس هیچ نییە جگە لە ڕەنگ و ئەو کاریگەریەتییەی ڕەنگ لە سەر بینەر بە جێی ئەهێڵێ. ماتیس بە دوای نهێنی‌یەکانی ناوەوەی شتەکانەوەیە نەک ئەو حیکایەتانەی لە ڕێگەی زمانەوە بە سەر شت و شوێنەکاندا ئەسەپێنرێن. ئەگەر بینەرێک لە بەرهەمە هونەریەکانی ماتیس بەم ڕاستیە نەگات ئەتوانێ لە مانای ئەم ڕستە بەرجەستەیەی ماتیس ورد بێتەوە «حەقیقەتێکی ناوەکی بوونی هەیە کە ئەبێ لە ڕواڵەتی دەرەکی ئەو شتەی ئەمانەوێ بینوێنینەوە هەڵیگۆزین. ئەمە تاکە حەقیقەتی گرنگە.» جا باشە کەسێ گرنگی بۆچوونەکانی ماتیس و

پیکاسۆ لە مارکس و موحەمەد و شۆڕشە گـەورەکانی جیهـان زۆرتـر ببینـێ، ئـەکرێ ئـەو حیکایەتـە ڕەنگیانـە کـە ڕووی کـارە ئاسمانییـەکانی بـەر لـە ڕافائێلیشیان سپی کردووە به جوانترین تابلۆکانی جیهـان بزانـێ؟ «بـە ڕێـز فیکەیان بـۆ سـیحری ئـەو نیگارانـە لێـدەدا کـە هـەر یەکـەیان نهێنییـەکی قووڵتری لە نهێنی تابلۆ ناودارەکانی دونیا تێدا بوو، تابلۆی ئەو درەختانەی لە ئاسمانــەوە کەوتوونەتــە خــوارێ و ئەســتێرەیان لێــدەبارێت، ئــەو گوڵانــەی گەشـاونەتەوە، منـداڵ لـە نـاو شـەونمی سـەر گەڵاکانیانـدا خـەوتووە، ئـەو کتێبانەی لـە کەشـتیەک دەچـن لـە دەریایـەکی تـوڕەدا فریـشتەی ترسـاو دەپەڕێننەوە، ئەو مامۆسـتایەی لقێـک زەیتـوونی بـە دەسـتەوەیەو سـەیری گۆمێکی خوێنین دەکـات و قوتابییەکانیـشی لـە دوایـەوە تەماشـای هـەمان دیمەن دەکەن. دیمەنی شاعیرێک لە ساتی نوسینی قەسـیدەیەکدا دەسـتی وەک چنگـی تـوڕەیی گیانـدارێکی کێـویی لێهـاتووە، پادشـایەک لـە سـەر عەرشەکەی خەوتووە و یەک دڵۆپ خوێن لە چاوی هاتۆتـە خـوارێ، تـابلۆی کۆمەڵێک باڵـندەی بـەردین، کـە لـە ژێـر ئاسمـانێکی بـەردین و بـە سـەر زەوییەکی بەردیندا دەفڕن. دیمەنی هەورێک بەر ئاوێنەیەک کەوتووە خـۆی خوێنی لێدێت و ئاوێنەکەشی شکاندوە. دوو باڵدار یەکدیان خـواردووە جگـە لە ئێسکەکانیان تەنیا دەنووکیـان بـە سـاغی ماوەتـەوە. سـێ فریـشتەی لـە مەلەکوتەوە بۆ ڕزگار کردنی پاسـارییک دابـەزیون.» ئەمانـە ئـەو تابلۆیانـەن موریدێکی ماتیس و پیکاسۆ بـە جـوانترین تابلۆکـانی دونیـای دائـەنێ!!! لـە ئاکامی ئەم بەشەدا ئەگەینـە ئـەو دەرەنجامـەی هـیچ کێـشەیێک بـە نـاوی ڕوانینی جیاواز بۆ جوانی لەم دەقـەدا بـە دی ناکرێـت و بـەم پێیـەش هـیچ کەسێتییێکی خاوەن کێشەی واش لـە ڕۆمانـدا بـوونی نییـە. کـەوا بـوو لـە شوێنگەلێکیتردا ئەبێ بـە دوای کێـشەی کەسـێتییـەکانی ڕۆمـان و کـاری درامایی بۆ چارە سەر کردنی ئەم کێشانە بگەڕین.

ئ: ئێسحاقی لێوزێڕین: ئێسحاق یەکێ لەو کەسانەیە لەم دەقەدا کێشەی ڕاستەقینە و دراماییی هەیە. کەسێکە تەمەنێک بە دوای ئەوەوە بووگە کچەکەی فێری مۆسیقا بکات و ئەو جیهانە والایەی بە دوایەوەیە لە ڕێگای کچەکەیەوە بۆ خۆی و دنیای جوانی دەستەبەر بکات. ئێسحاق ئەو کاتە ئەبێ بەخاوەن کێشە وا تێ ئەگات کچەکەی حەزی لە مۆسیقا نییە و ژنەکەشی دژایەتی لەگەڵ دەکات. دەرەنجامی هەوڵ بۆ چارەسەر کردنی ئەم کێشەیە ئەبێتە هۆی دۆڕاندنی ژن و کچەکەی و تێک چوونی بنەماڵە و تەنیا کەوتنی. ئێسحاق پاش ئەم ناکامییە شوێن کارێکی دراماییی ئەکەوێت و دوو مناڵە مۆسیقاری بە توانا ئەدۆزێتەوە و هەوڵ ئەدات لە ڕێگای فێر کردنی ئەمانەوە قەرەبووی ناکامی خۆی لە پەروەردە کردنی کچەکەی بکاتەوە؛ بەڵام لێرەدا دوو شت زیان لەم کارە دراماییە ئەدەن. یەکەم جەلادەت و سەرهەنگ قاسم بەر لە ناسینی ئێسحاق بۆ خۆیان مۆسیقارن و مۆسیقایێکی ئاسمانی ئەژەنن و گەشەی مۆسیقایی ئەم دووکەسە بێجگە لە دانە پاڵی پاشگری خۆشتر و خۆشترین، جوان و جوانترین لە دەقدا هیچ گۆڕانێکی بابەتی نانوێنێ. زیانی دووەم کردەوییێکی، نادراماییە کە کاری یەکەم پووچەڵ ئەکاتەوە.

وەک لە فورموولی $W = FCOS\theta \times d$ دیمان، ئەگەر هێزێکیتر لە ئاراستەی پێچەوانەوە ڕووبەڕووی هێزی ئێمە بێتەوە، دەرەنجامەکەی ئەبێ بە وەستان و ئەنجام نەگرتنی کار. ئەم هێزە پێچەوانەیە ئەوکاتە دێتە گۆڕێ وا سنووورداشەکان لە لێواری زێدا لێیان ئەپرسن ئێوە کێن. لە دەقدا دیان بەوەدا ئەنرێت کە ئەگەر ئێسحاق بیوتایا ڕاوچین، پێست فرۆشین یان هەر شتێکیتر، بەرەلایان دەکردن. دەی باشە ئێسحاقێ کە ئاگاداری ئەم شتەیە بۆ بە درۆیێکی بەقازانج خۆی لەو کێشەیە دەرباز ناکات کە ڕێگاییێکە بۆ چارەسەرکردنی کێشە دراماییەکەی خۆی؟ وەڵامی دەق لە زمانی

جەلادەتەوە ئەوەیەکە ئێسحاق نەیدەویست لە بەر چاوی ئێمەوە درۆ بکات. ئەم درۆ نەکردنە ئەگەر لە لایێکەوە پیروزایەتییێکی ئاسمانی ئەبەخشێتە ئێسحاق ئایا لە لایێکی ترەوە نرخی کارە دراماییەکەی ناشکێنێ؟ ئەم درۆ نەکردنەی ئێسحاق بەراورد بکەن بە درۆ کردنی قەشە لە ڕۆمانی هەژارانی ویکتور هۆگۆ و دەرەنجامە دراماییەکەی چاو بکەن. با لە خۆمان بپرسین ئەگەر ئێسحاق بە درۆییێکی بە قازانج خۆی و دوو مۆسیقارەکەی لە مردن ڕزگار کردایا دەرەنجامی ئەم دەقە ئەگەیشتە کوێ. ئەگەر ئەمان نەمردایان، پێکهاتەی دەق تووشی گۆڕانێکی سەداسەد ئەبوو و زۆر کێشەی بۆ نووسەر ئەنایەوە کە نووسەر ئەبوایا ڕێگاییێکی بۆ ئاراستە کردنیان بەرەو شوێنێکی تر بدیایاتەوە. نووسەر خۆی لەم کێشانە ئەدزێتەوە. پێشتر بڕیاری داوە بمرن و جەلادەت سەر لە شاری تەپوتۆزە زەردەکانەوە دەربێنێ؛ بۆیە کەسێتییەکان لە باتی ئەوەی بەکاری دراماییی ڕەوتی چارەسەر کردنی کێشەکانی خۆیان درێژە پێ بدەن، بە کارێکی دژە دراماییی ئەمرن و ئەبنە فیدای پلانەکانی نووسەر. وەک لە باسی قەموورەی نوتردامدا وتمان مەرجی کاری دراماییی دەرەنجامی سەرکەوتووانە نییە و ئەکرێ دەرەنجامی ناسەرکەوتووانە هەژان و جوولانێکی زیاتر لە گەلالە دا پێک بێنێت و کەسێتیمان بۆ بەرجەستە بکاتەوە و یەکێ لە جۆرەکانی کاری دراماییی (کار وەک نەویان) بێنێتە ئەنجام.

کەسێتی دووەم: جەلادەتی کۆتر

ئەم کەسە لە هەمبەر کێشەکانی خۆیدا زۆر بەدەگمەن پەنا ئەباتە بەر کاری دراماییی. لە بەرامبەر ستەمی برا و براژنیدا کەسێکی دەستەوەستاوە. گوێڕایەڵی قسەکانی ئێسحاق و ئەو ڕێگایانەیە لە بەر پێی دائەنێ. لە شاری تەپوتۆزە زەردەکاندا لە ئاست هەموو کێشەکاندا بێ دەسەڵاتە؛ بە تایبەت

کێشەی لە بیربردنەوەی مۆسیقا. بۆ گەیشتن بە دالیا سراجەدین هیچ هەوڵێکی درامایی نادات. لە بیر چوونەوەی مۆسیقا ئازاری ئەدات و هیچ مشووریٚ بۆ خۆی ناخوات. تەنیا کاری درامایی جەلادەت سازدانی دادگاکەی سامیری بابلی‌یە. ئەوەی کە ئەو دادگایە عادیلانەیە یان نە گرفتی ئێمەیە نەک جەلادەت و ئەو کەسە مافی خۆیەتی چۆن لە عیدالەت بڕوانیٚ؛ بەلام ئەوەی کە ئایا دامەزراندنی ئەو دادگایە و بڕیارەکەی لەگەڵ ئەو کەسێتی‌یەی دەق هەوڵی ناساندنی ئەدات ئەگونجیٚ یان نە، پرسیارێکی داستانی‌یە. وتمان هۆکاری هەموو کردەوەیێکی مرۆڤ ئەگەڕێتەوە بۆ دوو بوونەناوی «بوون» و «ئەبێتی». لە ڕۆمانیشدا بە هەمان شێوەیە؛ بەلام لەبەر ئەوەی ڕۆمان مەودایێکی زەمەنی چڕوپڕتر ئەگرێتەوە و دوورە لە درێژدادڕی، گرتنی شوێنی مەودای نێوان بوون و ئەبێتیمان بۆ ئاسان ئەکاتەوە. لە ژیاندا لەوانەیە قسەیێک بکەین و پاش بیست ساڵ کاردانەوەی قسەکەمان ببینینەوە؛ کەچی بە هۆی مەودای زەمەنیی دوور و درێژ و کێشە و زرکێشە و سەرقاڵییەکانی ژیانەوە، قۆناخی یەکەممان لە بیر کردبێت؛ بەلام لە درێژترین ڕۆمانیشدا هەمووی چەن هەزار لاپەڕە ئەکەوێتە نێوان کردەوە و کاردانەوە، نێوان بوون و ئەبێتی. بۆیە ئەکریٚ شوێنی کار بەرەو کاردانەوە و بوون بەرەو ئەبێتی بگرین و بپرسین ئایا ئەو جەلادەتی دەق پێمانی ئەناسێنیٚ هەڵگری ئەبێتی‌یێکی وایە؟ ئایا گونجاوە ئەو کوڕە، بەشێکی گەورە لە ژیانی خۆی تەرخانی دادگایی کردنی سامیری بابلی بکات لەگەڵ ئەوەی خاوەنی کێشەیێکی گرنگتری وەک خۆشەویستی دالیا سراجەدینە و ئەزانێتیش بە نەمانی خۆشەویستەکەی دالیا هەلێکی باشی دەست کەوتووە؟ ئایا کێشەی زیندوو کردنەوەی مۆسیقا کوژراوەکەی کە بەشێکە لەو تاوانەی ئەیداتە پاڵ سامیری بابلیەوە، کێشەیێکی گرنگتر نییە و هەوڵی ڕاستەوخۆ بۆ فێر بوونەوەی مۆسیقا زیاتر لە کەسێتی جەلادەت نزیک نییە؟ بۆ ئەوەی

بڕیارێکی ڕخنەگرانە ئاراستەی کەسێتی بکەینەوە، لە بوونی ئەو لە قۆناغە جۆربەجۆرەکانی ژیان ورد ئەبینەوە و ئەبێتی‌یەکانی ئەو لەو کاتانەدا بەراورد ئەکەین بەم ئەبێتییەی ئاخرەوە. جەلادەت لە ماوەی ژیانیدا چەنەها ستەمی لێ ئەکرێ. ئەو ستەمەی برا و براژن، ئەبێتە هۆی کامە کاردانەوە لە جەلادەتدا؟ بۆ جەلادەت دوای گەورە بوون هەوڵ نادات مافی خۆی لانیکەم لە ڕووی مادییەوە لە براکەی بستێنێتەوە؟ ڕەنگە وڵام ئەوە بێت ئەو پێویستی بە پارە نییە؛ بەڵام وەک لە قسەکانی خۆیدا دەرئەکەوێ لای ئەو گرنگ بەڕێوەچوونی عیداڵەتە نەک دەرەنجامەکەی؛ بۆیە ئەیتوانی بەشە ماڵەکەی خۆی لە براکەی وەربگرێت و تووڕی بداتە سەر شەقام بۆ ئەوەی عیداڵەت جێ بە جێ بکرێ. ئێمە لەم دەقەدا قینی زۆری جەلادەت لە دادگاکان ئەبینین؛ بە بێ ئەوەی هیچ ئاماژەیێکی داستانی درابێتە ڕەچەڵەکی ئەو نفرەتە. با من شتێ بخەمە سەر دەقەکەی بەختیار عەلی و شتێ بنێمە زمانی دەقەکەی. ئایا لە ناو ئەو هەموو خیتابە دوور و درێژانەی سەبارەت بە عیداڵەت کراوە لە ناو ئەو هەموو جنێوانەی بەختیار لە زمانی جەلادەتەوە بە دەسەڵاتی کوردی داوە، نەئەکرا بە ڕستەیێک ئاماژە بکرێ بەوەی نفرەتی جەلادەت ئەگەڕێتەوە بۆ پێشێل بوونی مافی لە لایەن براکەیەوە بە هۆی بڕیاری ناعادیلانەی دادگاکانەوە؟ ئەگەر ئەم گریمانەیەی لێرەدا دامنا بە گریمانەیێکی دروستی دابنین، هۆی بێ دەنگ بوونی نووسەر لە هەمبەر ئەم کێشەیەی جەلادەتدا ئەبێ چی بێ؟ نووسەر لەلاپەڕەی ٢١ دا ئەڵێت ئەم کەسانە کەسی خراپن و نامهەوێ لە ڕۆماندا لەمە زیاتر باسیان بکەم؛ بەڵام ئایا ئەگەر ئەم باوەڕە ڕەش و سپییە دروستیش بێت، ناساندنی کەسی سپی بە بێ بەراورد کردنی بە کەسی خراپەوە مەیسەر ئەبێت؟ ئایا ئەبێ هەموو کەسێتی‌یەکانی ناو ڕۆمان پیاو چاک بن؟ جا خۆ ئێمە دەیان کەسی خراپ ئەبینین و بە درێژایی ڕومان بەختیار عەلی جنێویان پێ

ئەدات، لەوانە من و سەدام و هێندێ سەرکردەی ناپیاو. «سەبارەت بەوەی کە ویستووتە سیدالرئیس بکوژیت، ئیشێکی خراپت نەکردووە، ئەو کوڕی قەحبەیە دوا جار هەر یەکێک دەبێت بیکوژێت ل ١٦٦». جا بە ڕای ئێوە کەس هەبوو لەو سەردەمەدا جنێوی بە سیدالرئیس بدایا؟ ئەگەر هەبوایا لە ڕۆژی ڕاپەڕینەوە هەتا کاتی گیرانی سەدام نووسەرێکی کورد ئەیوێرا لە بەرهەمێکی خۆیدا بە سەدامی بوتایا کوڕی قەحبە (بۆ ئاگاداری سەیری هەموو ڕوایەتەکانی پاش ڕاپەڕین بکەن)؛ کەوابوو ئەم قسەیە قسەی جەلادەت نییە و قسەی بەختیار عەلی خۆیەتی. بڕوانن بۆ لاپەڕەی ٤٩٤ لە زمانی مستەفای شەونمەوە «وەلێ من سیاسییەکی لووت قولاپی دەناسم. باریکێکی قژ ڕەشە کە قسە دەکات دەنگی لە دەنگی قەحپە دەچێت. ئەوە پێت بزانێت دەتکوژێت» کێ هەیە نەزانێ مەبەستێ بەختیار لەم سیاسییە لووت قولاپییە کییە. خوێنەر گرفتی لەگەڵ ئەوەدا نییە بۆ جنێو بە سیاسییێک ئەدرێت. خەڵک لە هەمبەر ستەمەکانی دەسەڵات بێ دەنگ نابن و هیچیان بۆ نەکرێ لانیکەم ڕۆژانە لە خەڵوەتی خۆیاندا دەیان جنێویان ئاراستە ئەکەن و ئەم کارە بۆ کەسێتی‌یێکی ناو ڕۆمانیش ئاسایی‌یە، بەڵام سەیری بەڕواری داستانی ئەو ڕۆژە بکەن وا مستەفای شەونم ئەم جنێوە ئەدات. ئایا لە ساڵی ٩٢و ٩٣دا ئەم کەسە خاوەن قورساییێکی وا بوو خەڵک لێی بترسن و جنێوی بدەنێ؟ کەوا بوو ئەوە جنێوی ڕاستەوخۆی بەختیار خۆیە بە خەڵک. بەختیار زۆر قسەی‌تری بە زمانی کەسێتی‌یەکانەوە ناوە «لە ماوەیەکی کورتدا لە ڕێگای دەسترەنگینی ئەو وکیلانەوە کە بەڕێوەبەری دائیرەکان لە دەرەوەی ئۆفیسەکان دایاندەنان، بە پارەیەک کە بەرتەقای بەرهەمی ئیشکردنی چەند ساڵەی من بوو لە تیاتری پرتەقاڵی سپی هەموو ئەو شوناس و ڕەگەزنامە و بەڵگەنامانەمان دەستکەوت کە ئادەمیزادێک بۆ ژیان پێویستیەتی ل ٣٥.» ئایا ئەمە ئەتوانێ قسەی جەلادەت بێ لە

سەرەتای نەوەدەکاندا کە هێشتاکە خەڵک سەرخۆشی ڕزگـاری و ڕاپـەڕینن؟ ئایا حیزبە کوردییەکان ئەوەندە بە ئەزمون بوون بە یەک دوو ساڵ بکەونە ئەو تالانەی ئێستا پاش ئەزموونێکی پـازدە سالـە بۆیـان لـواوە؟ لـەو سـەردەمی هەرکە هەرکێیەتیە دەسەڵات لەکوێ هەبوو تا باس لە عیداڵەت و ناعیداڵەتی دەسەڵات بکرێ. بە مانایێکی‌تر جەلادەت لەو ڕۆژانەدا لە بەرجـەوەنێکی وادا نەوەستابوو بتوانێ بڕیار لە سـەر عیداڵـەت و ناعیداڵـەتی حیزبـەکان بـدات. کەسێتی‌یێکی ئەمڕۆکەیی و لە بەرجەوەنی ئێستاو بە چـاوکردنی کـردەوەی حیزبەکان لەم سالانەدا ئەتوانێ باس لە ناعیداڵەتی دەسەلاتی کوردی بکـات. مەبەست لەم قسانە ئەوەبوو بە پـێ کردەوەکـانی جـەلادەت و ئـەو بوونـەی بەشی مەنتیقی دەق پیشانمانی ئەدات، جەلادەت کەسـێ نـەبووە قـینی لـە کەس بێت. ئەگەر لە شوێنێکدا بـەختیار جنێـوی بـە شـارامی قـەوامی داوە پێوەنـدی بـە جـەلادەتی هـەژارەوە نـەبووە. بـڕوانن لاپـەڕەی ١٣٩ «ئـەو ئەهریمەنەی من باسیدەکەم دەتوانێت تەنیا ئەو کارانە دروستبکات کە جگـە لە چەند کورتە ساتێک ناژی، بەلام توانایەکی گەورەی لە سـەر کۆکردنـەوە و کەلـەکە کـردن و دووبـارە کردنـەوەی ئـەو چرکەسـاتانە هەیـە؛ کـە پێکـڕا دیوارێکی فریـودەر و خەڵـەتێن دروسـتدەکەن، دیوارێکـە لـە سـەر دووبـارە کردنەوە و چنینی هەمان نەخشی سادە دروستبووە. ئـەو ئەهریمەنـەی مـن باسـیدەکەم دەتوانێـت زیـاتر بەرهەمبـهێنێت، ژمـارەی زۆرتـر لـە بکـەر و خزمەتچی هەبێت، دەتوانێت شارەکان و کووچەکان و گوزەرەکـانی دنیـا پـڕ بکات لە هونەرمەندەکانی خۆی. بە جۆرێک گەر لە ناو لەشکری پـڕ قـەوامی ئـەوەوە هونەرمەنـدێکی ڕاسـتەقینە لـە دایکبـوو، ئومێـدێکی نـەبێت. خزمەتچییەکانی ئەم ئەهریمەنە دەتوانن خۆشحاڵ بـن، دەتـوانن بـە ئـارامی خۆیان بە گەورە بزانن، دەتوانن دەرکەون، بناسرێن، بەلام ناتوانن یەک شـت بکـەن، ئـەویش ئەوەیـە لـە مـردن نزیکبنـەوە». کـە وابـوو ئەگـەر ئـەو

تۆزوگەردانەی کە پێوەندیان بە کەسێتی ناو دەقەوە نییە لە جەلادەتێ داتەکێنین، جەلادەتی نابینین بە دوای تۆڵە کردنەوەدا بێت؛ یان تەنانەت هەوڵی خۆکردە بدات بۆ جێبەجێ بوونی عیداڵەت؛ مەگەر ئەوەی ڕەگی ئەم تۆڵە کردنەوەیە لە خۆشەویستیدا بێت. نووسەر باش ئەم شوێنەی دیوەتەوە و لە چەنەها شوێندا باسی لە خۆشەویستی خۆی بۆ سامیر کردووە و هۆی دادگایی کردنەکەی ئەگێڕێتەوە بۆ خواستی پاک کردنەوەی سامیر لە تاوان؛ بەڵام دیسانەوە نووسەر لە نێوان گرنگی‌دان بە کەسێتی و پلانە پێشتر بڕیار دراوەکانی خۆی بۆ دارشتنی دەق خۆی لە مەترسی ئەدزێتەوە و لە سەر نرخی دابەزاندنی کردەوەی درامایی ئاسانکاری ئەکات. جەلادەت لە سەفەرەکەیدا بە دوای دۆزینەوەی دوازدە بڕیاردەری دادگاکەیدا لە ڕای کەسەکان ئاگادار ئەبێت. ئەو بە ئاسانی ئەیتوانی تێ بگات کۆی دەنگی بڕیار دەرانی دادگاکەی ئەبێ بە چی؛ بۆیە ئەیتوانی پێش کات دادگاکەی هەڵوەشێنێتەوە. ئەگەر وای کردایا چی ئەبوو؟ لە نێوان خۆشەویستی و عیداڵەتدا، لە نێوان قارەمانەتی و خەیانەتدا، لە نێوان ژیان و پاک بوونەوەدا، دەیان پرسی تازە ئەهاتە گۆڕێ و دەق ئەبوایا وڵامیان بداتەوە. با کاری واشی نەکردایا و لە کۆتایی دادگاییەکەیدا ڕایگەیاندایا خۆیشی بە هۆی ئەو ستەمانەی چێشتوویەتی، مافی دەنگدانی هەیە و بەم پێیە دەنگی ئەرێ یان نەرێی بدایا. ئەگەر لە کۆتایی دادگاییەکە جەلادەت پاشگەز بوایاتەوە لە بڕیارەکەی پێشتری و بە دەنگدانی خۆی سامیری نیجات بدایا چی ئەبوو؟ بێ گومان دەق و کەسێتی هاوکات تووشی کێشە ئەبوون. ئایا خاوەن کێشە بوون تایبەتمەندییێکی گرنگی ڕۆمان نییە؟ کەوابوو هەر چەن نووسەر تووشی زەحمەت بوایا، بەڵام دەق بە ئاراستەییێکی داستانیدا ئەڕۆیشت و کاری درامایی کرۆکی کەسێتی پێ دەناساندین.

کەسی سێهەم: دالیا سەراجەدین

کێشەی ئەوەڵ و ئاخری دالیا، خۆشەویستییە. سەرەتای ئاشنایەتی ئێمە لەگەڵ دالیا ئەو کاتەیە وا براکانی ئاگاداری پێوەندی دڵدارانەی ئەبن لەگەڵ کوڕێکی عەرەبدا. لێرەدا بە قەسدی کوشتن ئەیخەنە نێو بیرێکەوە؛ بەڵام چەن پیاو دەری دێنن و ڕزگاری ئەکەن. وەک ئەبینن ئاماژەیە بۆ چیرۆکی یووسف. سەیرە نووسەر تەلمیحی لە باتی کردەوەی دراماییی بە کار هێناوە. لەم دەقەدا لە چەند شوێندا ئەم هەڵەیە دووپات بووەتەوە؛ بۆ وێنە لاپەڕەی ٣٢١ کە لە خاچدرانی مەسیح لە باتی کردەوەی دراماییی نیشتووە یان لە لاپەڕەی ٤٩٣ دا حیکایەتی هەورەکانی سەرسەری موحەمەد بەبێ هیچ ئاماژەیێک بە قەرز وەرگیراو. «کە من دەوەستام باڵندەکان بە سەر سەرمەوە دەوەستان، کە دەڕۆیشتم لەگەڵمدا دەڕۆیشتن» لە دوو شوێنیشدا تەلمیح بە باشی کەڵکی لێ وەرگیراوە «دالیا ڕای وایە کە دوای چەند ساڵێک زیندووەکان بە چەشنێک دێنە کەمی و کزی هەموویان لە سەر کەشتیەک جێیان دەبێتەوە ل٢٢١» ئاماژە بۆ کەشتیەکەی نوح یان «گەنج بوون، بەڵام پێدە چوو لە ڕۆژگارێکی گەلەک کۆنەوە هاتبن، وەک ئەوە لە مێژە خەوتبن و ئێستا زیندوو بووبێتنەوە. ل٣٥٨» دالیا بە دووپات بوونەوەی کردەوەیێکی ئوستوورەیی لە مەرگ ڕزگاری ئەبێت؛ بەڵام کێشەی خۆشەویستیەکەی، وەک ترسی بنەماڵە هێشتاکە بەردەوامە. کە باسمی جەزاییری لە لایەن حکوومەتەوە ئەگێردرێت کێشەکەی قووڵتر ئەبێتەوە و ئەبێ بە کەسێتی‌یێکی خاوەن کێشە. دالیا بۆ چارەسەر کردنی کێشەکەی لەشی خۆی هەڕاج ئەکات. ئەمە لە دەگمەن کارە دراماییەکانی ناو ئەم دەقەیە؛ بەڵام نووسەر وەها کەمتەرخەم بە پاڵیا ڕەت ئەبێ و وەها خۆی لێ ئەدزێتەوە ئەم کارە لە باتی کردەوەیێکی دراماییی تەنیا وەک کلێشەیێکی ڕووت ئەمێنێتەوە؛ لەبەرئەوەی کەسێ مەرحەبایێکی ڕاستی لەگەڵ ژندا کردبێ ئەزانێ ئەو ژنەی کەسێکی خۆش بوێ، زۆر دژوار ئەتوانێ ڕێگە بە

کەسی‌تر بدات لێ نزیک ببێتەوە؛ تەنانەت ئەگەر ئـەو کەسـە مێـردی خـۆی بێت؛ دەی باشە دالیا کە ڕۆح و گیـانی هـی باسمـە چـۆن ڕازی ئـەبێ ڕێگـا بەکەسانێکی‌تر بدات لەگەڵی بخەون؟ وتم چۆن و نـەموت چلـۆن. چـۆن بـە مانای ئەوەی کەسێتی، ئـەم ڕێگـا پـڕ دڵـەڕاوکـێ و دوودڵـی و ترسـە بـە چ شێوەیێ ئەبڕێ؟ مەگەر نە ئەوەیە کاری ڕۆمان پیشاندانی کەتەنە شـاراوەکان و خستنە ڕووی ژێرخانەکانی ڕەوانـە. عـەلی شـەرەفیار ئەگـەر ئـەرکی وەک ڕاوییێکـی ڕوایەتەکـە پیـشاندانی پاژنواڕانـەی ئـەم سـاتەوەختانەی هـەناوی کەسێتی نەبێ ئەی ئیشی چییە و سوودی ئەو لە پەسا گۆڕاندنی گێڕانەوەیـە ئـەبێ چـی بـێ؟ کەسـێتی داڕشـتنی دالیـا سـراجەدین نموونـەی تـەواوی ناشارەزایی کوردە بۆ پیشاندانی کەسێتی. ئایا باشتر نەبوو نووسەر لە باتی ئەو هەموو درێژدادڕیانەی لە سەر تارماییەکان کـە لـە دەیـان ڕۆمانـدا گونجـاو و نەگونجاو هاتووە، ئاوڕێکیشی لـە هـەناوی کەسـێتی‌یەکـەی بدایاتـەوە و لـە ڕێگای دڵەڕاوکێ‌یەکانییـەوە، وەک مرۆڤـێکی خـاوەن هەسـت و دڵـەخورپە پێمانی بناسیبا؟ وەک پێشتریش لە وتارێکی‌تردا لە سەر بەختیار عەلی باسـم کرد نووسەر بە خۆ بەستنەوە بە ڕووکەشەکانی ژیانەوە، بە باس کردن لە شتە بەرچاوەکان و ئەو تەسـەورە ڕووتانـەی هـەوڵ ئـەدا وەک خـەون و خـەیاڵ پێمانی بفرۆشێتەوە، بەردەوام خۆی لە قووڵاییی‌یەکانی ژیـان ئەدزێتـەوە؛ لـە بەر ئەوەی لەو شوێنانەدا پـرس پرسـی بـە دواوە ئـەبێت و وڵام دانـەوە بـەم زنجیرە پرسانە کاری نووسەرێکە لە دەقەکەی خۆی بـە خـاوەن دەرکـەوێ. بەختیار وەک قوتابییێکی کروچە زۆر خـراپ لـە مامۆسـتاکەی تێگەیـشتووە. کروچە لەگەڵ ئەوەی لە کتـێبی «گـشتێتی‌یـەکانی جوانناسـی»دا جـەخت ئەخاتە سەر لایەنی شـهوودی و خەیاڵـیی هونـەر، بـەڵام بـەردەوام ئامبـازی تەسـەوریش ئەبێتـەوە و ئـەو تەسـەورەی لـە هەسـت و نەسـتی دەقـەوە هەڵنەقولابێ، وەک خەسارێکی گەورەی ئەدەب پێناسەی دەکات. کروچە لە

بەشی (داوەرییە هەڵەشەکانی) ئەو کتێبەدا ئەڵێت «هونەر خەیاڵ دانـە پـاڵ یەکی لە خۆڕایی نییە و کردەوەی سەرمەسـتکەری ئاواتـە نەفـسانییەکانیش نییە، بەڵکو دامرکاندنی ئەم کردەوەیەیە بە یارمەتی کردەوەیێکی‌تر، ئاڵـشتی ئەوە لەگەڵ خواستێکی ئاگرین بۆ سازدان و سەیر کردنی شێوە هونەرییەکان یان لەگەڵ پەشێوی و شادومانییەکانی تایبەت بە لێوەشاوەیی هونەری؛ بویـە ناساندنی هونەر وەک ناوەرۆک یان چوارچێوە بایەخێکی وەهـای نییـە، یـان تەنیا بایەخی بە هۆی ئاسان بوونی وتنە؛ بەڵام ئەو شتەی نابێ قـەت لـە بـیر بکرێ ئەوەیە کە ناوەرۆک ئەبێ لە چوار چێـوەدا داڕێژرێـت و چوارچێـوە بـە نـاوەرۆک پڕبکرێتـەوە». بـەختیار دەیـان تەسـەوری پـەتی هێناوەتـە نـاو دەقەکەی کە نەک هەر هەڵقولاوی ناوەرۆک و هەست و نەسـتی دەقەکـەی نـین و ڕوخـساری داسـتانیان وەر نـەگرتووە، بەڵـکوو کـەش‌وهـەوای گێرانەوەشیان قەڵباندووە و یەکانگیریان تێک‌داوە؛ بە چەشنێ کە بە ئاسـانی ئەکرێ زیاتر لە ٢٢٠ لاپەڕە لەم دەقە لابەرین و ڕوخسارو ناوەرۆک و ڕیتمـی دەقەکە تووشی بچکووترین گۆڕان نەبێت و بـەرە و باشـتر بـوونیش بـڕوات. دواتر لە بەشی یەکانگیریدا ئـەم خەسـارە زەقـەی دەقـی شـاری مۆسـیقارە سپی‌یەکان ئەخەینە بەر باس؛ بەڵام لێـرەدا باسـی کەسـێتی‌یـە و لـە باسـی کەسێتیشدا لایەنی کاری درامـایی ئەخەینـە بـەر بـاس و لـە هەوڵـی داليـا سراجەدین بۆ چارە سەر کردنی کێـشەکانی ورد بووینەتـەوە. هـەموو کـاری دراماییی دالیا سـراجەدین بـۆ چارەسـەرکردنی کێـشەی دڵـدارانەی ئەوەیـە سەدان جار خۆی بخاتـە نێـو باوەشـی بەعـسی‌یـەکان و دیـسانەوەش فریـو بخواتەوە. کە وابوو ئەم کارە درامایيە بە هۆی داڕشتنی ئێجگار خراپەوە تەنیا کلێشەیێکی ڕووتە و بەس؛ کلێشەی ژنە سۆزانییێک کـە هـەموو جـار لەگـەڵ پیاوانی حکوومەتا ئەخەوێت و بەوەش خۆی فریو ئـەدات کـە ئەیهـەوێ لـەم ڕێگایەوە خۆشەویستەکەی ڕزگار بکات؛ بۆیە لـە ئاسـتی ژنێکـی جیـاوازەوە،

دائەبەزێت بۆ تیپی ژنێکی سۆزانی. دالیا بێجگـە لـەو کردەوەیـە ڕوویێکـی تریشی هەیە کە نووسەر باشتریش دایڕشتووە؛ لە بەر ئەوەی دالیا لـەو ڕووەدا دەقاودەق ناستنکایە لـە نوڤـێلی شـەوە سـپی‌یـەکانی داستایۆڤـسکیدا. لـەو نوڤێلەدا کوڕێ لە دۆخێکـی نائاسـایی و خەیاڵاویـدا و لـە کاتێکـدا ناسـتێنکا لەگەڵ تارمایی خۆشەویستەکەی خەڵوەتی کردووە ئەیبینێت. پاش خەڵوەت قـسەی لەگـەڵ ئـەکات و تـێ ئـەگا ناسـتێنکا چـاوەڕوانی گەڕانـەوەی خۆشەویستەکەی‌یەتی. پیاو هەموو شەوێ سەردانی ناستێنکا ئەکات و گـوێ بۆ حیکایەتەکانی ڕائەگرێ. لەم ڕێگایەوە خۆشەویستییێک لای هەر دووکیـان دروست ئەبێ. ناستێنکا ئەزانێ چاوەڕوانی دۆستەکەیەتی؛ کـەچـی شـەو لـە دوای شـەو زیـاتر کوڕەکـە عاشـقی خـۆی ئـەکات. کـوڕ لەگـەڵ هەسـتە خرۆشـاوەکانیدا چـاوەڕوانی هـاتن و نـەهاتنی دۆسـتەکەی ناسـتێنکایە. لـە شەوی چـاوەڕوانکراودا پیـاو نایێـت و ناسـتێنکا ئاراسـتەی قـسەکانی بـەرەو لاوەکە ئەکاتەوە؛ کەچی لەم کاتـەدا پیـاو ئەگەڕێتـەوە. ناسـتێنکا بـێ هـیچ ئاوڕدانەوەیێک لاوەکە وەک خزمی خۆی بانگ ئەکات و بۆ هەمیشە بە جێی دیڵی.

کەسی چوارەم: شاناز سەلیم

ژیـانی ئـەم ژنـە زۆر بـە جـوانی داڕێـژراوە. ڕووداوەکـان لـە سـەر تێکەڵەیێکی جوان لە خەیاڵ و واقیع داڕێـژراون و هیچکامـە لەتمـە لـەوەیتر نادەن. ئەم ژنە لە سەردەمی عازەبیدا عاشقی کوڕە دەوڵەمەندێک ئەبێت، بـە هۆی خراپەکاری کۆمەڵگاوە خۆشەویستەکەی بە دەستی باوکی ئـەکوژرێت؛ بەڵام یادی ئەو خۆشەویستە وەک بۆنی پرتـەقاڵ کـە ئاماژەیـە بـۆ ژوانێکـی دووقۆڵییان لای ئەمێنێتەوە. هەر ئەم بۆنی پرتەقاڵـە بـەرەو سـامیری بـابلی ڕایئەکێشێ. ئەم وە یاد هێنانەوەی یەکەم عەشقە تووی عەشـقێکی تـازە لـە شانازدا ئەچێنێت؛ بەڵام دادگاییەکـەی جـەلادەت و دەرەنجامەکـەی ئەبێتـە

هۆی کوژرانی دووهــەم خۆشەویــستی ژیــانی ئــەم ژنــە؛ بۆیــە بەرامبــەر بــەو ستەمەی جەلادەت هەڵدەستێت بە تۆڵــە کردنــەوە و هــەتا ئــەو کاتــەی بــە کوشتی ئەدات دەسبەردار نابێ. بە ئاوەها خوێندنەوەیێکەوە ئــەم کەســێتییە کەسێتی‌یێکی داستانییە و تاکە کەسێکی ئــەم دەقەیــە کــاری داســتانی لــێ ئــەخێزگێ؛ کــەچی دیــسانەوە نووســەر بــە دەســتێوەردانی خــۆی ئــەم کەسێتی‌یەش پووچەڵ دەکاتەوە. نووســەر بــە لایــەنگری کــردنی خــۆی لــە جەلادەت کارە درامایی‌یەکەی شاناز سەلیم پووچــەڵ دەکاتــەوە و بــە هەڵــە هەوڵ ئەدات ئەم کردەوە ڕەوایەی شاناز سەلیم وەک تــاوان پیــشان بــدات و لەم ڕێگایەوە کەسێتی‌یێکی وەک کاتیای ناو ڕۆمانی براکانی کارامــازوفی لــێ دروست بکات. لەوێش خۆشەویستی کاتیا بۆ ئیوان و لالووت بوونی دیمتــری بۆ تایبەتمەندییە ژنانەکانی ڕەگی نفرەت لە دەروونیــدا ئــەچێنێت. ئــەم ژنــە بەڵگەیێکی بە دەستەوەیە و لەم ڕێگایەوە ناڕاستەوخۆ هەڕەشە لــە دیمیتــری ئەکات؛ کەچی هەتا کاتی دادگاکە بێ دەنگ ئەمێنێتەوە؛ بەڵام دوای ئــەوەی ئیوانی خۆشەویستی ئەکەوێتە مەترسییەوە، بە پێچەوانــەی خواســتی ئیــوان بەڵگەیێک ئەخاتە ڕوو و ئەبێتە هۆی تاوانبار بوونی ئیوان و باشیلا بوونی هەتا هەتایی دیمیتری و کرۆشنکای خۆشەویــستی. لــەوێ کرۆشــێنکا، کاتیــا بــە دووپشک بانگ ئەکات؛ لێرەش مستەفای شەونم، شاناز بە دووپشکی نــاو ئــەم کتێبە ناو لێ ئەبات. لەوێ کاتیا بە کــردەوە وەک دووپــشک دەرئەکــەوێت و چزی خۆی ئەڕژێنێ و بە بێ تاوان دیمیتری ئەخاتە بەردەم مەترســی مــردن یان زیندانی هەتا هەتایی؛ کەچی لێرەدا شاناز بە دوای مافی خۆیدا ئەڕوات و بەر لە دەسپێکردنی دادگاکەش هەڕەشەی ڕاستەوخۆ لە جــەلادەت ئــەکات. نووسەر لێرەشدا بۆ سازدانی فەزاییێکی تراژیک، پــا بــە ســەر کەســێتی‌یێکــدا ئەنێت و بۆ شان و شکۆدان بە جەلادەتی قارەمان قەڵــبی ئــەکات. دیــارە لــە دەقەکەی بەختیاردا ڕاستەوخۆ ئاماژە بە ڕۆمانی براکــانی کارامــازۆف و کاتیــا

نەدراوە؛ بەڵام هاوچەشنی کاتیا و ئەوکەسێتییەی نووسەر ئەیهەوێ لە شاناز سەلیمی دروست بکات هێندە زۆرە، ئەو باوەڕەمان ئەداتێ کە ئەگەر نووسەر ڕۆمانە دوور و درێژەکەی داستایوڤسکیشی نەخوێندبێتەوە لانیکەم فیلمە سێ سەعاتییەکەی بینیوە.

دووهەم: شێوەدەنگ (**noice**)

تری ئیگلتون لە کتێبی بەراییێک لە سەر ڕخنەی ئەدەبی دا ئەڵێت: «بڕوای ئەوەی تەنیا زمانێکی یەکگرتوو لە ناو هەموو چینەکانی کۆمەڵگادا بە دی ئەکرێ، جگە لە وەهم هیچی تر نییە.» جا ئەگەر ڕخنەگرێکی بەناوبانگ سەبارەت بە زمانێکی وەکوو ئینگلیزی کە نیوەی دنیا قسەی پێ ئەکەن، بەو کتێبخانە دەوڵەمەندەوە ڕای وا بێ، سەبارەت بە زمانی کرچ و کاڵی کوردی کە لانیکەم چوار شێوەزاری سەرەکی تێدایە کە باش لە یەکتریش تێ ناگەن، ئەبێ چی بڵێین؟ زور جار لە ناوەندەکانی دەسەڵاتەوە باس لە ئەرکی نووسەران ئەکرێ بۆ دەوڵەمەند کردنی ئەو زمانەی وا تاقمێ بە زمانی یەکگرتووی دائەنێن و لەگەڵ ئەم بانگەوازەشدا لۆمەی ئەوکەسانە ئەکرێ وا دیان بە زمانی یەکگرتووی کوردیدا نانێن و بڕێ جار وەک خایین و خۆفرۆشیش ناویان لێ ئەبەن. من لێرەدا نامەوێ باسی ئەوە بکەم کە ئایا کورد خاوەنی زمانی یەکگرتووە یان نە؛ لە بەر ئەوەی هەر کەسێکی نەخوێندەواریش ئەزانێ ڕێژەیێکی زۆر لە جەماوەری کورد لەو شێوەزارە تێ ناگەن. زمانی پێوەر لە ڕێڕەوێکی دوور و درێژی مێژوویی و لە ئەنجامی ڕێبازێکی بەرفراوانی نووسین و هەوڵی جوانناسانە بۆ نزیک کردنەوەی بەشە جوراوجۆرەکانی زمان دروست ئەبێ. ئایا زمانی کوردی بە ڕێبازێکی وەهادا پەڕیوەتەوە؟ ئایا ئەم شێوەزارە زەق کراوەیە زمانی یەکگرتووی کوردە؟ ئەمە چ زمانێکی یەکگرتووە وا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ نەک هەر لە دیکەی شێوەزارەکان دوور ئەبێتەوە، بەڵکوو تەنانەت خەریکی دوور بوونەوە لە زمانی ژیانی

خەڵکی سۆرانیشە. هەوڵی گەشە پێدانی زمانی یەکگرتوو لای ئێمە بە ئاراستەیێکی نادروستدا ئەڕوات و شیکردنەوەی لایەنەکانی هەڵەشەیی ئەم ئاراستەیە پێوەندی بە تەوەرەی ئەم دەقەوە نییە و مەجالێکی گونجاوی ئەویَ؛ بەڵام چاوخشانێک بە سەر هەڵسووڕانی ئەو گەلانەی هەوڵەکانی گەشە پێدانی زمانیان حاشا هەڵنەگرە، فێرمان ئەکات ئەو ڕێگایەی پیایا دەڕۆین هیچ دەرنجامێکی نییە جگە لە دوور خستنەوەی ئەم شێوەزارە لە دیکەی شێوەزارە سەرەکییەکان. کۆمەڵگای دواکەوتووی کوردی کە زۆربەی ئەزموونەکانی بە ئاراستەی لاسایی کردنەوەدا ئەڕوات، بەم ڕێگایەی گرتووەیە نەک هەر ئەبێتە هۆی غەوارە بوونی ئەم شێوەزارە لە سێ شێوەزاری سەرەکی کرمانجی، هەورامی و کەلهوڕی، بەڵکوو لە خۆیشیدا کەوتۆتە بەر مەترسی میکانیکی بوون و دوور کەوتنەوە لە زمانی هەست و سۆز و ئەزموونە ژیانییەکان. بە ڕای من هەوڵدان بۆ سەپاندنی ئەم شێوەزارە هیچ نییە جگە لە سازدانی جۆریَ لە دیکتاتۆریەتی زمانی؛ هیچ نییە جگە لە بەرچاو نەگرتنی شێوە زارەکانیتر. من ناڵێم ئێمە نابیَ ببین بە خاوەنی زمانێکی یەکگرتوو؛ بەڵام ڕاستی ئەوەیە ئێمە ئێستە خاوەنی وەها زمانێک نین و دروست بوونی ئاوەها زمانێک کە دەربڕی هەموو لایەنەکانی جوانناسانەی زمانی بەرفراوانی کوردی بێت تەنیا لە وت و وێژی ئازادانە و دوور لە دەمارگرژی هەموو شێوەزارەکان مەیسەر ئەبێت. پشت گویَ خستنی شێوەزارەکانیتر هەوڵێکی توتالیتەریانەیە کە تەنیا دەسەڵاتێکی داپڵوسێنەر ئەتوانیَ بە ڕەوای بزانیَ. کەس ناتوانیَ بە دیتران بڵێت ئەمە زمانی تۆیە مادام ئەو زمانە وڵام دەرەوەی پێویستییە ژیانییەکانی ئەو کەسە نەبیَ. ئەمە چ یەکخستنەوەیێکی زمانە کە شێوەزاریَ، زاراوە و دەستەواژەکانی شێوەزارەکانیتر هەڵنۆشێت و خۆی پیَ قەبە کاتەوە. کوردی کەلهوڕ و هەورامی و کرمانج چۆن شێوەزاریَ بە زمانی خۆی ئەزانیَ

مـادام لــە دیــالۆگێکی ئازادانــە و ئینــسانی دا خــۆی و زمانەکــەی تیایــدا نەبینێتەوە. تا ئەو کاتەی ئێمە لە سەر مەنتیقی ئەمەیە زمانی کـوردی پـاراو، هەمووان بۆ ئەوەی کورد بن ئەبێ بەم زمانە قسە بکەن و بنووسن و بە کـاری بێنن، پێداگری ئەکەین ئاراستەمان دوور کەوتنەوەیە نـەک نزیـک بوونـەوە. ئێمە ئەگەر ئەمانەوێ بەرەو زمانێکی یەکگرتوو بڕۆین ئەبێ هەل بـۆ بەشـدار بوونی شێوەزارەکانی‌تر برەخسێنین. ئەبێ کـوردێکی هـەورامی ئەوەنـدە لـە تێنەگەیشتن لە سۆرانی شەرمەزار بێت کە کـوردێکی سـۆرانی بـێ ئاگـا لـە کرمانجی. جا مەیدانی ئەم وت و وێژی شێوەزار و بن زاراوانـە کـوێ ئـەتوانێ بێت جگە لە ئەدەب و بە تایبەت بەرفراوانترین ڕووبەری ئەدەب واتە ڕۆمـان. بە ڕوانینێکی بە پەلە لە زمانی کوردیش تـێ ئەگـەین نـەک هـەر لـە نێـوان کرمانجی و سـۆرانیدا جیـاوازی هەیـە، لـە نێـوان دوو گـەڕەکی نـاو شـاری سلێمانیشدا جیاوازی هەیە و تەنانەت لـە نێـوان ژن و پیـاوێکی دانیـشتووی گەڕەکێکی دیاریکراو و لە نێوان دوو ژنی هاو تەمەن و هاوئیشی دانیـشتووی یەک گـەڕەکی دیـاریکراو و هـەروەها لـە قۆناغـە جیاوازەکـانی ژیـانی هـەر مرۆڤێکی دەسنیشان کراویش دا جیاوازی زمان بەر چاو ئەکەوێ. کـچ پـاش گرتنی دۆست، پاش شوو کردن، پاش ئەوەی ئەبێ بـە دایـک و هتـد زمـانی تووشی گۆڕان دێت. ئەو زمانەی دەلالەت لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیان ئەکات شێوە دەنگی پێ ئەڵێن. ڕۆمانیش کە ڕەنگدانەوەی ژیانە، ناتوانـێ چاوپۆشـی بکات لەو گۆڕانە بەردەوامەی زمان لە دەڤەر و قۆناغـە جیـاوازە کـان. دیـارە ڕخنەگری ناو کۆمەڵگاییێکی دواکەوتووی وەک کورد نابێ ئەوەندەش ڕزاگران بێت و چاوەڕوانی ورد بینی وەها لە نووسەرێکی کورد بکات؛ بەڵام تەوەقوعی دیتنی بەرچاوترین جیاوازییەکانی زمـان کـەمترین داواکـاری خوێنـەرە. لـە ڕاستیدا گرفتی شێوە دەنگ لەم دەقەی بەختیاردا زۆر زەقتر لەوەیە پێویست بکات ئاماژە بە شتە وردەکان بدەین. ئەم دەقـە نموونـەی تـەواوی دەقێکـی

تەک دەنگ و بێ لەحنە. کەمتەرخەمی وا سەبارەت بە زمان تەنانەت لە نووسەرێکی کوردیش چاوەڕوان ناکرێت. نووسەر لەم دەقەدا دەستی داوەتە هەندێ گەمەی وەک چەن ڕوایەتی کردنی دەقەکەی، بە بێ ئەوەی خۆی بە هیچ هەوڵێکی زمانییەوە ماندوو کردبێ. لە هەر کوێی ڕۆماندا، ڕوایەتی عەلی شەرەفیار بێت، یان جەلادەتی کوتر یان مستەفای شەونم، یان دالیا و مووسای بابەک، هەر لاپەڕەیێک هەڵبدەنەوە، بێ شک هەر یەک زمان ئەبیننەوە. هەر هەمان زمانێ وا بەختیار عەلی دەقی فەلسەفی، ڕۆمان، شیعر و هتدی پێ ئەنووسێ؛ کەچی ویستووشیە دەقەکەی فرە دەنگ بنوێنێ. چما بۆ فرە دەنگ و فرە ڕوایەتی کردنی دەق تەنیا ئەوە بەس بێ لە پێشەوەی بەشەکاندا بنووسرێ لە ڕوایەتی عەلی شەرەفیار یان جەلادەت یان هەر کەسی‌تر. بڕوانن بۆ ڕوایەتی کەسە جۆراوجۆرەکان و خۆتان بڕیار بدەن «وەک ئەوە وا بوو چەمکی ئاگرینی ڕەشەبایەکی گرتبێت یان بروسکەیەکی دوزیبێتەوە، یان ڕووناکییەکی لە ناکاو سەر تا پای هێنابێتە هەژان، شەوێکی تاریک بوو، ڕەشەباکانی بەهار لە دەرەوە یارییان بە دونیا دەکرد. هیچ شتێک هێمن و لەسەرخۆ نەیدەنواند، کپی پڕ ئەفسوونی شەو هیچ نەبوو جگە لە سەرەتای شێتییەکی ڕەش، کە دەستیکرد بە یەکەم وانەی فلووت، دەیگوت... عەلی شەرەفیار ل ٣٣» «هەرگیز باڵدارەکان وەها توڕە و شپرزە نەبوون، ئیسحاق وەک یەکێک لە وەجدا بێت، ئیشراقێکی ترسناک لە ڕۆحیدا دروستبکات، ڕوناکییەکی کوشندە پێشچاوی ڕوناکدەکردەوە. وەک ئەوەی لەم ڕێگایە زیاتر شوێنی‌تر شک نەبات... جەلادەت ل٥٥» «دەمەوێت پێت بڵێم، ئەو ڕۆژەی سەر تا پای ئەم شارە نغرۆ دەبێت زۆر نزیکە، هەستم وام پێدەڵێت، دڵم وام پێدەڵێت، هەموو شەوێک مۆتەکەیەک ڕامدەچڵەکەنێت، هەستێک وەک شێت هەڵمدەگرێت و وەک دێوانە لە ژوورەکەی خۆم دەمهێنێتە دەرێ، من لەوە و پێش هەستی وام نەبوو...

مووسا. ل٨٠» «سالۆنەکەی پرتەقاڵی سپی پڕ بوو لە جاسوس پڕ بوو لە عەرەبە شەرگاوییە سمێڵ زلانەی بە دیسداشەی درێژەوە دێن و جار جار لەگەڵ کچێکدا دەخەون و بە چاویاندا دیارە بۆ شتێک دەگەڕێن، وەک ئەوەی لە هەوادا بۆنی میوانەکان و بۆنی نیازی دەرونیان بکەن... دالیا،ل٩٩» «ئەویش خانمێکی جوان بوو. خۆی لە ژوورێکی پشتەوەدا چاوەڕوانیدە کردم. جلێکی سپی لە بەردا بوو، لە ژنێک دەچوو ئەو ساتە لە هەورەوە دابەزیبێت، نەدەکرا مرۆڤ شەرم لەو هەموو جوانییە نەکات. من ئەوسا وەک ئێستا شەرمن نەبووم، بەڵام ئەو هێندە جوان بوو، نەمدەتوانی سەیریبکەم. دوای سەعاتێک ئیش کردن... دوای سەعاتێک ئیش کردن... دوای سەعاتێک ئیشکردن هاتە تەنیشتمەوە گوتی من بۆیە تۆم هێناوە بۆ ئێرە بۆ ئەوەی بەیەکەوە بخەوین. خۆی جلەکانی خۆی داکەند و بە ڕووتی لە بەر دەممدا وەستا... مستەفا شەونم»«گوێبگرە هەر شتێک ڕوو بدات تۆ بەرپرسی، من هەموو شتێک دەزانم، هەموو شتێک دەربارەی ژیانی تۆ دەزانم، سامیر حیکایەتی تۆی بۆ گێڕاومەتەوە، ڕابوردووت، ژیانت لە ناو سۆزانییەکاندا، ئەوەی حەزت لە قەحبەیەکە ناوی دالیا سراجەدینە. دەتوانم تووشی بەڵای گەورەت بکەم، گەر تۆ پێتوایە لە تاریکیدا دەبینێت، بزانە منیش بۆنم لە بۆنی گورگ تیژترە، دەزانم، دڵم پێمدەڵێت کە تۆ چیت دەوێت. هەموو شتێکیش دەکەم سامیر سەلامەت بێت... شاناز، ل٤٩٨».

لە سەرەوە ڕوایەتی جەلادەت، مووسای بابەک، عەلی شەرەفیار، ئیسحاقی لێو زێڕین، دالیا و شاناز سەلیمتان خوێندەوە. سەیر کەن شێوە دەنگی ئەم پێنج شەش کەسە چ جیاوازییەکی لەگەڵ یەکتر هەیە؟ لە ڕاستیدا ئێمە هیچ دەنگێکی جیاواز نابیستین. ئەوەی ئەیبیستین دەنگی زاڵ و بە کلێشە بووی بەختیار عەلییە کە هاوکات وتاری فەلسەفی، سیاسی، ڕۆمان و شیعری پێ ئەنووسێت. لەم دەقەی بەختیار عەلیدا هەموو دەنگەکان یەک دەنگن، پیاو

بن یان ژن، دکتۆر بن یا گەواد، عەرەب بن یا کورد. تەنیا کـاریَ بـۆ لـەحنی سامیری عەرەب کراوە ئەوەیە بەر لە زۆربەی ڕستەکانی (ئەی) یێک دانـراوە. لەهەندیَ شوێندا نووسەر ئەمەشی لەبیرکردووە «جەلادەت من بەردەوامبووم لە سەر کوشتن، بەردەوام بووم لە سەر وێرانکردن، بەلاّم لە دوای ئەو شەوەوە هەر چییکم بکردایە، لەزەتم لیَ نەدەبینی، بۆهەرجێگایەک دەچووم غەمگین بووم، هەرچییەکم دەکرد تـەنهابووم، هەمووئەوشـتانەی لـەوەوپێش لـەزەتم لێـوەردەگرتن لـەزەتیان نـەما، ئـەو مۆسـیقایەی جـاران کـەیف و سـەفام پێدەهات، نرخی کەوت و بەهایەکی لـە لام نـەما، ئـەو مۆسـیقایە یەکـەمجار منی لەو دونیایەی خۆم هەڵگرت و فرێیدامە ناو دونیایەکی ترەوە... سـامیر، ل ١٨٤» جا نازانم شێوە دەنگ دانان لەوە ئاسانتر هەیە زمـانی کەسـێتی بـە هەمان پێکهاتەی زمانی خۆیەوە بـۆ زمـانێکیتـر وەربگێڕدرێتـەوە. لێرەشـدا پرسیار دێتە گـۆڕیَ: ئایـا بـە ڕاسـتی نووسـەر تـا ئـەو ڕادەیـە نائاشـنایە بـە شێوەدەنگ؟ بەڕای من ئەمـە بـڕیارێکی دروسـت نییـە.نـەگونجاوە نووسـەر نەزانیَ شێوەدەنگ یەکیَ لـە کۆڵـەکەکانی کەسـێتییـە. نووسـەر لـە چـەن شوێندا بە جوانی لە شێوە دەنگ کەڵکی وەرگرتووە؛ بەلاّم کۆی ئەم شـوێنانە لاپەڕەیێکیش ناگرێتەوە واتە لە $\frac{1}{625}$ی ئەم دەقەدا شێوەدەنگ بۆ کەسـێتی یەکان دانراوە. لە خوا بە زیاد بێت. لە سەر ڕۆمانی کوردی زیادیـشە. ئێـستە سەیری ئەم چەن شوێنە بکەن و بڕیار بدەن ئەگەر نووسەر بیوستایا بۆ هەموو کەسەکان شێوە دەنگی وا دابنیَ تووشی چ گرفتێک ئەبوو و چ دەسـەلاتێکی زمـانی پێویـست ئـەبوو «نـازانم بـۆ بـەردەوام تـۆم لەگـەڵ ئـەو کـوڕەدا لێتێکدەچێت، کوڕێکی گەنج بوو، ماوەیەک حیمایـەم بـوو، نـاوی جـەودەت عوسمان بوو، ڕۆژێک تـوڕەییکردم، لوولـەی کلاشـینکۆفەکەیم بڕیـە قـوونی، دوای ئەوە، خوابیگریَ، ڕۆیشت هەر نەهاتەوە بەحیزبدا، تەسەور بکە لە سـەر

ئەوە وازی لە پێشمەرگایەتی و شتیش هێنا. ئاخر میللەتی ئێمە بۆیە قەت هیچمان نابێت بە هیچ. تەسەور بکە، کەس هەیە لە سەر شتی وا واز لە پێشمەرگایەتی بێنێت، ئەگەر دڵ و دەروونی پاک بێت. ل٣٤٠» « کەللەچی وا چییە تۆ دەم دەخەیتە دەمی. ئەو ساڵە کە خوشکەکەیان هەڵگرت، بۆ بەیانی دەستی خستبووە بەر پشتێنەکەی و لە بەر چایخانەکەی ڕەوفدا چای دەخواردەوە، نە بای دی بوو نە باران... من بە عائیلە دەیانناسم، قسەم پێمەکە... دەستت ماچدەکەم قسەم پێمەکە، چۆلەکەی گوێسە بانەکانیشیان تەواو نییە، من لە نزیکەوە دەیناسم بابەگیان... تۆ سەیریت، تۆ کەی ڕەفیقی ئەویت، ل٤٥٤» بێجگە لەم دوازدە، سێزدە، دێڕە لە کۆی کتێبەکە، خاوەن لەحنێکی تریش ئەبینین ئەویش ئەسیری گوڵە باخە، کابرایێکی دەشتی هەولێر. ئەمەی ئاخر هەر زۆر جەفەنگە. وەک ئەوەی هەموو کەسەکانی تری ناو ڕۆمان خەڵکی سلێمانی و قوتابی ئاکادیمیاکەی بەختیار عەلی بووبێتن و بە ڕێکەوت کوردستان زۆڵە کوردێکی دەشتی هەولێری تێ کەوتبێت و بە زمانێکی جیاواز قسە بکات «برای خۆم، برای خۆم تۆ لۆ وەهات لە من کرد. لە فیکرت دێ گووتیت: من ئەو حەفتەیە هەر کەپوویانی قرت دەکەم. گووتیت: وە خودای عەزیم قیامەت دەسازێنم و شارێکتان لێ خەلق دەکەم سەر تا پا بەنیایەمی بێکەپوو... ئێ لۆ کورم لۆ؟... کەپووی من چ دەردێکی لە تۆ دابوو. خودا عەفووت بکا... خۆ کەپووش نەبێتن بەنیایەم بە دری خۆی بە قەربی، بە عەقری دەتوانێتن بۆنی گورە باغان بکا. ل ٥١١» ورد بوونەوەی زیاتر لە دوو فاکتەری کاری درامایی و شێوە دەنگ زیاتر تووشی ناهومێدیمان ئەکات. نووسەر لە دەرەنجامی بێ ئاگایی و کەمتەرخەمی بەرامبەر بەم دوو فاکتەرە سەرەکی‌یەی خوڵقاندنی کەسێتی دقەکەی تووشی قەیرانی کەسێتی کردووە.

سێهەم: ڕیتمی کەسێتی: ڕیتمی کەسێتیش یەکێکی‌تر لە فاکتەرەکانی

کەسێتی دارشتنە، بەڵام لە بەر بەرفراوانی ڕووبەری باسەکە لە بەشی ڕیتمدا قسەی ئەکەین.

کۆڵەکەی سێهەم: گۆشە نیگا (**Point of view**)

گۆشەنیگا جگە لە دیاریکەرێکی ئاستی دەسەڵات و ڕادەی ڕەوابووونی دەستێوەردانی نووسەر لە دەقدا، لە گرنگترین کۆڵەکەکانی فرەدەنگیشە. چەند لە شوێنی جیاوازەوە سەیری ڕووداو و کەسێتییەکان کرا بێت، چەندە کەسەکان ڕای ئازادی خۆیان و بە شێوەدەنگی خۆیانەوە دەربڕیبێت، هەر بەو ڕادەیە دەق لە تاکدەنگی جیا ئەبێتەوە و بەرە و فرەدەنگی هەنگاو هەڵدەگرێ. بە کردەوە کردنی ئەم ڕەوتەش ئەگەڕێتەوە بۆ دووو تایبەتمەندی سەرەکیی گێڕانەوە واتە بەرجەوەن(Perspective) و مەودا (Distance).

دیارە زیاد کردنی گۆشەنیگا و فرە کردنەوە و دابەشکردنی گێڕانەوە لە نێوان گێڕەوەرەکان بە تەنێ خۆی ناتوانێ دەق بەرەو فرە دەنگی ببات. بە پێچەوانەوە ئەکرێ دەقێ تەنیا بە یەک گۆشەنیگا و ئەویش ڕەهاترین شێوەی گێڕانەوە واتە زانای گشتی (Omuniscient point of view)ش بگێڕدرێتەوە و ئاستی فرە دەنگیشی زۆر زیاتر لە دەقێک بێت کە دەیان گێڕەوەری لە خۆ گرتبێ. بە واتاییێکیتر گریمانە کردنی جۆری گێڕانەوە و دانانی گۆشە نیگا بە تەنێ خۆی هیچ لە کێشەی تاکدەنگی ناکات و لەوانەیە تاکدەنگیش زەقتر بکاتەوە. هەنگاوی ڕاستەقینە ئەوکاتە هەڵدەگیردرێت کە گێڕەوەرەکان خاوەن سێ تایبەتمەندی گێڕانەوە واتە بەرجەون و مەودا و شێوە دەنگ بن. پێشتر لە باسی کەسێتیدا قەیرانی شێوەدەنگ وەک لاوازییێکی دارشتنی کەسێتی خرایە بەر باس و ئێستا ئەڕۆینە سەر دیاری کردنی دوو کۆڵەکەی تری گێڕانەوە.

یەکەم بەرجەوەن: بەرجەوەن شوێنگەی ڕوانینی گێڕەوەر دیاری ئەکات. واتە پیشان ئەدات گێڕەوەر لە کام ئاست و لە کامە ئاراستەوە لە ڕووداوەکان ئەڕوانێت. بەرزترین بەرجەوەنێ بکرێ بۆ دەق گریمانەی بکەین، گۆشەنیگای زانای گشتییە. ئاوەها گێڕەوەرێک لە ئاستێکدا ڕاوەستاوە بە سەر هەموو دەقدا زاڵە و ئاگاداری هەموو کون و قوژبنەکانە. بۆ وەها گێڕەوەرێک گرفتی ڕوانگە و ئاراستە بوونی نییە؛ لە بەر ئەوەی نووسەر خودایێکەو دنیای دەق لە بەر دەستیدا ئافراوەیێکی بێ دەسەلاتە. دیارە گرفتی ئاوەها گۆشەنیگاییێک ساز بوونی پێوەندیی خودا و مەخلوق و لە ئەنجامدا تاک دەنگ بوونەوەی دەقە. ئاوەها دەقێک کە خودا بەرهەم دێنێتەوە بە کەڵکی سەردەمی مەرگی خوداکان نایێت؛ بۆیە ئەو کەسگەلەش وا ئاوەها گۆشەنیگایێکیان بۆ دەقەکانیان داناوە هەوڵیان داوە خۆیان لەم گرفتە دەرباز کەن. بە چاو خشانێک بە سەر ئەو ڕۆمانە توکمانەی لە سەر ئەساسی گۆشەنیگای زانای گشتی داڕێژراون تێ ئەگەین لە سەرەتای سەرهەڵدانی ڕۆمانەوە نووسەرە بلیمەتەکان هەوڵیان داوە بە کەڵک وەرگرتن لە کەرەسەیێکیتری ڕۆمان واتە مەودا ئەم لاوازییەی گێڕانەوە چارەسەر کەن. مەودا تایبەتمەندیێکی جیهانی گێڕانەوەیە. ئەم تایبەتمەندییە هەم پێوەندە بە بەرجەوەنەوە؛ هەمیش بە بێ پێوەندی کردن بە بەرجەوەنەوە ئەتوانێ لە قەوارەی هەندێ کەرەسەیتر، لە گێڕانەوەی داستاندا دەور ببینێ. سەبارەت بە پێوەندی نێوان بەرجەوەن ومەودا بە ڕاشکاوییەوە ئەکرێ بڵێین ئەم پێوەندییە پێوەندیێکی هاوئاراستەیە؛ واتە چەند بەرجەوەن بەرز بێتەوە هەر بەو ڕادەیەش مەودا زۆرتر ئەبێتەوە. بەپێچەوانەشەوە چەندە مەودای گێڕەوەر لەگەڵ دنیای دەق کەمتر بێتەوە، هەر بەو ڕادەیەش بەرجەوەن نزمتر ئەبێتەوە. لە زانای گشتیدا کە بەرزترین جۆری بەرجەوەن ساز ئەدات هاو کات زۆرترین مەودایان کەمترین نزیکیش لە نێوان گێڕەوەر و

چرکەساتەکانی دەقدا دروست ئەبێت. بـە ئاراسـتەی پێچەوانـەدا هـەر چـی گێڕەوەر لە چرکە ساتەکانی دەق و ڕووداوەکان نزیکتـر بێتـەوە(مـەودا کـەم بێتەوە) بەرجەوەنیش نزمتر ئەبێتەوە. بە واتاییکی‌تر زۆرترین ڕادەی مەودا لە گۆشە نیگای زانای گشتی‌دا ساز ئـەدرێت و هـەتا لـەو بەرجەوەنـە بـەرزەوە دابەزین بەرەو سێهەم کەسی ئاسایی بێ پێوەنـد بـە جیهـانی دەق، سـێهەم کەسی نزیک لـە دەق، یەکـەم کەسـی نـاو دەق، یەکـەم کـەس و پاڵـەوانی یەکـەم، خۆگێڕانـەوەی ناڕاسـتەوخۆ و خۆگێڕانـەوەی ڕاسـتەوخۆ، مـەوداش بەرەبەرە کەمتر ئەبێتەوە و نزیکی گێـڕەوەر لـە چرکەسـاتەکانی دەق زیـاتر ئەبێتەوە. کەمترین مەودا واتە زۆرترین نزیکی لە گێڕانەوەی دەروونبێژانـەدا ڕوو ئەدات و بەرجەوەن لە سفر نزیک ئەبێتەوە. سەیری ئەم سێ دێڕەکەن:

١- زۆر حەزی ئەکرد لەوێ بایا.

٢- زۆر حەز ئەکەم لێرەبایا.

٣- چەن خۆش ئەبوو لێرەبایە.

لەم سێ دێڕەدا بەرەبەرە بەرجەوەن نزم ئەبێتـەوە و هاوکـات مـەوداش کەم ئەبێتەوە. واتە نزیکی گێڕەوەر و زمـان زۆرتـر ئەبێتـەوە. وتمـان مـەودا ئەتوانێ بە بێ پێوەنـدی بـە گۆشـەنیگاوە لـە دەقـدا تووشـی گـۆڕان بێـت. تولستوی لە ڕۆمانی شەڕ و ئاشتیدا بە جـوانترین شـێوە لـەم تایبەتمەندییـە داستانیە کەڵکی وەرگرتووە. ڕواڵەتی ئەو ڕۆمانـە لـە سـەر گریمانـەی زانـای گشتی دامەزراوە؛ بەڵام گێـڕەوەر لـە یـەک بەرجـەوەن و لـە یـەک ئاسـتی مەوداییەوە شتەکان نابینێ، بەڵکوو دەیان بەرجـەوەنی ڕوانینمـان بـەر چـاو ئـەخات و مـەودای گێڕانـەوە و ڕووداوەکـانیش لـە هەنـدێ شـوێندا ئەگاتـە کەمترین ئاستی خۆی. لە پشت ئەو دنیا ڕەنگینەی تولستۆیەوە، میعمـارێکی بلیمـەت ڕاوەسـتاوە کـە بـە کەڵـک وەرگـرتن لـە هەنـدێ کەرەسـەی یارمەتیدەری فرەدەنگیی وەک گێڕانەوەی داسـتانی، چەشـنە سـیانییەکانی

زمان (وت و ویژ، تاک بێـژی و دەروون بێـژی) و... مـەودای خـۆی لەگـەڵ هەناوی کەسێتی و ڕووداوەکان کەم ئەکاتەوە. نووسـەر لـە بـاتی ئـەوەی لـە بەرجەوەنەکەی خۆیەوە (نزم یان بەرز) باسی شتەکان بکـات، ئـەتوانێ ڕێگـە بدات دەق خۆی قسەی خۆی بکات و لەم ڕێگایەوە دەق بـەرەو فـرەدەنگـی ببات.

گۆشەنیگا لە دەقی شاری مۆسیقارە سپییەکاندا: بە پەڕەدانەوەی ئەم دەقە تێدەگەین نووسەر ڕێبازی فرە دەنگی گرتۆتـە بـەر و هـیچ نـەبێ سـێ گێـڕەوەری بـۆ گێڕانـەوەی دەقەکـەی دانـاوە. یەکـەم گێـڕەوەر عـەلی شەرەفیارە:ئەم کەسە لە پێگـەی چڕگـەی دەرەکـی (External focalized) ڕاوستاوە. واتە هەر چەن خۆی ڕاسـتەوخۆ لـە نـاو ڕووداو و چرکەسـاتەکانی دەقدا ئامادە نییە و هـیچ کاریگەرییێکیـشی بـە سـەر گەلاڵـەوە نییـە، بـەڵام ناڕاستەوخۆ ئەتوانێ ئاگاداری هەموو کون و قوژبنەکانی دەق بێت و پێوەسـت بێ بە بەستێنی گێڕانەوەوە. بە پێ ئەم شوێنگەیەی بۆی دانراوە ئـەتوانێ لـە چەنەها بەرجەوەنەوە ببێ بە زمانحاڵی کەسێتییەکانی دەق و لەم ڕێگایـەوە ئـەو لایەنانـەی وا گێـڕەوەرەکانی نـاو دەق بـەر چاویـان نەکـەوتووە یـان نەیانوسیتووە باسـی لێـوە کـەن بخاتـە بـەر بـاس و شـیکردنەوەی زێـدەتر. گێڕەوەری چڕگەی دەرەکی ئەتوانێ بەرجەوەنی هەموو کەسێتییەکان بکاتە مەنبەری گێڕانەوەی خۆی و ئاستی ڕوانینی بەرفراوانتر بێـت لـە گێـڕەوەری درامایش. لە ڕووی مەوداشەوە ئەتوانێ لە ڕێگای دوانەی زمان (تەک بێـژی و وت و وێـژ)ەوە تـا ڕادەی بینـەرێکی ڕاسـتەوخۆ (Direct obsever) لـە چرکەسات و ڕووداوەکان نزیـک بێتـەوە (دیـارە ئـەم گێـڕەوەرە ناتوانـێ لـە دەروونبێژی کەڵک وەر بگرێ). عەلی شەرەفیار بەم گریمانەیەی بۆی کراوە ئەیتوانێ بەستێنێکی باش بۆ فـرە دەنگـی سـاز بـدات. ئـەیتوانی لـە دەیـان بەرجەوەن و مەوداوە باسی دنیای دەقمان بۆ بکات؛ کەچی تەنانـەت خـاوەن

تاکە بەرجەوەنی تایبەت بە خۆیشی نییە و مەوداشـی لەگـەڵ دەقـدا لـە زۆر شوێندا مەودای زانای گشتی‌یە. عەلی شەرەفیار جگە لـەوەی خـاوەن شـێوە دەنگ و بەرجـەوەن و مـەوداییکی تایبـەتی نییـە، تەنانـەت لـە زۆر شـوێندا گێڕانەوە تاک دەنگانەکەی خۆیشی لێ تێـک ئـەچێت و ئـەبێ بـە نموونـەی لاوازترین جۆری گێڕانەوە کە دواتر بە نموونە ئەیهێنینەوە. گێـڕەوەری تـری ئەم دەقە جەلادەتی کۆترە: ئەم کەسە نەک هەر خاوەن شوێنگەی چڕگـەی نـــاوەکی (Internaly focalized)یـــە و لـــە نـــاو گێڕانـــەوەی خۆیدایـــە (Homo diegetic) بەڵـــکوو تەنانـــەت کەســـێتی‌یێکـــی گێڕانـــەوە (Auto diegetic)شـە، بۆیـە جگـە لـەوەی ئـەیتوانی ناوەنـدی ڕاگەیانـدن (Centeral inteligenc) بێت و لە بەرجەوەنـدی کەسـەکانی‌تـرەوە ژینکـاتی دەقمان بۆ بخاتە بەر باس و ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای تـەک بێـژی و وتوویـژی کەسەکانەوە دەیان بەرجەوەنمان ئاراستە بکات، هاوکات ئەیتوانی بچێتە بنج و بناوانی چرکەساتەکان و جگە لە خۆگێڕانەوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لـە ڕووی مەوداشەوە هەتا ئاستی گێڕانەوەی دەروون بێژانە لە چرکـەسـاتەکانی دەق نزیک بێتەوە؛ بەلام لێرەشا جەلادەت نـەک هـەر هـیچ سـوودێکی لـەو گریمانەیەی بۆی کراوە نـەبینیوە، بەڵـکوو وەک عـەلی شـەرەفیار لـە ڕووی بەرجەوەن و مەداوە لە دەیان شوێندا تووشـی هەڵـەی زۆر سـاکار و منالانـە بووە. ڕەوتی گێڕانەوە ئەوکاتە جەفەنگ ئەبێت کە نووسەر لـە لاپـەڕەی ٣١٩ دا دیعایەی گریمانەیێکی وا ئـەکات هێـشتاکە لـە مێژوویـی ئەدەبـدا کـەس نەیوێراوە باسی بکـات «کتـێبی چـوارەم بـە حیکایـەتی عـەلی شـەرەفیار و جەلادەتی کۆتر» ئەو بەشەی لە ڕۆمان کە بڕیار بووە بەم چەشنە گێڕانەوەیـە بنووسرێت لە لاپەڕەی ٣١٩ هەتا ٥٤٦ واتە ٢٢٧ لاپەڕەی گرتۆتـەوە. بـە پـێ ئەم گریمانەنەیە، نووسەر ئـەبێ دوو دەسـەلاتی مـەزنی گێڕانـەوەی تێکـەڵ کردبێت و ئێمپراتووریەتێکی گێڕانەوەی ساز دا بێت. بەر لەوەی لایەنـەکانی

ئەم دیعایە پڕ شکۆیەی نووسەر شیکەینەوە، بۆ تێگەیشتن لە هەوڵەکانی نووسەر با لایەنە ئاساییەکان بخەینە بەر باس. لە لاپەڕەی ٢٠ دێری یازدە لە زمانی عەلی شەرەفیارەوە ئەبیستین «دەبێت بڵێم کە جەلادەت لە سەرەتاوە دژی ئەوە بوو. ئەو پێیوابوو هەلومەرجی ژیانی ئەوان بە جۆرێک جیاوازە دەبێت لەو جێگایەدا خودا حافیزیبکەن و هەر یەکەیان ڕێگای خۆی بگرێت، خودایە نەدەچووە عەقڵەوە کە قوتابییەکی بەویقاری وەک سەرهەنگ لە قوتابخانە هەڵبێت و دوای مامۆستایەکی مۆسیقا بکەوێت» خوێنەر ئەپرسێ کاکی گێڕەوەر خۆ گێڕانەوەکەی تۆ بێ چرگە (Non-focalized) نییە تا تۆ بتوانی وەک خودایێک بڕیار لە سەر خواستی دەروونی کەسەکان بدەیت. گێڕەوەر لە سەرەتای ئەم بەشە بۆ خۆیشی دیان بە خودا نەبوونی خۆیدا ئەنێت «دەبێت بڵێم» واتە بە ڕاشکاوییەوە ناتوانم بڵێم. واتە من مرۆڤێکم و قسە ئەکەم. دەی باشە کە وابێ چۆن ئەزانێ جەلادەت لە سەرەتاوە دژی ئەوە بوو. یان ئەو پێیوا بوو... یان خودایا نەدەچووە عەقڵەوە» عەلی شەرەفیار لە سەر چ حیسابێ ئەم بڕیارانە ئەدا؟ ئایا لە سەر ئەو قسانەی جەلادەت بۆی کردووە. جا ئەگەر قسەکانی جەلادەت ئایەت بێ، ئیشی ئەم چییە؟ بەرجەوەنی ئەم بەرەو دەق کامەیە؟ با ئەم دێڕانە لە زمانی جەلادەتەوە ببیستین (من هەر لە سەەتاوە دژی ئەوە بووم سەرهەنگ لە ماڵ و قوتابخانە ڕابکات و خۆی بخاتە دەست سەر کێشیەکی وەها کە دەرەنجامەکەی دیار نەبوو... خودایە نەدەچووە عەقڵەوە کە قوتابییەکی ..). ئەگەر دەقەکە بەم چەشنە بگێڕدرایاتەوە ئاسمان ئەتەپی؟ مەگەر بە ڕێکەوت ئەگینا لە دێڕ بە دێڕی ئەم کتێبەدا هەڵەی ڕوانین بە زەقی بەرچاو ئەکەوێ «شەوان ئیسحاقی لێوزێڕین بێدەنگتر و کەمدووتر دەبوو. ئێجگار سەرسام بوو بە فێنکی شەوانی بەهار، بە چاکەتێکی تەنکەوە دەچووە بەردەم مانگەشەو، هەوای هەڵدەمژی، دەرفەتی بە سیحری زەردەخەنەیەک دەدا لە سەر

سیمای دەربکەوێت و دەیگوت ل٢٣» «لەو شەو و ڕۆژە بێکوتاییانەی ئـاوازدا، ئیسحاق فێریدەکردن هەموو شتێک بکەنە مۆسیقا، لە ساتەکانی مەستیدا کە هەر سێکیان وەک سێ باڵندەی تەڕ لە حەسرەت هەڵچوون و داچوونـەکانی ڕۆحیان عارەقەیان دەردەدا ل٣٥» لـەو نموونانــەی سـەرەوە دا بـە گـۆڕینی گێڕانەوە لە یەکەم کەسەوە بۆ سـێهەم کـەس بێجگـە لـە دوور خـستنەوەی مــەودا، گێڕانــەوە چ گــۆڕانێکی بــە ســەردا هــاتووە؟ وەرن لــەم کتێبــە ٦٢٥ لاپەڕەییدا لە کویدا عەلی شەرەفیار باسی ژیانی جەلادەتی کردووە، گێڕانەوە بگۆڕن بۆ یەکەم کەس، بزانن جگە لە کەم بوونەوەی مەودا و زۆر بووونــەوەی باری عاتیفی، گێڕانەوە چ گۆڕانێکی بە سەرا دێت. گرفـت لـەم دەقـەدا بـەوە نابڕێتەوە نووسەر بە بێ پێویست زمانی گێڕانــەوە دەگـۆڕێ. دەیـان هەڵـەی زەقتــرە لــەم دەقــەدا بەرجەســتەیە؛ مەســەلەن هەڵــەی ئاگــاداری. بــڕوانن «ئیــسحاق هەســتیدەکرد مانــگ لــە ژوور ســەریانەوە دەیــەوێت شــتێکیان پێبڵێت، بەرلەوەی سەرەنجی سنوورە نادیارەکانی ئەو دەریاچەیە بدا کـە بـە تەمێکی درەوشەدار و زیوین داپۆشرابوو، سەیری مانگی کرد کە پێدەچوو بـە هێمنی بنیشێتە سەر زەوی ل ٤٣»

عەلی شەرەفیار لـە کوێـوە ئاگـاداری دەروونی ئێـسحاقە و ئـەزانێ کـە «هەستیدەکرد کە مانگ لە ژوور سەریانەوە دەیەوێت شـتێکیان پـێ بـڵێت» ئەمە بڕیارێکە نە ئێسحاق و نە عـەلی شـەرەفیار و نـە جـەلادەت و نـە هـیچ ناخواییێکیتر ناتوانێ بیدات. ڕەنگە گریمانەکەی ئێمە هەڵـە بێـت و نووسـەر وەک زانـای گـشتی دەرکـەوتبێت و نووسـینی نـاوی عـەلی شـەرەفیار لـە سەرەتای بەشەکانەوە گەمەیێکی نووسەر بێت و ئاماژەدانی بەردەوامی عـەلی شەرەفیاریش بۆ خۆی دیسانەوە گەمەیێکیتر بێت و هـەتا دوایـی... بـا بـەم گریمانەیەوە دەقەکە بخوێنینەوە. لە هەندێ شوێنی دەقدا گێڕانەوەی زانـای گشتیمان بەر چاو ئەکەوێ. با لە بری ئەوەی وەک هەڵەی نووسەر ببینــین،

وەک ویستی نووسەر سەیری بکەین. لە لاپەڕەی ٢٣٤ دێری سیازدەوە وەک قۆناغ ڕەوتێکی وەها ئەبینین. «ئەو ڕۆژەی دالیا گەڕایەوە بۆ پرتەقاڵی سپی و فایلەکانی باسمی جەزائیری لە بندەستیدا بوو ڕۆژێکی غەمگین بوو. جەلادەت لە نیوەڕۆیەکی زووەوە لە باڵکۆنەکەدا سەیری ئەو پەپولانەی دەکرد...» لەم شوێنەوە هەتا ٢٣٧ دێری سیازدە درێژەی ئەم گێڕانەوەیە ئەبینین «جەلادەت لەو ڕۆژەدا وەک بتێکی گەمژە دەوەستاوە و تەماشایدەکرد»؛ کەچی لە ناکاو و بە بێ هیچ مەنتیق و هۆیێکی داستانی ڕوەتی گێڕانەوە ئەگۆڕدرێ «کەس نازانێت دالیا ئەو ڕۆژە چەند گریاوە، بەڵام بە حیکایەتی جەلادەت خۆی گریانەکەی چەندین سەعاتی خایاندووە» لێرەدا نووسەر دائەبەزێتەوە بۆ شوێنی ڕاستەقینەی خۆی؛ کەچی لە سەرەتای لاپەڕەی دواتر دا دیسانەوە ئەبێتەوە بە خودا «سەری جەلادەت دەخاتە نێو دەستیەوە و دەیلاوێنێت، بەو هێمنیە کوتوپڕەوە کە زۆر جار لە ناکاو لە نیگاو دەنگیدا دروستدە بوون، دەیەوێت نیگاهی خۆی سەبارەت بە فاجیعەکان بۆ باسبکات، پێیوایە هەموو برینێکی قووڵ، سەدایەک دروستدەکات کە هەرگیز دەنگدانەوەی کۆتایی نایەت. دالیا ڕای وابوو لە زەمەنی و... » لە دەیان شوێنیتردا ئەم هەڵەیە دووپات ئەبێتەوە. ئەم گێڕەوەرەی ئەیتوانی دەیان بەرجەوەنی گۆنجاو بۆ خۆی دەستەبەر بکات و لە دەیان مەودای جۆراوجۆرەوە باسی دنیای دەقمان بۆ بکات، تاکە شوێنەکەی خۆیشی بۆ ناپارێزرێت و لە دەیان شوێندا وەک زانای گشتی دەرئەکەوێ «بەڵام سەربازە برسییەکانی ناو سەنگەر خەیاڵێکیتریان لەسەر قیامەت هەبوو، قیامەت لە دیدی ئەوانەوە وەک پەلاماری کۆمەڵێک سواری ڕەشپۆش بوو کە لە ناو لمەوە دێن» پێم وا نییە هیچ زانای گشتییێکیش لە هیچ ڕۆمانێکی دەرەوی ئەدەبی کوردیدا بڕیاری وەها ڕەهای دەر کردبێت و نەک ئاست و ڕادەی هەستەکانی ناو سەری کۆمەڵێ کەسی ناو دەق، بەڵکوو

جـۆری هەستەکانیـشیان دیـاری کردبێـت. «قیامـەت لـە دیـدی ئەوانــەوە وەک...»

سێهەم: گرفتی بەرجەوەن

پاش دوو گرفتی پێشووی گۆشـەنیگا (شـێوە دەنـگ و مـەودا) گـرفتی سێهەم، ڕوانگە یان بەرجەوەنی گێڕانەوەیە. لـە زۆر شـوێندا بەرجەوەنـەکانی گێڕانەوە تێک ئەچێت. گێڕەوەرەکان لە بەرجەوەنی یـەکترەوە قـسەئەکەن. گێڕەوەری یەکەم کەس، شوێنی زانای گشتی ئەگرێتەوە. لە لاپەڕەی ٣٠٨دا عەلی شەرەفیار لە بەرجەوەنی جەلادەتەوە باسی پیاسەیێکی ئەو کوڕەمان بۆ ئەکات؛ کەچی ئەو شتانەی باسی ئەکات تەنیا ئـەکرێ سـەربوردەی چەنـەها ڕۆژ و مانگی شەڕ بێت کە یان خەڵکی شارێ دیبێتیان و لە ڕێگـەی زمـان و وت وویژی جەماوەرییەوە چڕکرابێتـەوە، یـان ئـەوەی زانـایێکی گـشتی لـە بەرجەوەنی بەرزی خۆیەوە کە ڕەهایە لە گرفتی ئاسـت و ئاراسـتە و زەمـەن بیگێڕێتەوە «جەلادەت بێئەوەی هیچ بڵێت لە ژوورەکەی دەرۆیشتە دەرەوە، وەک هێزێکی نهێنی ڕاکشیبکات ڕوویدەکردە نێو کوچەکان. ساتێکی سـەیر بوو، لە هەر چوار لاوە دەنگی تەقینەوە دەهات، لە هەموو لایەکەوە خەڵـکانی ئاوارە و هەڵهاتوو لە هەموو شارەکانی باشوورەوە دەهاتنە ژوورێ بۆ ئەم شارە چکۆلەیە، وەکوو ئـەوەی ئێـرە دواهـەمین پـەناگای ئـەو سـەرزەمینە بێـت. جەلادەت سەدەها ژن و منداڵی سەرگەردانی دەبینی وەک شێت دەڕژانە ناو کوچەکانەوە، دەیەها چەکـداری دەبـینی لـە ڕوخـسارياندا تـرس و شکـست هەبوو... لە چەنـدەها لاوە چەکـدارەکان برینـدارەکانی خۆیـان لـە دەسـتە بەرەدا دەهێنایە ئەو شارە و بۆ دکتۆر دەگەڕان، هەندێک لە برینـدارەکان بـە کۆڵــی هاوڕێکانیانــەوە بــوون، هەنــدێکیان لــە بەتانیــدا هەڵــگیرابوون و خوێنەکـەیان لـە بەتانییەکانـەوە دەتکایـە سـەر زەوی. ناڵـەی برینـدارەکان تێکەڵ بە هاواری ئەو ژنانە بوو کە دوێنێ شەو مێـرد و بـرا و کوڕەکانیـان لـە

شەڕدا دۆڕاندبوو. هەندێک لە چەکدارەکان بە زۆر دەرگای ماڵەکانیان دەشکاند و بە دوای نان و ئاودا دەچوونە ژوورێ. جەلادەت وەک شاهیدێکی شێت تەماشایدەکرد و هیچی نەدەکرد، بە کوچەکاندا دەگەڕا و سەیری ئەو ژنانەی دەکرد کە بە خۆیان و عەبا ڕەشەکانیانەوە شاریان پڕ دەکرد لە گریان و فیغانێکی گەورە. لە هەندێ جێگادا چەکدارەکان لەگەڵ سۆزانییەکاندا دەبووە شەڕیان، هەندێک لە سۆزانییەکان بە ترسەوە دەیانقیژاند و دەیانگوت: بڕۆنە دەرێ بە هۆی ئێوەوە هەموو ئەم شارە خاپوور دەکەن ...»
ئەم ڕوایەتە سەیر و سەمەرانە خوێنەر ئەخاتە گومانەوە لەوەی نووسەر کتێبێکی لە سەر گۆشەنیگا خوێندبێتەوە. کوڕێ ئێوارە بە پیاسە ئەڕواتە دەرێ، کەچی بەشی مانگێ شت ئەبینێ. خۆزگە نووسەر ئەوەندە بەرامبەر بە دەقەکەی کەمتەرخەم نەبوایا با ڕخنەگر ناچار نەبێ ئەلف و بێی نووسینی داستانی فێر بکات. جا ئەگەر نووسەر بتوانێ بە بێ لەبەرچاوگرتنی شێوەدەنگ و مەودا و بەرجەوەن چۆنی پێ خۆشە داستان بگێڕێتەوە، ئیتر چ پێویست بە گۆڕاندنی گۆشەنیگایە. مەتری خۆت لە دەست بگرە و تا دنیا دنیایە بلێ گەزی من پێنج چارەکە. لە هەموو مێژووی ئەدەبیی جیدیدا تەنانەت لە فانتازیاییترین بەرهەمەکانیشدا نموونەیێکمان بەرچاو ناکەوێ، مەنتیقێکی شکاندبێت و بە هۆ و هۆکارێکی مەنتیقیتر پشت ئەستوور نەبێ. ژول ورن نەنکی ڕۆمانی فانتازیایی بۆ ئەوەی قارەمانێکی لە ماوەی هەشتا ڕۆژدا دەوری دنیا بداتەوە، خۆی گیرۆدەی دارشتنی ئەستەمترین جۆری گەلاڵە کردووە و بەوپەڕی وریاییەوە لە هەموو ساتێکدا تەناسوبی نێوان مەودا و بەرجەوەنی پاراستووە؛ بەلام وەک لە سەرەوە دیتان نووسەری کورد کوڕێ بۆ پیاسە ئەباتە دەرەوە و بە بێ ئەوەی خۆی بە گۆڕاندنی هیچ کەش و هەواییێکەوەماندوو بکات و هیچ هۆیێکی داستانی هەبێت، یەک مانگ شەڕی پێ ئەبیندرێنێ. لە دەقی شاری مۆسیقارە سپییەکاندا بە بێ لە بەر چاو

گرتنی گۆشەنیگا، مەودای گێڕەوەر لەگـەڵ دەقەکەیـدا مـەوداییێکی دوورە و ئەم دوور بوونەش ئەگەڕێتەوە بـۆ جـۆرێ گێڕانـەوە. لـە نزیکـەی نـەوەد لـە سەدی ئەم کتێبەدا دەق بە زمانی حیکایەت ئەگێڕدرێتەوە نەک داستان. بـە بـێ قامـک خـستنە سـەر گێـڕەوەرە جیاوازەکـان (جـەلادەت، شـەرەفیار و بەختیار عەلی) ئەوەی ئەگێڕدرێتەوە زۆر دوورە لە ڕووداو و کەسـێتیـیـەکان. نووسەر لە باتی پیشان دانی کەش و هەواکان، لە بری ئەوەی خوێنـەر بباتـە ناو دەقەوە، لە باتی ئەوەی فەزاییێکی داستانی ساز بدات و بزوتنەوەی مـرۆڤ و پاژ و کەسێتی یەکان لەم فەزایەدا پیشان بدات، لە دوورەوە حیکایەتمان بۆ ئەگێڕێتەوە و حیکایەت بیستی کوردیش ئەبێ چاوی خۆی لێ بنووقێنێـت و گوێ بگرێ «بەر لە دەست پێکردنی پاییز بە چەند هەفتەیەک دەیەها هـەزار سەرباز لەملاولای جیهانەوە گەیشتنە ئاوە نێو دەوڵەتییەکەی کەنداو، لـەوێوە بەرەو ئەو بەندەرە زۆر و زەبەندانە کەوتنە ڕێگـا کـە شـەو و ڕۆژ بێوچـان لـە کەنارەکانی خۆیاندا پێشوازی سەرباز و زرێپۆش و نەفـەرهەڵـگریان دەکـرد. هێند ئامێری سەیر و چەکی نەبینراو دەرکەوتن کـە پێـشتر مرۆڤـایەتی لـە مێـژووی خۆیـدا شـتگەلێکی لـەو جـۆرەی نـەبینیبوو... شـاری تـەپوتۆزە زەردەکان لەو وەرزەدا وەک شوێنێکی ترسناک دەینواند، دەیان سەربازگەی تازە لە بیابان و سەحرا نزیکەکاندا کرابوونەوە، ... کۆتایی هەفتان ئـەو شـارە پڕەبوو لە هەزاران سەرباز کە بە جلە سەربازییە تۆزاوییەکانیانەوە دەهـاتن و لە بەردەم ماڵەکاندا ئاپۆرەیان دەبەست، ئەو ماوەیە پڕ بوو لە ڕۆژانی پڕتەم... لە دەرەوەی سەنگەرەکان هەموو جیهان دەیزانی شـەڕ دەبێـت، هەسـتێکی ترسـناک بـە نزیکبوونـەوەی قیامـەت لـە هـەموو وڵاتـدا، وەک گـەردەلوول بڵاویبکاتەوە، وەک سەماکەرێکی ئەهریمەنساز لە سـەر هـەموو سـەحنەیەک سەمایدەکرد... ئەوانەی لە گوندە دوورەکانی ناو چیادا دەژیـان، قیامـەت لـە لایەن وەک بەفر بارینێکی هـێمن، هـێمن بـوو کـە لـە سـەرخۆ دەبارێـت و

دەبارێت، تا هێدی هێدی لەگەڵ بەرز بوونەوەی خۆیدا ئێمەش بەرەو سەرەوە بەرز دەکاتەوە. هێندە بەرز فریشتە سپیپۆشەکانی ئاسمان دەستیان بمانگاتێ. هێندە بەرز ئەم فریشتانە دەست درێژ دەکەن و ئێمەش دەست درێژ دەکەین، وەک ئەوەی مرۆڤێک لە سەر بانێکی نزمەوە سەر کەوێت بۆ سەر بانێکی بەرزتر. ئاوەها دەستماندەگرن و سەردەکەوین بۆ ئەو دنیا، لەوێ فریشتەکان باوەشمان پیادەکەن و ماچماندەکەن و دەڵێن بەخێر بێن. ئاوەها وێنە جیاوازەکانی قیامەتی لە مسەرەو سەری ولاتدا لە هاتوو چۆدا بوون. جەلادەتی کۆترکە چیرۆکە جیاوازەکان و وێنە جیاوازەکانی قیامەتی دەبیست، خۆی وێنەیەکیتری لە خەیاڵدا بوو، قیامەت سەفەرێک بوو لە سەر ئاوازی کۆمەڵێک سەمفونیای گەورە گەورە کە پیاوێکی تەنها بە ناو دارستانێکی درێژ و ناکوتادا دەیکرد. سەفەرێکی هێمن لە ناو شنەی شەماڵ و درەختی بە ئاورینگ بەرداردا. ڕێبوارێک کە ئازادانە دەڕوات... بەر لە دەست پێکردنی جەنگ خەڵک بە گشتی ڕەفتار و ڕەوشتیان دەگۆڕێت، مرۆڤ دەتوانێت تەماشا بکات و بە وردی ببینێت کە ترسێکی تایبەتی و گومانێکی قووڵ لە چاویاندایە. هەتا شێوازی قسە کردن، شێوەی ڕاوەستان و چۆنێتی جلو بەرگەکانیان دەگۆڕێت. ئەوەی سەیرە لەکاتی جەنگدا ژنان پتر لە پیاوان دەگۆڕێن، هەندێکیان بە جۆرێکی سەیر و کوتوپڕ حەزدەکەن چی حەرام و نەکردەیە لەو وەرزەدا بیکەن و هەندێکیان بە پێچەوانەوە لە پڕێکدا خۆیان دادەپۆشن و دەگەڕێنەوە بۆ لای خودا. جەلادەت بە شێوەیەکی سەیر سەرەنجی ئەو گۆڕانکارییە قووڵانەی دەدا کە لە دەنگ و گەروو و نیگا و خەندەکاندا ڕوو دەدەن، گۆڕانێک بە سەرەتای دەست پێکردنی گۆڕانی دنیای دەزانی... دوای چەند سەعاتێک لە گەیشتنی باڵندەکان و تێکەڵاو بوونیان بە فریشتەکان تەنیا وێستگەیەکی ئەو ئاڵوگۆڕە خەیاڵیانە بوو کە لەگەڵ سەرەتای شەڕدا لێرەدا ڕوویاندەدا. دوای چەند سەعاتێک لە

گەیشتنی باڵندەکان و پێش چەند سەعاتێک لە دەست پێکردنی شەڕ، هەوای ئەو شارە وەک هەوایەکی خەیاڵی لێهات. لە ناکاو سێبەری ماسی گەورە گەورە لە هەوادا دەرکەوتن. تارمایی کەشتی خەیاڵی، تارمایی دەریاوانی خنکاو، جانەوەری ئاوی جیاواز جیاواز، ڕاوکەری مرواری خەندەدار بە ددانی زێڕینەوە، ڕۆحی کەشتیوانە مردووکانی ڕۆژگاری دێرین... تەواوی خەڵکی لە شوێنە قایمەکاندا خۆیان حەشار دابوو، دەنگی تەقینەوەکان لەوە گەورەتر و بەناڵەتر بوون مرۆڤ لێیان نەترسێت، پریشکی ئاگرینی موشەکەکان دەگەیشتنە سەر ئەو شارە و وەک فوارەیەکی ئاگرین دەهاتنە خوارێ. فڕۆکە و موشەکەکان بە سەر سەریدا دەفڕین و ڕوویاندەکردە بنکە سەربازییە بێشومارەکانی باشوور و باکوور... جەلادەت جارێکیتر ئەو تێکەڵاوبوونە سامناکەی دەبینییەوە، تێکەڵاوبوونی ژیان و مەرگ. چاوی دەکردەوەو شارەکانی دەبینی لە بەردەمیدا دەسووتێن. باڵەخانە بەرز و دوورەکانی دەبینی گڕ دەگرن، منداڵە بەرەڵاکانی ناو زوڵمەتی دەبینی لەگەڵ هەناسەیاندا دووکەڵ دێتە دەرێ. ئەو ئافرەتانەی دەبینی کە بە ئاگرەوە دەفڕێن و خۆیان لە ڕووبارەکان هەڵدەکێشا و دەبوونە پارچە خەڵۆزێکی سەر ئاو کەوتوو، شەپۆل لە دوای شەپۆل بوونەوەری سووتاو لە تاریکیدا دەردەکەوتن و دەبوونە غوبار. دەبوونە بەشێک لە هەورێکی بریندار کە دەشێت ڕۆژێک لە ڕۆژان لە بری باران هاوار بbارێنێت. تا دونیا ڕووناک دەبووەوە بەردەوام جەلادەت لە تاریکیدا مرۆڤی دەبینی بە گڕەوە ڕایاندەکرد و دەبوونە خۆڵەمێش... ڕایاندەکرد و دەبوونە خۆڵەمێش... شار بە جۆرێکی نائاسایی پڕ بوو لە باڵندە و جانەوەر و تارمایی سەیر سەیر گەلەک جنسی سەیر و نەدۆزراوەی باڵندە لە سەر باڵکۆن و سەکۆ و کوێسەبانەکان دەرکەوتن، جەلادەت وەک چووبێتە قۆناغێکی ترسناکی هەڵوەسە و تێکچوون و لەدستدانی ڕۆشنایی عەقڵ، بە شاردا دەڕۆی و بێئەوەی سڵاو لە

هــیچ ناســیاوێک بکــات لــە هــەوادا ئــەو بەلەمــە چکۆلانــەی دەبــینی بــە سەرماڵــەکاندا دەڕۆی. مرۆڤــی خوێنــاوی و بێــسەری دەبــینی دەســتیان خستبووە گیرفانیان و لە شەقامەکاندا دەگەڕان... چەندین هەفتە ژیـان بـەو جۆرە بەردەوامبوو. بە درێژایی ئەو ماوەیـە هـەموو شـتێک لـە شـاری تـۆزە زەردەکانـدا وەسـتابوو. هـەمووان بـەردەوام چـاوەڕوانی قیامـەتیان دەکـرد. هەندێک لە سۆزانییەکان ئەو مانگە حیجابیان لە سەر ناو لە ماڵێکی تایبەتیدا پێکەوە نوێژی دەستە جەمعییان دەکرد. هەندێک بە حیجابە ڕەشـەکانیانەوە بە کوچەکاندا دەسووڕانەوە و بـە دەنگـی بـەرز تۆبـەی خۆیـان ڕادەگەیانـد. هەندێکی دیکەشیان بە پێچەوانەوە بە ڕووتی دەهاتنە بەر دەرگا و تارمـایی و ڕێبوار و سەربازە نەخۆشەکانیان فریو دەدا، بە هەمووانیان دەگووت گـەر بـەر لە مردن مرۆڤ تێر لە ئامێزانبوون و ڕامووسان و دەست لە مـلان نـەبێت بـە جەهەنەمی دەمرێت ل٢٧١هەتا ٢٨٠» بڕوانن گێڕانەوە چەند دوورە لە فەزای داستان و نیگا چەند گشتی نواڕانەیە وچەند سەرپێیی باس لە شت و شوێن و کەسەکان ئەکرێت. دیار نییە «هێندەی ئـامێری سـەیر و چـەکی نـەبینراو» چۆنا و چۆنن و کامەیە ترسناکی شاری تەپوتۆزە زەردەکان. خوێنەر کـەش و هەواییێکی ترسێنەر نابینـێ، تـەنیا هەنـدێ قـسە سـەبارەت بـە ترسـناکی و برسیەتی و نەداری و قیامەت و هتد ئەبیسێ. ئێمە لە ڕێگای کەسـێتیـیەوە نارۆینە نێو دەق و کارەسات و بەسەرهات و ڕووداوەکان هەست پـێ ناکـەین. نووسەر گوێی خۆی لە ئاست کەش و هەوا خەوانـدووە و لـە فـەزایێکی تـاک دەنگدا حیکایـەت ئەگێڕێتـەوە. بـۆ پتـر نیـشاندانی ئـەم لاوازییـەتی دەق کۆڵەکەیێکی تری ڕۆمان ئەخەینە بەر باس.

کۆڵەکەی چوارەم: کەش و هەوا (**Atmosphere**)

کەش و هەوا ئەو بارودۆخ (Codition)ەیە لە دەرەنجـامی کاریگەریـەتی

فاکتەرەکانی پێکهێنەری فەزا لە سەر یەکتر دروست ئەبێ. لێرەدا پێویستە فەزا و ئەو فاکتەرانەی لە سەر فەزا کاریگەر ئەبن و کەش هەوا ساز ئەدەن بخەینە بەر باس.

فەزا: (Space) : بە شوێنێ ئەڵێن بکرێ شتگەلێکی تیا بگونجێنین. وەک ئەبینن ئەم تەعریفە زۆر گشتی‌یە و هۆی ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ فرەلایەنی و بەربڵاوی جۆرەکانی فەزا. بە پێ ئەم تەعریفە مانای فەزا هێندەی (بوون) بێ سنوورە. لە ڕوانینێکی هەبوونگەرانەدا فەزا شوێنێکی بێ سنوورە کە ئەتوانێ هەموو ئەو شتانەی بوونی هەیە لە خۆیدا جێ کاتەوە؛ واتە فەزا ئەو مەزرووفەیە هەموو جیهانی لە خۆی گرتووە. فەزاکان کە بچووکتر ئەبنەوە شیاگە (Capacity) یان کەمتر ئەبێتەوە؛ مەسەلەن شیاگەی گوند کەمترە لە شار و ئەو شتگەلەی ئەکرێ لە شارێکدا بیگونجێنین، لە گوندێکدا جێی نابێتەوە. ئەگەر جێی بووەوە مانای ئەوەیە ئەوەی ئێمە باسی لێ ئەکەین شارە و گریمانە و خواستی ئێمەش هیچ لە بوونی ڕاستەقینەی ناگۆڕێ. ئێمە ئەتوانین لە شارێکدا قامک خەینە سەر گەڕەکێک، لە گەڕەکێکدا کۆڵانێ دەست نیشان کەین و لەو کۆڵانەدا سەر بە دەرگای ماڵێکدا بکەین و ژوورێک بۆ دانیشتن هەڵبژێرین. ئەو ژوورە ناوەوەی شەش دیوارێکە کە جیامان ئەکاتەوە لە ژوورەکانی‌تر و هاوکات بەشێکە لە ماڵێک و کۆڵانێک و گەڕەک و شار و...

فاکتەرەکانی کاریگەر لە سەر فەزا.

یەکەم: شیاگە(Capacity): شیاگە باس لە دوا ڕادە و ژمارەی ئەو شتانە ئەکات وا لە شوێنێکی دیاریکراودا جێ ئەبێتەوە.

دووهەم: مۆڤ (Material) : مۆڤ ئەو پاژانەن وا شوێن لە بۆشاییەوە ئەگۆڕن بۆ فەزا.

سێهەم: شوێنگە(Position): شوێنگە کاریگەری ئاست، ئاراستە، زەمەن

و کەش و هەوای دەرەوەیە لە سەر شوێنێکی دیاریکراو. لە بەر ئەوەی باسی ئێمە هونەرە، لە شانۆ نموونە دێنینەوە. فەزا لە شانۆییێکی قاپیدا پێکهاتووە لە قاپێک کە بریتیە لە پانتایی، بەرزایی و قووڵایی. ئەم شانۆیە لە چاو بینەرەوە لە ئاست و مەودا و ئاراستەییێکی دیاریکراودایە و هەرکامە لەم سێ فاکتەرە بگۆڕدرێن، یاساکانی ڕوانین تووشی گۆڕان ئەبن. ئێمە حاڵەتی ئاسایی شانۆ بە میسال دێنینەوە. بینەر بەرامبەر بە قاپی شانۆ تەقریبەن هاو ئاست، لە مەوداییێکەوە کە بتوانێ بە چاوی ئاسایی قاپەکە ببینێت، سەیری شانۆ ئەکات. ئەم فەزایە شیاگەییێکی دیاریکراوی هەیە کە ئەگەڕێتەوە بۆ دوایین بارستائی ئەو شانۆیە. دەرهێنەرێک بیهەوێ فەزای گریمانەیی ئەم شانۆیە بکات بە فەزاییێکی ڕاستەقینە ئەبێ هەندێ شت لەم شانۆیەدا دابنێت. بەم کارە چ گوڕانێ لە فەزادا ڕووئەدات؟ ڕووکەشیترین وڵام ئەوەیە بڵێین جۆرێ لە کەش و هەوا ساز ئەبێت و بەر بە دروست بوونی جۆرێکیتر لە کەش و هەوا ئەگیردرێت؛ لە بەر ئەوەی شوێنە جیاوازەکانی فەزا لە بەرجەوەنی بینەرەوە نرخی جیاوازیان هەیە و ئەو شتەی لە باشترین شوێنی ئەم شانۆیەدا دائەنرێت ئەبێ بە هەڵگری بەهاییێک کە دیکەی شتەکانیتر لێ بێوەرین. تەسەوری ئەوە بکەن بمانەوێ بە کورسییێک، کاتژمێرێکی گەوەرە، پەیکەرەی ئەسپێک وجرجرەییێک شانۆییێک پڕ کەینەوە. دیارە ئەو شتەی لە ناوەڕاست و قووڵایی شانۆیەکەدا جێ ئەگرێت زیاترین سەرەنج بۆ خۆی ڕائەکێشێت و لە ڕوانگەی بینەرەوە زۆرترین نرخ پەیدا ئەکات. ئەگەر دەرهێنەر بیهەوێ بۆ ماوەییێک یان چەندەها جار سەرەنجی بینەر لەو شتە هەڵبگرێت و ئاراستەی شتێکیتری بکات ئەبێ چی بکات؟ وەڵامێک ئەوەیە لە دیکەی فاکتەرەکانی سەحنە بۆ وێنە ڕووناکی کەڵک وەربگرێ. ئەگەر هەر لەو شتە دیاریکراوەوە تیشک بڕواتە سەر شتێکیتر بۆ وێنە پەیکەرەی ئەسپ، چاوی بینەریش ئەڕواتە سەر هەمان شت. دەرهێنەر بە کەڵک

وەرگـرتن لـە دیکـەی فاکتـەرەکانی شـانۆ وەک مۆسـیقا، جوولـە، دەنـگ و ئاماژەی کەسێتی‌یەکان ئەتوانێ پەلی بینەر بگرێت و بەرەو ئەو شوێنەی پێی خۆشە ڕاکێشی کات. بەماناییێکی‌تر زێدە بوونی هەر پاژێ بـە فـەزا جگـە لـە داگیر کردنی شوێن و بەرە و پڕ بوونەوە بردنی شیاگە، لە سەر کەش‌وهەواش کاریگەری ئەرێنی و نـەرێنی ئـەبێت. بۆیـە بـۆ سـازدانی کـەش‌وهـەوایێکی دیاریکراو، دەرهێنەر ئەبێ زۆر بە شارەزایی و ورد بینییـەوە پاژەکـانی خـۆی هەڵبژێرێت و ئاگاداری کاریگەری پاژەکان لە سەر یەکتر بێت و لـە شـوێن و کاتی دیاریکراودا لە پاڵ یەکتر دایانبنێت. ئەو تایبەتمەندییانەی لـە سـەرەوە بۆ شانۆ باسمان کرد، زۆر ئاڵۆزکاوتر لە نیگـار و مۆسیقاشـدا بـەدی ئـەکرێت. فەزا لە نیگاردا هەرچەن تەک ڕەهەندە و بریتییە لە درێژایی و پانتایی، بـەڵام بە هۆی بێ سنوور بوونی ڕادەی ئاوێتـەکاری دوو تـوخمی سـەرەکیی نیگـار واتە هێڵ و ڕەنگ، پڕ کردنەوەی گونجاوی فەزا و ئافراندنی کـەش و هـەوای دڵخواز دژوارترە. هەر خاڵەڕەنگێ هەسـتێ لـە بینـەردا ئـەورووژێنێ و هـەر هێڵێ جۆرێ لە خێرایی ساز ئەدات و نیگامان ئاراستەی هێڵ و ڕەنگێکـی‌تـر ئەکات. کاریگەری ڕەنگ و هێڵەکان لە سەر یەکتر بزاڤێکی جوانکارانـە ساز ئەدات و لە سەر ئاوێتەکاری، هارمونیا، کونتراست و... هتد کاریگەر ئـەبێت و لابردن و دانانی هەر ڕەنگ و هێڵێک کەش‌وهەوا تووشـی گـۆڕان و تەنانـەت ڕووخان ئەکات. نیگارکێش بە کەڵک وەرگرتن لەم دوو توخمە سـەرەکی‌یـە ئەتوانێ تابلۆییێک وەک ئوقیانووسی جەکسون پـولاک بخولـقێنێ. لـەو کـارە ئابێسترەئێکسپرسیۆنەدا، بـە بـێ کەڵـک وەرگـرتن لـە وشـە، بـە بـێ قـەرز وەرگرتن لە ڕوایەت و حیماسەت و هیچ شتێکی‌تر، تەنیا بە گەمـەی خـەت و ڕەنگ، ئەو پەڕی فرەدەنگی سازدراوە. هەندێ جار چاومان بە دوای هێـڵێکی ڕاستدا غار ئەدات و لە ناکاو لە قەمچی هێڵێکی چـەماوەدا قـەتیس ئـەبێت و لەوێوە ڕەنگێکی گەرم وزەمان ئەداتێ و دوای هارمونیای ڕەنگ و خەتێکی‌تـر

ئەکەوین. بینەر بە بێ هیچ ئاوڕدانەوەیێک لـە واتـا و دورشمـەکانی دەرەوە، ئەتوانێ خۆی بداتە دەست ئەو یارییە چێژبەخـشەی ڕەنـگ و هـێڵ سـازیان داوە. دیارە لێرەشدا وەک میسالی شانۆ، پاژەکـانی فـەزا (ڕەنـگ بـە هـەموو تەیفەکانیـەوە، هـێڵ بـە هـەموو حاڵـەتەکانیەوە) لـە بـەر شـوێنی دانـران و کاریگـەریان لـە سـەر پاژەکـانی دەوروبـەر ئـەتوانن هارمۆنیـا، کونتراسـت، فراکتووس و... پێک بێنن و لە ئاکامدا کەش و هـەواییێکی فـرە دەنـگ سـاز بدەن. دیارە لە ئاوەها تابلۆییێکدا بەو هەموو یەکانگیرییەوە، لابردنی خاڵ یان هێڵێک ئەتوانێ بالانس، ڕیتم، کومپوزیسیون و بەگشتی کەش و هەوا تووشی گۆڕانی بنەڕەتی بکات. مۆسیقاش نەک هەر بە هـەمان شـێوەیە بەڵـکوو بـە هۆی نزیکایەتی یاسا جوانناسانەکانی مۆسیقا بە زانستەوە یان بە واتـاییێکی‌تـر زانستی بوونی جوانناسی مۆسیقا، پێوەندی پاژ و فەزا بەرچاوترە. ئەگەر فـەزا لە مۆسیقادا بێ دەنگی بێت (وەک چۆن لە شانۆدا، قـاپی والای شـانۆیە و لـە نیگاردا بوومی سپی‌یە) نۆتەکان ئەو پاژانەن ئەم فەزایە پڕ ئەکەنەوە. خستنە پاڵ یەکی نۆتە جیاوازەکان و تێکەڵ کردنیان لەگەڵ ڕیتم بچووکترین فەزای مۆسیقایی واتە مێلۆدی ساز ئەدات. مۆسیقازان بە کەڵـک وەرگـرتن لـە دوو توخمی سەرەکی نۆت و ڕیتم ئەتوانێ ئەم مێلۆدییە پەرە پێ بـدات؛ تووشـی گۆڕانی بکات؛ هارمۆنیای بۆ پێک بێنێ؛ لەگەڵ هەندێ مێلۆدی تردا تێکەڵـی بکات و بەکەڵک وەرگرتن لـە دیکـەی فاکتـەرەکانی مۆسـیقا وەک تێمپـۆ و بارستایی دەنگ، ڕاشیا(ڕۆباتو) و هتد گۆڕانیان بە سەردا بێنێت و لە کۆی ئەم کارە جوانناسانانەیەدا مۆسیقاییێکی فرەدەنگ بئافرێنێ. کەش‌وهەوا لە ڕۆماندا نەک هەر هەمان گرنگایەتی مۆسیقا و نیگاری هەیـە، بەڵـکوو بـە هـۆی ئـەو پانتاییە بەرفراوانەی ڕۆمان داگیری ئەکات وهەروەها زۆربوونی شت و کەسـە بەشدار بووەکـان لـە ڕۆمانـدا ئـەتوانێ ئاڵـۆزکاوترین سیـستەمی هونـەری و زمانیش پێک بێنێ. گۆڕەپانی ڕۆمان ئەکرێ پانتاییێک وەکـوو وڵاتی ڕووسـیا

بێ لە ڕۆمانی شەڕ و ئاشتی یان مەزرایێک بێت لە قەڵای ئاژەڵەکاندا. ئەکرێ بە وردی باس لە ژیانێکی واقیعی بکات لە شارۆچکەیێکدا وەک ڕۆمانی ژرمینال یان ڕاپورتێکی خێرا بێ لە سەر ئەساسی خوازە (Metaphor) لە شارێکی خەیاڵی وەکوو کوێری. شوێن و فەزا چی بێت و لە سەر کامە مەنتیقی ڕاستەقینە یان خەیاڵی ساز درابێت و بە کامە ڕێبازی گێڕانەوە بێتە نواندن گرنگ نییە؛ گرنگ ئەوەیە ئەو فەزایەی نووسەر نواندنی گرتۆتە ئەستۆ کەش‌وهەوایێکی داستانی ساز بدات و ئەمە مەیسەر نابێت مەگەر ئەوەی ئەو فەزا گشتییەی هەڵبژاردووە ورد بکرێتەوە بۆ فەزاگەڵیکی بچووکتر و هەر کامە لەم فەزاگەلە پڕ بکرێتەوە بەو مۆڤە داستانییانەی واقیعی ژیان یان مەنتیقی ڕۆمان داوای ئەکات. بۆ سازدانی فەزایێکی داستانیی بە هەمان شێوەی نیگار و مۆسیقا تێکەڵ کردنی مۆڤە سەرەکی‌یەکان پێویستە، بەم جیاوازییەوە کە ڕۆمان قەت ناتوانێ بە دەرهەستی (Abestract) بگات. ڕۆمان لە بەر ئەوەی لە ڕێگەی زمانەوە ئەگێڕدرێتەوە، لە فانتازیایی‌ترین شێوەی خۆیشیدا ناگاتە دەرهەستی. ئەو تەنراوەی لە ڕێگای ڕەنگ و هێڵەوە دروست ئەبێت، ئەکرێ هیچ واتایێکی زمانی نەنوێنێ. ئەو پارچە مۆسیقایەی بە تێکەڵ کردنی نۆت و ڕیتم دروست ئەبێت لە ساتەوەختی ئافراندندا هیچ واتایێکی نییە، بۆیە کەش و هەوا لەم دوو هونەرەدا کەش و هەوای دەرەزمانی‌یە؛ کەچی لە ئەدەبدا بەگشتی و لە ڕۆماندا بە تایبەت کەش‌وهەوا لە فانتازیی‌ترین شێوەش‌دا لەگەڵ ژیاندا موتربەیە؛ لەبەر ئەوەی ئەو وشانەی ئەدەبیی پێ ئەگێڕدرێتەوە بە پێی بڕیارێکی کۆمەڵایەتی هەڵگری واتان. نووسەر کە نووسی (دار) بیهەوێت و نەیهەوێت باس لە دار ئەکات نەک دیوار؛ مەگەر ئەوەی وا گریمانە بکات وشەی دار مانەی دیوار ئەدات. ئایا نووسەر ئەتوانێ مانای چەن وشە بگۆڕێت لەو هەزاران وشەیەی لە کتێبەکەیدا ئەیهێنێ ؟ تەنانەت ئەگەر گریمانەی ئەوەش بکەین نووسەر لە پێشەکییێکدا

سیستەمێکی تـری زناگناسـیمان ئاراسـتە بکـات و پێـشتر سیـستەمی بـاوی زمانیشی دیواندیو کردبێ دیـسانەوە هـیچ نـاگۆڕدرێ؛ لـە بـەر ئـەوەی ئـەم کارانەی لەڕێگەی زمانێکەوە کردووە کە دیسانەوە جەماوەرییـەو هەڵـقوڵاوی ژیانە. وتمان مۆڤی سەرەکی لە نیگاردا هێڵ و ڕەنگە و لـە مۆسـیقادا نـۆت و ڕیتم. توخمی سەرەکی لە ڕۆماندا چییە؟ ئایا وشەیە؟ وەک چۆن مۆسیقا لـە ڕێگای نۆتەوە دروست ئەبێت، ڕۆمانیش لە ڕێگای وشەوە دروست ئەبێت. لـە مۆسیقادا تێکەڵ بوونی نۆتەکان، ڕستە، مێلۆدی، تـەنراو و بەشـگەلێکی وەک موهمان دروست ئەکەن و خستنە پاڵ یـەک و ئاوێتـە کـردنی موهمانـەکان سەمفونیا ساز ئەدەن. لە ڕۆمانیشدا تێکـەڵ کـردنی وشـەکان، ڕسـتە، تـابلۆ، تەنراو و فەزا ساز ئەدەن؛ بەڵام ئایا وشە یان ڕستە بە تـەنێ خـۆیـان ئـەتوانن هەڵگری کەش‌وهەوا بن؟ ئایا ڕەستەی (کاوە مـرد) کـەش و هـەواییێک سـاز ئەدات؟ بۆ ئەوکەسەی کاوە نەناسێت، ئەم ڕەسـتەیە وەک ڕسـتەی (بـەردێ خلوور بووەوە) خاڵی‌یە لە هەر چەشنە کاریگـەرییێکی عـاتیفی و بـەم بۆنـەوە هیچ کەش و هەواییێک ساز نادات. بێ شک ئەگەر کـاوە خۆشەویـستی ئێمـە بێت ئەم ڕەستەیە ئـەتوانێ ڕامانچـڵەکێنێ. ئـەم ڕسـتە ئاسـاییە لـە ڕۆمانـدا ئەکرێ وەک هەواڵێکی جەرگبـڕ دەرکـەوێ؛ ئەگـەر هەڵـقوڵاوی فـەزاییێکی داستانی بێت، واتە(کـاوە) لـە نـاو فـەزاییێکی داسـتانییەوە دەرهاتبـێ نـەک فەزاییێکی زمانی.

شـێوەی نووسـین(janr) و ڕوودانگـە (Location) گرنـگ نییـە، نووسەرکامە شوێنی وەک جیهـانی داسـتانەکەی هەڵـبژارد، ئـەبێ بـە پێـی شیاگە و شوێنگەی ئەو شوێنە بە مۆڤە داستانییەکان پڕی بکاتـەوە و هـەموو پاژ و مۆڤەکان لـە شـوێنی خۆیـان دابنـێ. گریمـان نووسـەر بـۆ ئاسـانکاری بیابانێکی ڕووتەنی دەسنیشان کرد. ئەم شوێنە لە چی پێک هاتووە؟ تـا چـاو هەتەر ئەکات لم و یەک یان چەن کەسێتی و ئیتر؟ لەوانەیە لەم بیابانەدا ناوە

ناوە ڕەشەبا هەڵکات و هەندێ پووش و پەڵاش و مەلی مـردارەوە بـوو و هتـد لەگەڵ خۆی بێنێ. ئایا شوێنێکی وەها ڕووتەن بە کەڵکی داستان دێت؟ ئایـا نووسەر ئەتوانێ بەم چەن مۆڤە کـەش‌وهـەوای ڕۆمـان پێـک بێنـێ؟ بـووگن کەسانێ شوێنی لەمە ڕووتەنتریشیان وەک ڕوودانگەی داستان هەڵبژاردووە و هونەرمەندانەترین کەش‌وهەوای ڕۆمانییشیان خوڵقاندووە. بـێ شـک جـەک لەندەن لەم بوارەدا نووسەرێکی بێ هاوتایـە. ئـەم نووسـەرە فـەزای شـاکاری (ئەوین و ژیان) ی بە یەک دوو مرۆڤ و بەفر و گورگێکی شەل پڕ کردۆتەوە. هەموو فەزای ئەم ڕۆمانە لەم چەن پاژە پێک هاتووە؛ کەچی پێوەنـدی نێـوان کەسێتی، گورگ و بەفر وەها پتەوە و نووسەر وەها بە جوانی لەم سێ پاژە بۆ پـڕ کردنـەوەی فـەزای داسـتانەکەی کەڵـکی وەرگرتـووە خوێنـەر ئامـادەی وەرگرتنی سەیر و سەمەرترین ڕووداوەکانی بەرهەمهاتووی دەق ئـەبێت. لـە ئاکامی ڕۆماندا گورگی شەل و کەسێتی لە ناو ڕووتەنی بەفرا لە بەر برسـیەتی لە ڕادەبەدەر لە یەکتر نزیک ئەبنەوە. کەسێتی قەپ بە ملی گورگـا ئـەکات و خوێنی گورگ وەک شەراب دەممان پڕ ئەکات و چێژی لێ ئەبینین؛ لـە بـەر ئەوەی داستان، کەش‌وهەواییێکی وای ساز داوە ناچارین پێوەرەکـانی خۆمـان فڕێ بدەین و بە پێی پێوەرەکـانی دەق چێـژ ببیـنین. جـەک لەنـدەن لـەو ڕۆمانەدا لەم سێ نۆتەی خۆی (بەفر، گورگ وکەسێتی) کەڵکی وەرگرتـووە و دەیان مێلـۆدی جۆراوجـۆری پـێ سـاز کـردوون. ئـەم سـێ نوتـە ئـەبن بـە هارمۆنیای یەکتر؛ ڕیتمی یەکتر ئەگۆڕن و لە تێکەڵ بوونی ڕیتم و مێلـۆدی و هارمۆنیای بەرهەمهاتوو لەم سێ نۆتە تریوییێکی فرەڕەنـگ دروسـت ئـەبێت. کەسێتی بە پێ ڕیتمی ژیان بە سەر بەفرا هەنگاو ئەنێ؛ گورگ بە پێ ڕیتمـی شەل بوونی خـۆی دوای ئەکـەوێ. ڕیتمـی بـەفر ئـەگوڕدرێ؛ هەڵـئەکات و کەسـێتی و گـورگ ئـازار ئـەدات. لـە شـەڕی بـەفر و کەسـێتی‌دا سـەنتزی برسیەتی دێتە گۆڕی. واتە لە تێکەڵاوی سێ نۆتەی بەفر، گورگ و کەسـێتی

لــە ســەر ڕیتمــی بــۆران مێلۆدیــای برســیەتی ســەر هەڵــئەدا. لــە ئاوەهــا کەش‌وهەواییێکدا لە نێوان دانراوەی ژیان و دژەدانــراوەی برســیەتیدا، داهاتــە (سەنتیز)ی خواردنی خوێنی گورگ دێتەگۆڕێ. بۆیــە خوێنــەر لــە دەرەوەی دەقدا بە دوای هیچ بەڵگەیێکدا ناگــەڕێت و کــاری درامــایی کەســێتی وەک کردەوییێکی گونجاو قبووڵ ئەکات. نووسەر لەو ڕۆمانەدا بۆ کردەوەی درامایی کەسێتی هیچ پاساوێکی فەلسەفی و دەروونناسانە ناهێنێتەوە تا لە ڕێگەیــەوە خوێنەر قایل بکات. جەک لەنــدەن لــە زۆربــەی ڕۆمانەکانیــدا فــەزای تــاک چەشن و ڕووتەن بە کــار ئــەهێنێ. نووســەرانی‌تــر لەوانەیــە فــەزاییێکی فــرە چەشنتر دەسنیشان بکەن. ڕەنگە وەکوو تولستۆی بەرینترین وڵاتی دنیــا بــۆ فەزای دەقەکەی خۆی هەڵبژێریت. پڕ کردنەوەی ئەم فەزایە لــەو ســەردەمە مێژوویــەدا وا ڕووســیە گــیرۆدەی شــەڕ لەگــەڵ مــەزنترین و زەنگینتــرین بورژوازیی جیهانە، هەوڵــێکی ئێجگــار هونەرمەندانەیــە و زانســتێکی بــەرینی ئەوێ لە ڕووبەر و قووڵاییەکانی ژیان. خوێنەر بە خوێندنەوەی ئــەو ڕۆمانــە نەک بەرینایی وڵاتی ڕووسیا ئەبینێ بەڵکوو قووڵاییەکانی ژیانیشی بەر چــاو ئەکەوێت. ئەو دەقە میعمــارییێکی بــێ وێنەیــە لــە ســەردەمێکی مێژوویــی و هەستیاری بەرینترین وڵاتی جیهان و نەک هەر وەک مــۆزەیێکی مرۆڤناســی هەموو ئیش و کار و شێوە ژیانی کۆمەڵگای ئەو کاتەی ڕووسیا پیشان ئەدات، بەڵــکوو کەڵکەڵــە دەروونییــەکانی خەڵــکیش ئــەنوێنێ. نووســەر لــە پێــشدا ئاهەنگێکی بورژواییمان پیشان ئەدات. فەزای ئەم ئاهەنگە بریتیــە لــە دەیــان کەس وچەنەها شت کە پێکــەوە کــەش‌وهــەوای بــورژوایی ئــەو ســەردەمەی ڕووســیا ئــەنوێنن. هــەموو ئــەو شــتانەی لــەم ئاهەنگــدا ئــەیانبینین لــە بەشەکانی‌تردا بەشدار ئەبن؛ کار ئەکەنە سەر یەکتر، بەرەنگاریی دژوازانە ســاز ئەدەن و فەزاگەلێکی‌تر پــڕ ئەکەنــەوە و کــەش‌وهەواگــەلێکی‌تــر ئەســازێنن. پی‌یێر لە ڕێگای مادمازێلێکی نــاو ئــەو ئاهەنگــەوە ئەبێتــە خــاوەنی ســامانی

زڕباوکەکەی و دواتر بەرچاویترین کچی ناو ئەو ئاهەنگە ئەهێنێ. ئاندرێ پاش مەرگی ژنەکەی عاشقی ناتاشا ئەبێت. براکەی ناتاشا لە بەر گرفتی ئابووری خوشکە ناشیرینەکەی ئاندرێ (ماریا) ئەهێنێ. پیێر ئەبێتە پردێ لە نێوان شەڕ و ئاهەنگەکانی نێو شارە گەورەکانی ڕووسیا و لە ڕێگای ئاندرێوە تێزار و ناپێلئون لە نزیکەوە ئەناسین و زۆرێک لە کەتەنە شاراوەکانی ژیانی کەسێتی یەکان ئەبینین؛ بۆ وێنە تێ ئەگەین چلۆن ناتاشا، جوانی تازە پێ گەییشتوو کە بنەماڵەکەی تووشی گرفتی ئابوورین و گلۆڵەیان کەوتۆتە لێژی لە ئاهەنگێکدا ئەبێتە هاوسەماکەری ئاندرێ و دواتر ئەبێ بە دەزگیرانی؛ چڵون لەناکاو ئاندرێی لە بەر چاو ئەکەوێت و لەگەڵ کوڕە خوێڕییێکدا ئەیهەوێ هەڵبێت و دواتر لەو کاتەی شەڕ دێتە نێو شارەکانەوە کردەوەی لە ڕواڵەتدا فیداکارانەی سۆنیا کچەمیمکی ناتاشامان بۆ دەرئەکەوێ و تێ ئەگەین هەوڵی ئەو کچە بۆ نیجات دانی ئاندرێ لە بەر خۆشەویستی سەربازێکی وڵات و مرۆڤایەتی و هیچی‌تر نییە؛ بەڵکوو لە بەر ئەوەیە ئەزانێ بە زیندوومانەوەی ئاندرێ، ناتاشا شوو بە ئاندرێ ئەکات و بە پێی یاساکانی ئایینزای ئۆرتودۆکس براکەی ناتاشا ناتوانێ خوشکی ئاندرێ بهێنێت و ئەم ئەگاتە مەبەستەکەی خۆی و هیوای بۆ شوو کردن بە براکەی ناتاشا زیندوو ئەبێتەوە ... ئەوین، قین، ئێرەیی، توورەیی، شەڕ، سەرکەوتن، سەرنخوونی و هتد بەشێکن لەو کەش‌وهەوا ژیانیانەی ئاسەواری شەڕ و ئاشتین لە قۆناغێکی هەستیاری مێژوویی لە بەرینترین وڵاتی دنیادا؛ بۆیە لە ڕووی بەرینی و فرە چەشنییەوە مێژووی ئەدەب هاوتاییێکی بۆ نەدیوەتەوە.

پرسیار لێرەدا ئەمەیە: نووسەر چلۆن توانیویە هەمە ڕەنگی‌یەکانی ژیان بگێڕێتەوە بۆ ناو دەقەکەی و لە بری ئاڵۆزی، یەکانگیریی دەستەبەر بکات. ئەم پرسیارە وەکوو ئەوە وایە بڵێین نووسەر چلۆن ئەتوانێ کەش‌وهەوای ژیان بکاتە کەش‌وهەوای داستان. ئەو وڵامەی مێژووی ڕۆمان پێمانی ئەداتەوە

ئەمەیە: نووسەر لە ڕێگای فەزاسازییەوە ئەتوانێ کەش‌وهەوا پێک بێنێت. گرفتی نووسەرانی ڕۆژهەلاتی بە گشتی و بەختیار عەلی بە تایبەت لە بواری سازدانی کەش‌وهەوادا ئەگەڕێتەوە بۆ بێ ئاگایی لە مەنتیقی فەزاسازی. بەختیار عەلیش وەک زۆربەی نووسەرە تەجرەبی‌یەکان، وەسفی پەتیی لەگەڵ فەزاسازیدا لێ تێک چووە و جیاوازییە بەرچاوەکانی وەسف و فەزاسازی ڕچاو نەکردووە. وەسف و فەزاسازی لە ڕووی داستانییەوە لانیکەم لە شەش خاڵدا جیاوازن.

یەکەم: وەسف خواست و هەویاکانی نووسەر پیشان ئەدات؛ بەلام فەزاسازی پێوەندی نێوان کەس و شتەکان ئەنوێنێ و لەم ڕێگەیەوە مەیل و خواستی کەسێتی یەکان پیشان ئەدا. بە مانایێکی‌تر پێوەندی لە وەسفدا نووسەر- خوێنەرە، بەلام لە فەزاسازیدا پێوەندی خوێنەر- دەقە. لە ڕەوتی وەسف سازیدا نرخی کەس و شتەکان ئەخرێتە پەراوێزەوە. لە ئاوەها نووسینێکدا نووسەر بە پێ خواست و سەلێقەی خۆی دنیای دەق دائەڕێژێ؛ بە بێ ئەوەی تایبەتمەندییەکانی ئەم دنیایە لە سەر کەسەکان کاریگەر بێ. لێرەدا شت و کەسەکان تەنیا ئامێری دەستی نووسەرن، بە چەشنێ کە بوون و نەبوونیان کاریگەرییێکی لە سەر گەلاڵە و کەش‌وهەوا کەسێتی‌یەکانی دەق نابێ. بە پێچەوانەوە لە فەزاسازیدا هەموو شت و کەسەکان نرخی خۆیان هەیە و بوون و نەبوونیان لە سەر گەلاڵە و کۆی کەسێتی‌یەکان و کەش‌وهەواش کاریگەرە. لەم دەقەی بەختیار عەلی دا پێوەندی نووسەر- خوێنەر لەو پەڕی زەقیدایە. بە ئاسانی ئەکرێ زۆرێک لە شت و کەسەکان لابەرین و هیچ کاردانەوەییێکی لە سەر کەسەکان، گەلاڵە و کەش‌وهەوا بە جێ نەهێڵێ.

«هەندێ کۆڵەپشتی کەمیان پێبوو، تا زیاتر بەرە و باکوور بڕۆشتبانایە، سەرهەنگ قاسم سپیتر و غەمگینتر و قووڵتر دەینواند. بەیانیان گەر لە نزیک

گوندێک بانایە یان لە نزیک شوانکارەیەک ئیسحاقی مامۆستا چی بۆ بەرچایی بشیایە دەیهێناو لە ناو هەوای پاک و لە سەر ئاورنگی بەیانی دەیانخوارد. لە گەشتیاندا بەرەو باکوور، بەرەو ئەو ترۆپکە پڕ تەم و پڕ ئەفسوونانە، سەرهەنگ هێدی هێدی شێوەی ڕۆحێکی سپی وەردەگرت، شێوەی تارماییەکی دەگرت کە شوێن پێکانی ئاسەوارێک لە سەرگیای پێدەشتەکان جێناهێڵێن. هەندێجار بە زەحمەت لەناو تەم و هالاویی سپی سوبحدا دەبینرا، بە تەنیا جیا دەبووەوە و فلووتی بۆ گوڵیچکە چکۆلە و ورد و غەمگینەکانی سەر ڕێگا لێدەدا، دڵنیا بوو گوڵەکان گوێیان لێیە، تا زیاتر لە ئاوەدانی دوور بکەوتنایەتەوە ئەو کاڵتر و کاڵتر دەبووەوە. ل٤١»

با ئەو دێڕانەی سەرەوە بەم جۆرەی خوارەوە بخوێنینەوە: (هەر کامە پریاسکەیێکی زەردیان پێبوو، تا زیاتر بەرەو باشوور بڕۆشتبانایە، ئیسحاق سەوزتر و شادتر و سووکتر دەینواند، ئێواران گەر لە نزیک شار بانایە یان لە پەنای ئەشکەوتێ، سەرهەنگ چی بۆ شێو بشیایە دەیهێناو لە ناو هەوای مژاوی و لە سەرگابەردێکی سافدا دەیانخوارد. لەگەشتیاندا بەرەو باشوور، بەرەو ئەو پاڵ مێرغوزارانە، ئیسحاق هێدی هێدی شێوەی ڕۆحێکی سەوزی وەردەگرت، شێوەی مەزارییێکی دەگرت کە سەر پەنجەی دڵۆپەکانی بارانی پێوە دیارە. زۆر جار بە ڕۆح سووکییەوە بە ناو دەشتی هەلالەدا ون ئەبوو و کەمانی بۆ هەورە ڕەش و سپییەکانی ئاسمان لێ ئەدا. دڵنیا بوو هەورەکان گوێیان لێیە، تا زیاتر بەرەو ئاوەدانی بڕوشیتبانایە ئەو سەوزتر و سەوزتر دەبووەوە..). ئەم وەسفە تازەیە و دەیان وەسفی لەم چەشنە ئەتوانن لە هەمان شوێندا دابنێن و هیچیش نەگۆڕدرێت. سەدا هەشتای وەسفەکانی ئەم کتێبە بە ئاسانی ئەکرێ بگۆڕدرێن: «لەو شارانەدا کە هەمووی ڕووناکی بوو، کە تیایدا ڕێبوارەکان لە فوارەی تیشک دەخۆنەوە نە وەک ئاو، لە فوارەکان ڕوناکیمان دەخواردەوە و سەر لە نوێ دەستماندەکردەوە بە ڕا

کردن. هەندێجار سەگەکان لە سەر ڕێگا نێچیری ئادەمیان دەستدەکەوت و دەیانخوارد، من بەرابەریان دادەنیشتم و لێمدەڕوانین، هەندێجار بە لای دیمەنی خۆرهەڵاتن یان خۆرئاوابووندا تێدەپەڕین و دەوەستاین تەماشاماندەکرد. دەسەگی سەیر بوون، کاتێک لە هەندێک شاردا قوبەی مزگەوت و منارەکانیان دەبینی سەرسامانە لێیڕادەمان، کاتێک بە ناو باغی پرتەقاڵدا دەڕۆیشتین پشووی درێژیان دەدا، لە هەموو کێڵگەیەکی گەنمەشامییدا دەخەوتن، لە نزیک هەموو تاڤگەیەکەوە دەوەستان. ل١٧١»

ئەوەی سەرەوەش بگۆڕن بۆ هەر شتێکی لەم بابەتەی خوارەوە: (لەو گوندانەدا کە هەموو پەڵکەزێڕینە بوون، کە تیایدا گەشتیارەکان لە دارەبەرقەکان بارانیان هەڵئەنوشی نەک تیشک، لە گلۆپەکان بەفراوان دەخواردەوە و بە کاوەخۆ پیاسەمان دەکرد. زۆر جار گورگەکان لە سەر شوستەکان جەستەی گورگیان دەست ئەکەوت و دەیانخوارد، من بە کامێراییێکەوە فیلمم لێ دەگرتن، جار و بار بە سەر پرد و بە ناو ئاودا تێدەپەڕین و بە دەم ڕێوە تەماشاماندەکرد. بیست گورگێکی ڕەش بوون. کاتێک لە هەندێک شارۆچکەدا پەردەی سینەمایان دەبینی لە ژنە رووتەکانیان دەڕوانی، کاتێک بە پاڵ لۆریە لیمۆکاندا دەڕۆیشتن دەیانقرووسکاندەوە، لە هەموو کێڵگەیێکی بیباردا دەسان ئەبوون. لە نزیک هەموو مزگەوتێکدا دەخەوتن .) وەک دەبینن، لابردن، گۆڕاندن و جێبەجێ کردنی کەس و شتەکان هیچ لە دەق ناکات و لەوانەیە لە ڕووی جوانفرۆشییەوە، جوانتریشی بکات؛ کەچی یەکێ لە تایبەتمەندییە زۆر ئاشکراکانی هونەر نرخی ئەو توخمانەیە هونەرمەند لە بەرهەمەکەیدا بەکاری ئەهێنێت. ڕەنگ و هێڵێکی زیادی لە نیگاردا، دەنگ و ڕووناکی و ئامێرێکی سەحنەی زیادی لە شانۆدا و نۆتێکی نابەجێ لە سەمفونیاییێکدا بنەمای ئەو بەرهەمە تێک ئەدا. لە داستانیشدا بە هەمان شێوەیە. بەر لە سەد و پەنجا

ساڵی لەوەو پێش ئـانتوان چێخـۆف وتوویـە: (ئەگـەر لـە داسـتانێکدا باسـی ئەوەتان کرد تفەنگێک بە قـەد دیـواری ماڵـێکەوەیە، ئـەبێ لـە لاپـەرەکانی دواتردا بیتەقێنن) ئەم قسەیەی چێخۆف تەنیا دەربڕینی سەلێقە و بۆچـوونی خـۆی نییـە، بەڵـکوو بەرهــەمی ڕوانینێکـی قووڵــە لـە مێـژووی بەرهەمـە ئەدەبییەکان. چێخۆف زانیویە نەک داستان، تەنانەت ڕۆمانێکی دەیان هـەزار لاپەڕەییش ناتوانێ هەموو لایەنەکانی ژیانی تاکەکەسێ بگێڕێتەوە و زۆر شت لەم ناوەدا ئەڕژێ، ئەگۆڕدرێ و یان بۆ خۆی و لە چاو شت و کەسـەکانی‌تـردا بێ نرخ ئەبێ؛ کە وابوو نووسـەر ئـەبێ بـە وردبینییـەوە ئـەو شـت و ڕووداو و کەسانە دەسنیشان بکات وا لە خزمەتی گەلاڵە و کەش‌وهـەوا دان و ئـەتوانن لە سەر دەق کاریگەر بـن. چێخـۆف ڕۆمـانی شـەڕ و ئاشـتی خوێندۆتـەوە و دیویەتی ماریا لە کاتی ڕوانە کردنی براکەی بۆ شـەڕ، ملوانکـەیێکی مۆفـەڕک ئەکاتە ملی و تولستۆی پاش چەن سەد لاپەڕە لە بیری ناکات تا لـەو کاتـەی هێزەکانی فەرانسە بە بریندارى ئەیکەنەکێش لـە ملیـدا بپچـڕێت و خوێنـەر جگە لە سەرسامبوون لە هەمبەر کەش‌وهـەوای ڕۆمـان بـە وەبیرهێنانـەوەی دۆخ و حاڵی ماریا و ئاندرێ لەو شەوە و بەراوردکردنی بـە ئێـستاوە جنێـوی دنیا بە شەڕ و ئاکامە تاڵەکانی بدات. لەم دەقەی بەختیار عەلیـدا نـەک هـەر زۆرێک لە شت و کەسەکان نرخی وایان نییە و بـە ئاسـانی ئـەکرێ لابـبرێن، بەڵکوو تەنانەت ئەو شتانەی نووسەر خۆیـشی لـە دەیـان شـوێندا باسـی لـێ کردوون و ویستووشیە گرنگ بوونیان بە خوێنەر بسەلمێنێ، زۆر بە ئاسانی لە بیر کراون. یەک لەو شتانە فایلەکەی باسیمی جەزاییرییە. ئەو فایلـەی دالیـا سراجەدین پێی ئەسپێرێت و ئێمە لە دەیان شوێنی دەقدا باسی گرنگ بوونی ئەبیستین؛ کەچی لەو کاتەی لەگەڵ سـامیری بابلیـدا بـە سـوار دوو ئەسـپی خوارفییەوە ئەگەڕێنەوە بۆ کوردسـتان، نووسـەر لـە بـیر ئـەکات شـتێکی وا گرنگیان لەگەڵە کە لانیکەم بۆ جەلادەت هێندەی دۆزەکەی سـامیری بـابلی

گرنگە «جەلادەت تابلۆکەی خۆی بە چەندەها شت پێچابووەوە تا تەڕ نەبێت، سامیری بابلیش، هەمان شێوە بەڵگەنامەکانی خۆی بە شێوەیەکی سەیر بەرابەر با و باران و بروسکە قایمکرد بوو. ئاوەها لە بەر دەروازەکانی شاردا، لە زوڵمەتی شەوێکی باراندا، هەر دووکیان ماڵاواییان لە ئەسپەکان کرد و بەرەو نزیکترین کوچە و کۆڵانی خەوتوو کەوتنەڕێ. ل٣١٧»

دووهەم: وەسف لە سەر ئەساسی بڕیاری نووسەر لە مەڕ شت و کەسەکان دروست ئەبێ؛ بۆیە لەگەڵ هەڵاواردن و پیاهەڵداندا تێکەڵە، بەڵام لە فەزاسازیدا شت و کەسەکان هیچ نرخێکی دیاریکراو و نەگۆڕیان نییە و لە شوێنە جیاوازەکاندا قورسایی جیاوازیان ئەبێت. لە دەقەکەی بەختیار عەلیدا سێ فاکتەری نەرێنی بڕیاردان، هەڵاواردن و پیاهەڵدان بە زەقی ئەبینرێن. دەقەکەی لە ڕووی نرخەوە سەر بە دوو ئاڕاستەیە. یەکەم ئەم ئەو شت و کەس و شوێنانەی لە سەر ئەساسی بڕیار و خواستی نووسەر ئەبێ بەرز بکرێنەوە؛ دووهەم ئەو شت و کەس و شوێنانەی لە سەر ئەساسی بڕیار و خواستی نووسەر ئەبێ ئیهانەیان پێ بکرێ، پشت گوێ بخرێن یان ڕەش و دۆزەخی بنوێنن. «بۆ نمونە جەودەتی کۆتر و سوهەیلەی ژنی، دووکاراکتەرن دەتوانن تەواو لە بیریانبکەن، چونکە هەرگیز شوێنێکی گرنگیان لەم ڕۆمانەی ئێمەدا نییە، من هەرگیز لەگەڵ ئەوەدا نەبووم ئەمجۆرە مرۆڤە خراپانە شوێنێکی باشیان لە ڕۆماندا هەبێت، لە بیرتان نەچێت کە ئەوان لە شەوانی سەرما و تەقە و پڕ مەترسیدا جەلادەتیان لە ماڵ کردۆتە دەرەوە، بە برسێتی دەریانکردوە، لە بەشە تایبەتییەکەی خۆی لە دوکانی ئارد فرۆشییەکە مەحرومیانکردوە. ئەوانە هەموو بەهانەن مرۆڤ بەوە تۆڵەیان لێبکاتەوە کە لەم کتێبە تایبەتەدا لە سەر ژیانی جەلادەتی کۆتر شوێنییکان پێنەبەخشێت... ل٢١» «هەزارەها سەرباز کە زۆربەیان لە ژێر خودە

ئاسنیەکانیدا لە مشکی ترساو دەچوون، هەزارەها چەکداری کورد کە دەوڵەت بۆ ئەمجۆرە شەڕانە پڕ چەکی کردبوون، بە خۆیان و سمێڵە ئەستوور و گەمژەکانیانەوە، بە هەنگاوی پان و جامانەی قووتی سەرۆکە گەلحۆکانیانەوە لە کوچەکاندا دەسووڕانەو...ل٣٦» ئەم دێڕانەی لەم دوو بەشەدا بیستتان لە زمانی نووسەری گریمانەییەوەیە نەک کەسێتی یێکی ناو دەق. نموونەکانی خوارەوە وا ئەنوێنن جیاواز بن «من بە درێژایی ئەم کتێبە هەموو ئەو دیالۆگ و قسانەی بە عەرەبی دەکرێن بۆتان دەکەمەوە کوردی، نا لە بەر ئەوەی کە کوردی بە زمانێکی باشتر دەزانم بەڵکوو لە بەر ئەوەی عەرەبی لە یادەوەری مندا زمانی جەلادەکانە، لە یادەوەری مندا وەک زمانێکی ترسناک وەهایە کە ئەوانە قسەی پێدەکەن کە دەستیان بە خوێنی ئێمە سوور بووە» ئەم بەشە هەر چەند لە زمانی جەلادەتەوە دەگێڕدرێتەوە ناکرێ وەک ڕای نووسەر تەماشای نەکەین؛ لە بەر ئەوەی ملقی ڕووناکبیرانەی نووسەری پێوەیە «نا لە بەر ئەوەی کە کوردی بە زمانێکی باشتر دەزانم». هەروەها وەک پێشتر لە باسی شێوەدەنگدا وترا ڕێک هەمان لەحنی نووسەری ئەوەڵ و ئاخری ڕۆمانی هەیە. جگە لەمەش گریمان قبووڵمان کرد جەلادەت لە بەر یادەوەری تاڵ نەیویستبێت بەو زمانە قسە بکات، بۆ لە پاش ئەو ڕستەیەی جەلادەتەوە لە زمانی نووسەر و دیکەی گێڕەوەرەکانەوە یەک دێڕی عەرەبیمان بەر گوێ ناکەوێ؟ «هەندێک لە سەربازەکان کە بەلاماندا ڕەتدەبوون بە پۆستاڵەکانیان دەیاندا بە سەرماندا و دەیانگوت کا کات، هەموویان کوڕی قەحبەن، وەلاهی هەموویان خوشک حیزن، شەریفیان تیا نییە. هەندێکیان دەهاتنە بەردەمی ئێمە و زنجیری پانتۆڵەکانیان دەکردەوەو میزیاندەکردە بەردەممان... ل ٦٣» بێ شک پیاوانی شەڕ لەمە خراپتریشیان لە خەڵک کردووە و هەر لەم دەقەدا زۆر نموونەی سەیر و سەمەرتریش نە وەک فانتازیا، بەڵکوو وەک حەقیقەتی ڕەها

هێنراون. ئەوەی کە ئایا ئەو شتانەی لە دەقدا باسی لێ کراوە حەقیقەتە یـان درۆ، پرسێکی نارەوایـە؛ لـە بـەر ئـەوەی خوێنـەر هـیچ بەڵـگەیێکی دەسـت ناکەوێ بۆ بە درۆ خستنەوەیان؛ بەڵام ئەوەی کـە هـەموو ئەنـدامانی خـوار و بانی بـەرەی بـەعس بخرێنـە ڕیـزی شـەیتانەوە و تەنانـەت نیجاتدەرەکـەی خۆیشی شیاوی کوشتن بێت، سەلمێنەری ئەوەن نووسەر لە ڕەوتی نووسیندا نەیتوانیوە دڵی خـۆی لـە کەسـێتیـیـەکانی نـاو دەقەکـەی پـاک کاتـەوە و هەڵسوکەوتی مرۆڤانەیان لەگـەڵ بکـات «دوای ئـەوەی کـە زەکـەری ئـەو ئیرانییە بووە زوخاڵ، ئینجا بە چوار کەس ئەو پیاوە بێ زەکەرەمان بە دەمـدا پاڵخست وەک یەکێک چوار مێخەی بکەن دەست و قاچمـان بەسـتەوە، بـە جۆرێک گەر لە ئاسمانەوەدا تەماشای ئـەو پیـاوەت بکردایـە وەک زەربێکـی چکۆلانە لە سەر زەوی دەتبینی. من دەبایـە بۆرییـەکی بـاریکی بەلۆعـە لـە کۆمەوە ڕا ببەمەژورێ، بۆرییەکی تازە دایسکراو، من دەبایـە بەرەحەتییـەکی ئاسن ئەو پشکۆ وردە بکەمـە نـاو کۆمییـەوە، دەبایـە تۆزێـک پـشکۆ بکەمـە کۆمییەوە و چەند دڵۆپ بانزینیش بە دوایدا، تۆزێکیتر پشکۆ ڕۆکەم وتۆزێکی دیکـە بـانزین. هـەرجارەش تۆزێـک زیـاتر پـاڵ بـەو بۆریـە دایـسکراوەوە بنێم...ل٣٣٤» ئەوەی کە ئایا ڕوانینی نووسەر ڕوانینێکی بـێ لایەنـە قـسەی زۆر ئەنێتەوە. لەم دەقە ٦٢٥ لاپەڕەییەدا هەموو ئەندامانی بەعس لە سـەرەوە بۆ خوار خراونەتە پاڵ شەیتانەوە و تەنانەت نیجات دەری قارەمانی ڕۆمـانیش پاش پاشگەز بوونەوەش شیاوی کوژرانە، بە پێچەوانەوە بەرەی تر واتە بەرەی جـوانی وەک پەپوولـە بێگـەردن و بـە دوورن لـە هـەر چەشـنە خـەوش و کرێژێک. ڕوانینی دوور لـە دەمـارگرژی و ڕق و قـین، پێچەوانـەی ئـەوەمان پیشان ئەدات. لە ڕۆمانە سەرکەوتووەکانی مێژوودا ئێمە بەردەوام دڵـمان بـە بیستنی گێڕانەوەی دوور لـە هـەڵاواردن شـاد ئەبێتـەوە. بـێن و ئـەم دەقـە بەراورد بکەن بەو ڕۆمانانەی سـەبارەت بـە شـەڕ نووسـراون و ببیـنن چـڵون

ڕوانگەی ڕەش و سپی بریقەدارترین شاکارەکانی لە ڕەوتێکی مێژووییدا دائەماڵێ لە هەر چەشنە نرخێکی هونەری و تۆزی شەرمەزاری پێوە ئەلکێنێ. جیاوازی دونی ئارام و وڵاتی تازە ئاوەدانکراو(دوو ڕومانی میخاییل شولوخۆف) لە بونیاد و شێوەی داڕشتن و شتی وا نییە؛ بەڵکوو لە جۆری ڕوانیندایە. دونی ئارام کەش‌وهەوایێکی ئینسانی ساز داوە کە دەرەنجامی ڕوانینی دوور لە هەلاواردن و بێ لایەنی نووسەرە و ئاکامی هەڵسووڕانە لە بواری فەزاسازیدا. لەو ڕۆمانەدا هیچ بەرەیێکی سپی یان ڕەش نابینین. ئەوەی ئەیبینن ساتەوەختەکانی کەوتنە تاریکی و ڕووناکی مرۆڤە. بەرەی لە ڕواڵەتدا سپی واتە شۆرشگێڕەکان لە ڕوانگەیێکی ترەوە ئەبن بە جەلاد و هەمان تالان و کوشت و بڕین و تاوانانە ئەنجام ئەدەن وا بەرەی بەرامبەر واتە ئالا هەڵگرانی بەرەی تازە دەرکەوتووی بلشویک ئەنجامی ئەدەن. لەوێ ئەوەی خوێنەر بە لەعنەتی ئەکات، ئەو بەلا مێژووییەیە وا ژیان ئەگۆڕێ بۆ دۆزەخ و مرۆڤ ئەگۆڕێ بۆ گورگ. نموونەکانی هەلاواردن لە سەر بڕیار و خواستی نووسەر لەم دەقەی بەختیار عەلی دا ئێگجار زۆرن و هۆیەکەشی تەنیا ناگەڕێتەوە بۆ ڕکن بوونی گێڕەوەرەکان بەڵکوو لە زۆر شوێندا دەلالەتن بۆ جۆری ڕوانینی نووسەر. بۆ وێنە نووسەر بە درێژایی ئەم دەقەدا وەسفی سروشتی لادێیی کوردستان و دیاردە جوانناسانە هەتا هەتاییەکانی ئەکات و بە پێچەوانەوە دژایەتی خاکی عەرەب و هەروەها شار و دیاردە مودێرنەکانی ئەکات. «ئێوارەیەک بەدەم گۆرانی گووتنەوە گەیشتمە شارێکی چکۆلە لە تخوبەکانی گەرمیان، ئەو هەرێمەی کە خاکێکە تێیدا دۆزەخ و بەهەشت بە جۆرێکی سەیر لە یەکتری نزیک دەبنەوە، گەر پێوانەیەک هەبایە مرۆڤ دەیتوانی لەوێکانەدا بە ئاسانی نزیکترین دوو خاڵ بپێوێت کە تێیدا دۆزەخ لە بەهەشت نزیک دەبێتەوە. لە گەرمیاندا ئازارە جەستەییەکانی مرۆڤ، ئەو بۆن غەمەی لە خۆڵ و دار و بەردی ڕێگاکان دەهات، هەموو ئاماژە بوون بۆ ئەو

نزیکییە سەیرە لە دۆزەخ. بە ئاراستەیەکی تردا، ڕۆحی ساف و ئاوێنەیی مەخلوقاتەکان، نیگا ناسک و ڕۆشنەکانیان، سەیر کردنە ڕوون و بێگرێکەیان، ئەو جوانییە سەیرەی کە درڕی بە ئازاردەدا و لە ڕۆحەوە دەهاتە دەرێ، ئەو دڵنیاییە قووڵەی مرۆڤ لە بەرامبەر ئەواندا هەستی پێدە کرد، ئاوازێکی بەهەشتی تیا دەبزواندیت. ئەوەی خودا و سیاسەت لەو هەرێمەیان حەرامکردبوو، مرۆڤ بە دەستەکانی خۆی دروستیدەکردەوە، ئەو ئازارانەی سروشت و دەوڵەت زەمینی ئەو دەڤەرەیان پێخنکاندبوو، جووتیارەکان، کرێکارە ماندووەکان، ژنە بێکەسەکان بە ئیرادەی خۆیان هەناسەیان دەهێنایەوە بەر...ل٤٣» بێ شک خۆشەویستی جووتیار و کرێکارە ماندووەکان و ژنە بێکەسەکان دەلالەتە بۆ ڕۆحی لادێیی نووسەر نەک بڕوای سووسیالیستی ویەکسا نخوازانە «دکتۆر مووسا هەر ئەو شەوە بڕیار دەدات کە مەنفایەکی دوور بۆ خۆی هەڵبژێرێت، دوور لە هەموو ئەو جیهانە ترسناکە، دوور لە دڕندەیی فاشییەکان و ترسنۆکی کۆمۆنیستەکان... ل١٠٧» «ئەگەر ئارەزووتان لە کەیف بێت شوێنێکی خراپ نییە، تۆ کۆمۆنیستی وا نییە، هاوڕێم لە بەینی خۆماندا بێت کۆمۆنیستەکانی ئەم وڵاتە کوشتەی ژنن، ئەها دەردێکە پێدەچێت لەگەڵ کتێبەکانی لنیندا چووبێتە خوێنیانەوە، من جێگاکە بۆ دکتۆرێکی کۆمونیست بە شوێنێکی خراپ نازانم... ل١٠٨» ئەم دوو نموونەی ئاخرە یەکیان قسەی نووسەرە و ئەویتریان قسەی بەعسییێکە و لەوانەیە لە ڕۆمانێکدا نەکرێت بیدەینە پاڵ نووسەرەوە؛ بەڵام لەم دەقەدا نووسەر و گێڕەوەر و کەسێتی هەر هەموو بە یەک زمان ئەدوێن و ڕا و بۆچوون و تەنانەت سەلێقەی نووسەر دووپات ئەکەنەوە. وەک ئەوەی هەموو کەسە شیاوەکان ئاشقی دەنگی مەزهەری خالیقین و چاویان بڕیوەتە دەمی نووسەر لەکتێبی دوایین هەناری دنیا. ڕەنگە بەشێک لە خۆشەویستی بەختیار بۆ خالیقی بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لە

چاو سەردەمی مێژووییەوە لە ناو گۆرانیبێژە ناسراوەکانی کورددا لە باری شیعر و شێوەی خوێندنەوە کەسێکی لادێیی‌تر لە مەزهەری خالقیمان نەبووبێت (ئەڵێم خالیقی لادێیی ترە ناڵێم لەوانەی تر خراپتر ئەخوێنێ)؛ بۆیە نووسەری بێزار لە شار لە کوێدا دەرفەتی کردبێ پیایا هەڵئەدات. بە پێچەوانەوە نووسەر حەزێکی وای لە شار نییە و نەک هەر پیایا هەڵنادات بەڵکوو لە هەندێ شوێندا ڕاستەوخۆ نفرەتی لێ ئەکات «من لەو باڵکۆنەوە تەماشای ئەو شارەم دەکرد. شارێکی سەیر بوو، هەموو ئەوانەی لێرەدا گەورە دەبوون دواتر عاتیفەیەکی سەیریان بۆ هەبوو، بەڵام من نا، من ئەم شارەم خۆشنەدەویست، لەوانەیە سوچێک یان گۆشەیەکیم خۆشویستبێت، بەڵام تەواوی شارەکە، تەواوی ئەو ڕووبەرە کونکرێتییە دڵڕەقە، هەموو ئەو دیوارە چیمەنتۆ وکۆڵەکە بەردین و ستوونە خەرسانییە ڕەقانە، هەموو ئەو ڕووبەرە ناکۆتایانە لە بەرد و خشت، نا ئەستەم بوو من شتی وام خۆشبوێت، شارێک بوو هەستی باڵدارێکی تیا دروستدەکردم لە ناو گمۆکەیەکی ئاسنیندا ونبووبێت. ئەو چەند ڕۆژە کە زۆر بە درێژی بە ناو شاردا دەگەڕام لەو دیوارە چیمەنتۆیانە دەترسام کە لە هەموو لایەکەوە ئابڵۆقەیان دەدام، بەڵام من جگە لەم شارە و شاری سۆزانییەکان شوێنێکی ترم نەبینیوە، لەگەڵ ئەوەشدا پێموا بۆ ئەو لم و تەپوتۆزەی باشوور لە چیمەنتۆ و دیوارە خوار و خێچ و بەرزانەی ئێرە بە ڕەحمتر بوون. شارێک بوو بۆ ئەوە دروستبوو بوو مرۆڤ تیا بخنکێت، شەقامە باریک و تەسکەکان کە پڕ بوون لە ماشێن، لە شۆفێری تووڕە، لە دوکانداری مۆن کە بەردەوام سەیری دەغیلەکانیان دەکرد، کچان کە سەریان دادەخست و بێئەوەی سەیری ئەملاولا بکەن، وەک تەنێکی قوڕمیشکراو بە یەک ڕێگادا دەهاتن و دەڕۆیشتن، ژنانی عەبا بە سەر کە سالانی دوور و درێژی مەحرومی و شەرم کارێکی پێکردبوون نەیاندەتوانی قسە بکەن یان کە دەمیاندەکردەوە دەیان شێڕان، هیچ شتێک لەم شارەدا

ئاسایی نەبوو، نە شەقامەکان...ل ٣٧٠و٣٧١» ئەم دەقە پشتی لە شار کردووە؛ نەک لە بەر ئەو دێڕانەی سەرەوە و هەندێ دێڕ لەهەندێ شوێنیتری دەق، بەڵکوو زیاتر لە بەر واقیعی پشت گوێ خستنی شار و تایبەتمەندییەکانی. لوکەیشنی ٣٠٥ لاپەڕەی ئەم کتێبە شاری سلێمانییە؛ کەچی تەنیا شتێ لەم شارە ئەیزانین ئەوەیە هوتێلێکی دە قاتی تیایە (هوتیل حەسیب ساڵح) و پارکێ بەرامبەر بەم هۆتێلەیە و بڕێ چێشتخانە و قەیسەرییەی تیایە و ئیتر ئاو بێنە و دەست بشۆرە. بەم وەسفەگشتییانەوە خوێنەرێکی نائاشنا بە کوردستان لەوانەیە نەتوانێ سلێمانی لە لاس ویگاس یان شارۆچکەیێکی ئێتیوپی جیا کاتەوە. پشت کردنی بەر چاوتری خوێنەر لە واقیعەکانی ژیانی شارە و لەم دەقەدا کە لانیکەم لە ١٨٠٠٠ دێڕ پێک هاتووە هیچ شتێ لە کەتەنە شاراوەکانی ژیانی ئاڵۆزکاوی شار نابینین و هەر هەموو ئەمانە ئەگەڕێتەوە بۆ بڕیاری ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی نووسەر لە سەر دوژمنایەتی کردن لەگەڵ شار؛ سەرەڕای ئەوەی بەردەوام هەوڵ ئەدا فەزاییێکی شاری بخوڵقێنێ. هەموو وەسفەکانی ئەم کتێبە لە وەسفی نیگار و مۆسیقا و سروشتەوە بگرە هەتا پیاهەڵدان بە کەسەکان هەر هەموو سیمایێکی لادێیی ئەنوێنن. لە سەرووی هەموویانەوە شاری مۆسیقارە سپی یەکان کە ڕێک ئەو بەهەشتەیە وا چەن هەزار ساڵ بەر لە ئێستا کتێبە ئاسمانییەکان وەعدەیان داوەتە بەشەر. ئەو سیمایەی لە شاری مۆسیقارە سپییەکان ئەیبینین لە هەندێ ڕواڵەتدا نەبێت، هەر هەمان سیستەمی وەسفی پەیڕەوئەکات وا موتەهەری لە باسی مەلی سەللەدا باسی ئەکات. بێ کەڵک نییە خوێنەر، وەسفەکانی موتەهەری لەگەڵ ئەمانەی بەختیار عەلیدا بەراورد بکات (سەر حەوزی کەوسەر ملیارەها مەلی سپیلەی جوانی لێیە، هەر کە بەهەشتیێک بۆ سەلەوات دان وشەی (سەللە) ئەڵێ، ئەم مەلە سپیانە بەر ئەبنەوە بۆ ناو حەوزی کەوسەر و ملیارەها بڵق داوێژنەدەر و فریشتەکان

بەم بلّقانە کۆشک ساز ئەدەن بۆ بەهەشتیەکان). سەیری دەقەکەی بەختیار عەلی بکەن «چوونە ناو ئەو شارەوە وەک چوونە بەهەشت وەها بوو، شارێک بوو هیچ فریشتەیەکی تیا نەبوو ، مرۆڤ خۆی تەنیا فریشتەی ئەو شارە بوو. کە لە دەروازەکان چوون بەو دیودا،جەلادەت جلە دڕاو وکۆنەکانی داکەند و دەستێک جلی سپی لە بەر کرد. ئێستا بە ڕاستی لە باڵندەیەکی سپی دەچوو، لە چوونە ناوەوەدا جەلادەتی کۆتر ئەو باڵەخانە سپییە قەشەنگانەی بینی کە لە هێمنی و ئارامییەکی قووڵدا نوقمبوو بوون، سەرەتا لە ناو باغە سەوزەکاندا تیپێک ئەندازیاری بینی کە بە جلە سپییەکانیانەوە لە دروستکردنی کۆشکێکی تازە تێدەفکرین، کەمێک دوورتر لە باغێکدا ئەو فوارانەی بینی کە لەگەڵ هەڵقولانیاندا مۆسیقا دەهاتە دەرێ... سەیری ئەو مۆسیقارانەی دەکرد کە لە هەوادا دەفڕین، سەیری ئەو پەپولانەی دەکرد کە لە دڵی پەیکەرێکی سپی دەهاتنە دەرێ و لە دەلاقەیەکی دیکەوە دەچوونەوە ژوورێ. سەیری ئەو کۆترانەی دەکرد کە بە جۆرێکی بازنەیی بە دەوری درەختێکدا دەسووڕانەوە و لە ناو گەلاکانیدا و لە سەر کەلێنێکی دییەوە دهاتنە دەرێ... شاری مۆسیقارە سپییەکان، شارێک بوو وەک خەون پڕ لە شەقامی ڕۆشن کە هەرگیز خۆر تێیدا ئاوا نەدەبوو، پڕ لە کوچەی تەسکیش کە شەویان کۆتایی نەدەهات، پڕ لە درەخت کە لە بەهارێکی جاویداندا نوقمبوون، پڕیش لە درەخت کە لە گێژەنی پایزێکی هەمیشەیی دەرنەدەچوون. هەندێجار جەلادەت گەردە لوولی گوڵی سپی دەبینی لە ئاسماندا و هەندێجاریش بە سەر شەقامێکدا تێدەپەڕیی تا ناکۆتا بەهەوردا تێدەپەڕی... لە شەقامی «فرمیسکی کەمانچەدا» جەلادەت دەیان کەمانچە ژەنی غەمگینی بینی لە پەنجەرەی ماڵەکانیانەوە سەریان دەرهێنابوو کەمانیان دەژەند. دەیان مۆسیقاری بینی لە باڵکۆنەکانی خۆیاندا چووبوونە سەر مێزەکانیان و بە جلی سپییەوە خوماری ئاوازی خۆیان بوون.

هەندێکیان وەک... ل٥٥٢هەتا ٥٥٩ »

سێهەم: بونیادی وەسف بونیادێکی سەرەوخوارە لە مەبەستەوە بەرەو سەلماندن، بەڵام بونیادی فەزاسازی بونیادێکی سەرەوژوورە لە شت وکەسەوە بەرەو نواندن. نووسەر لە ڕەوتی وەسفدا هەوڵ ئەدات بۆ سەلماندنی بڕیارەکانی خۆی. لەم دەقەی بەختیار عەلیدا هەوڵ دراوە کۆمەڵێ شت و شوێن و کەس، بەرز و ئاسمانی بنرخێندرێن و بە کەرەسە داستانییەکان و لە ڕێگای مەنتیقی داستانییەوە ئەم خواستەی خۆی بە خوێنەر بسەپێنێ. پێشتر سەبارەت بە هەوڵە هەڵەشەکانی نووسەر لە بواری بەرز نرخاندنی ئەو تابلۆیە ڕوایەتیانەی نووسەر ئەیهەوێ لە کراسێکی ئابێسترەدا و بە ئیمزای پیکاسۆ و ماتیسەوە بیفروشێ قسەمان کرد؛ هەروەها ئەو مۆسیقا شوانییەی ئەیهەوێ لە بری مۆسیقای کلاسیکی ڕۆژئاوایی بیفرۆشێتەوە. نووسەر لە باتی ئەوەی بە شێوەیێکی پاژنوارانە باس لەو تابلۆیە بکات وا بە کارێکی جاودانی ئەزانێ و هیچ نەبێ هێندەی تابلۆی چاوەکانی بوزورگ عەلەوی پێمانی بناسێنێ، پەنا ئەباتە بەر زمانی وەسف و پیاهەڵدان. «موسای بابەک دەیگوت: ئەم تابلۆیە، جوانترین تابلۆیە کە من لە ژیانمدا دیبێتم، ئەفسونێکی تێدایە، جەلادەت من لە هیچ تابلۆیەکی تری دونیادا نەمبینیوە.ل١١٨» «تابلۆکە شتێک لە سیحر و تەلیسمی تێدا بوو کە مرۆڤی ئالودەی داوێک دەکرد لە داوی ئەڤین دەچوو. نیگای ئەو مۆسیقارە سپییەی بە کەمانچەیەکەوە ملی لار کردبووەوە، شتێکی لە ئارامی و هیوای تێدا بوو، ئەو بە دەگمەن لە چاوی مرۆڤە زیندووەکاندا نیگای وەهای بینیبوو... کە جەلادەت لە ناو وردەکاری تابلۆکەدا نوقمدەبوو هەستیدەکرد هێدی هێدی گوێی لە مۆسیقایەک دەبێت لە تابلۆکەوە دێتەدەرێ... جەلادەت، ل٢٥٦» « لە دوای ئەوەوە یەک تابلۆ هاتۆتەماڵی من، یەک تابلۆ، یەک تابلۆی سەیر، کە شەوێکی بەفرانباری شوبات، وەک هەمان شەوەی تێیدا برینـدار کرام...

تابلۆیەکی سەیر بوو، لەو کاتەوە جگە لەو تابلۆیـە ناهێـڵێم نیگـاری تـر بێتـە ماڵەکەم... مستەفای شەونم ل٤٦٢» «تابلۆی شـاری مۆسـیقارە سـپییەکان بانگەوازی جوانییەکانە، نیشانەیەکە لـەو نیـشانانەی هەنـدێجار قەقنەسـەکان دەیبەن تا ئەو تۆڕە گەورەیە بچنن کە بە سەر شوێن و زەمانـدا بـاز دەدات و هەموو پاسەوانەکانی جوانی بە یەکـەوە گرێـدەدات... ئیـسحاقی لێوزێـڕین، ل٥٥٧» «بە خۆی و ئەو تابلۆیەوە کە تـەنیا تەماشـا کردنێکـی مـرۆڤ بـەرەو دونیای جوانییە جاویدانەکان بانگدەکات دەکەویتـەڕێ... عـەلی شـەرەفیار، ل٥٨٩»

خوێنەر تامەزرۆیە بزانێ ئەو تابلۆیـەی کەسـەکانی نـاو دەقـی سەرسـام کردووە چۆن تابلۆییێکە. شەلا نووسەر هەر بە پیاهەڵدان قەناعەتی کردایا و بۆ خۆی وەسفی ئەو تابلۆیـەی نـەکردایا «دواجـار موسـای بابـەک دەیبردەمـە بەردەم تابلۆی مۆسیقارێک، کە لە سەر بەشێکی سەوز وەستاوە ولـە پـشتەوە شارێکی سپی دیارە، شارێک هـەموو شـتێکی سـپییە، شـارێکی گـەورە کـە ڕوخساری بەهەشـتێکی هـێمنی هەیـە، مۆسـیقارەکەش جلێکـی سـپی لـە بەردایە سەری بە جۆرێکی نائاسایی بە لای ڕاستدا لار کردۆتەوە و بە هێمنی کەمانچەیەکی خۆڵەمێشی لێدەدات. لـە سەریـشییەوە کۆمەڵـێک باڵـندەی سپی دەفرن. لە پشتیشیەوە ئاسۆیەکی ئەرخەوانی هەیە، کە پتر لـە ڕەنگـی کۆتـایی دونیـا دەچێـت ل.١١٨). وەک پێـشتر وتم ئـەو تابلۆیـەی نووسـەر ئەیهـــەوێ وەک شـــاکارێکی مێژوویـــی بینرخێنـــێ لـــە ســـاکارترین و دواکەوتوانەترین ژانرەکانی نیگار کێشانە و چەندەها سەدەیە هونـەری نیگـار کێشان دەسبەرداری بووە. کۆێ ئەم تابلۆیە هیچ نییە جگـە لـە ویرووسـێکی هونەری نیگار کێشانی ئاوانگارد واتە ڕوایەت «موسای بابـەک دەیگـوت: ئـەم تابلۆیە، جوانترین تابلۆیە کە من لە ژیانمدا دیبێـتم. جـوانترین کارێکـە مـن دیبێتم، ئەفسونێکی تێدایە، جەلادەت من لە هیچ تابلۆیـەکی تـری دونیـا دا

نەمبینیوە، ل١١٨». لە بیرتان نەچێت مووسای بابەک هەمان ئەو کەسـەیە وا ڕای وایە «ئەوە ماتیس و پیکاسۆن سەیر کردنی ئێمەیان بۆ جیهـان گۆڕیـوە نـە وەک موحەمـەد و مـارکس، نـە وەک شۆڕشـی فەرەنـسی و شۆڕشـی ئۆکتوبر،ل٢٦٢» نووسەر لە زۆر شوێنی‌تردا لە باتی پیشان دانی نـاوازە بـوونی ئەو شت و کەس و شوێنانەی باسی ئەکات، پـەنای بردۆتـە بـەر پیاهەڵـدان. نموونەییێکی تری ئەم پیاهەڵدانە، ئەو شارەیە وەک بەهەشت ناوی لێ ئـەبات و لە ڕاستیدا هیچ نییە جگە لەو بەهەشتەی کتێبە ئاسمانییـەکان وەعـدەیان داوەتە بەشەر؛ ئەڵبەت نەک بەو جوانییەی لـە کتێبێکـی هەسـت ورووژێـنی وەک قورئاندا باسی لێ کراوە.

چوارەم: وەسف لـە ئەنجامـدا ئەگاتـە دەسـەڵات، بـەڵام دەرەنجـامی فەزاسازی کەش‌وهەوایە. لە بەشی تایبەتمەنـدی سـێهەمی وەسـفدا دیمـان بەختیار چلۆن هەوڵ ئـەدا شـت و کەسـێتی‌یـەکانی بـەرز بنرخێنـێ؛ بـەڵام زەقترین نموونەی پیاهەڵدان لەم دەقەدا دەقەکـە بـۆ خۆیـەتی. نووسـەر لـە چەنەها شوێندا هەوڵی داوە ئـەم دەقـەی خـۆی وەک شـاکارێکی بـێ وێنـە بنوێنێ؛ بۆ ئەم کارەش پەنا ئەباتـە بـەر هـەمان هەوڵـی سـەرەوە بـۆ شـاکار نواندنی تابلۆی شاری مۆسیقارە سپی‌یـەکان. بـەختیار عـەلی بـۆ بـە شـاکار کـردنی بەرهەمەکـەی خـۆی لـە چەنـەها شـوێندا قـسە بـە زمـانی کەسێتی‌یەکانیـەوە ئـەنێت و ئەیانکاتـە شـاهێدی شـاکار بـوونی دەقەکـەی «پێموابوو هەموو تێکستێکی گەورە هەمیـشە کۆمەڵـێک دوژمـنی گـەمژەی هەیـە، منـیش ڕۆژێـک لـە ڕۆژان لـەو نووسـەرانە نـەبووم خەڵـکی گـەمژە بمترسـێنن، بـە پێچەوانـەوە هێـزی خـۆم لـەوەدا دەبـینی کـە توانایـەکی سەرسورهێنەرم تێدایە بە پیاوانی بێدەماغ پێبکەنم و لە سەر ئیشکردنی خۆم بـەردەوام بم - ل١١» «مـن مـاوەیێکی درێـژ باسـی مۆسـیقای نـاوەکی تێکستەکانم بۆ کرد، باسی پەیوەندی و کیمیـای نهـێنی نێـوان ڕسـتەکان و

بەشەکان و وێنەکان، بەڵام ئـەو تێنەدەگەیـشت مانـای چـی چیرۆکێـک لـە ناوەوە مۆسیقا و کیمیای نهێنی هەبێت- ل٢٠٩» «هەموو شتێکی‌تری دونیـا لـە پـەراوێزی منـدا هەیـە و دەژی، هـەتا مێـژووش، هـەتا جوانییـەکانیش، هەموویان بە هۆی منەوە لەم حیکایەتەدا جێگایان دەبێتەوە، من جـەلادەتی کۆتر، منم خاونی ئەم موعجیزەیە- ل٢١٠» «ئاغای کۆتر، من دەتوانم دواجار ڕۆمانێک بنووسم، من عەلی شەرەفیارم، کەسێکم بەهرەی چـیرۆک نوسـینم تێدایە، چیرۆکـیش مانـای ئـەوەی بـڕێک لـە حەقیقـەت دوور بکەویتـەوە- ل٣٢٣» «من کە تۆ دەخوێنمەوە، تەنیا حەرفەکانت ناخوێنمـەوە. تـەنیا ئـەو وشانە ناخوێنمـەوە کـە دوای خـۆت بەجێیاندەهێـڵیت، بەڵـکوو تـۆ زینـدوو دەکەمەوە، تۆ کە بۆ هەمیشە دێیتە ناومەوەو ئیدی نارۆیت، تـۆ کـە ئیتـر لـە ڕێگای منەوە هەناسە دەدەیت، دێیتەوەو دەژیت، بە زەماندا سەفەر دەکەیت، لە هـەموو شـوێنێک دەبیـت و لـە هـیچ جێگایـەکیش، لـە مردنـدایت و لـە زیندەگیشدا، ماڵت دەکەوێتە سەر تخوبێک کە هیچ یەک لـە ژیـان و مـردن ناتوانن داگیریبکەن- لە زمانی ڕەوشەنی مـستەفا سـەقزیەوە، ل٣٢٥» «ئـەو کاتەی من ناسـیم بـە دوای نووسـەرێکی شایـستەدا دەگـەڕا لەگەڵـیدا ئـەم چیرۆکە بگێڕێتـەوە- ل ٥٧١» «دوای چەنـدین هەوڵـی دیکـە دەگاتـە ئـەو بڕوایەی کە وڵاتی ئێمە چیرۆکنووسێکی تیدا نییە بتوانێت چیرۆکێکی وا فرە جیهان و فرەکاراکتەر بگێڕێتەوە- ل٥٩٥» «کە دەگاتە دوا لاپـەڕەی ڕۆمـانی سێوێک لەو سەری زەمین کە ئەوکات دواهـەمین کتێبێـک بـوو مـن چـاپم کردبێت، بە چاوی پڕ ئەسرینەوە ڕادەکات بۆ ئوتێلی گێلاس سپی و دەڵـێت: خوای گەورە لەم خودا نەناسـە زیـاتر کەسـی تـر نییـە، ئـەم چیرۆکـەی تـۆ بگێڕێتەوە. ئەمە ئادەمی نییـە، حەیوانێکـە خـودا بـۆ گێڕانـەوەی حیکایـەت دروسـتیکردووە- ل٥٩٦» بگەڕێنـەوە بـو سـێهەمین تایبەتمەنـدی وەسـف: بونیادی وەسف بونیادێکی سـەرەوخوارە لـە مەبەسـتەوە بـەرەو سـەلماندن.

نووسەر ئەیهەوێ ئەم دەقەی خۆی وەک شـاکار بنوێنێـت و لـەم ڕێگەیـەوە خۆی بکات بەو (حەیوانە خودا نەناسەی خودا دروستی کردووە بۆ گێڕانەوەی حیکایەت). کێ هەیە نەزانێ عەلی شەرەفیار و هەر نووسەرێکی گریمانەیی‌تر تەنیا دەمامکەکانی نووسـەری ڕاسـتەقینەن. پێویـست بـەوە ناکـات ڕۆمـانی سێویک لەو سەری زەمین کە دواهەمین کتێبی ئەو کاتەی عەلی شەرەفیارە لەگەڵ دوایین هەناری دنیـای بـەختیار عەلیـدا بـەراورد بکـەین بـۆ ئـەوەی تێبگەین پیاهەڵدان بە نووسەرێکی گریمانـەیی تـەنیا هەوڵـدانێکی بـەختیار عەلییـە بـۆ خـۆهەڵکـشاندن و دەستەوەسـتاو کـردنی خوێنـەر لـە هەمبـەر دەقەکەی. لە ڕەوتی فەزاسازیدا نووسەر و ژیانیشی ئەبن بە بەشێک لە فەزای ڕۆمان. نووسەر لە ئاوەها ڕەوتێکدا ئیتر خودایيک نییە و بە پێ بـڕیار شـت و کەسەکان لە شوێنە دڵخوازەکان دابنێت و لە ئاکامدا چاوەڕوانی پەرەستش و ستایش بکات. بـە پێچەوانـەوە ڕەوتی وەسـف ڕەوتی خۆنوانـدنی نووسـەر و سەپاندنی هەژمۆنیا و سامداریەتییە بە سەر خوێنەردا؛ چ ئەم سامداریەتییە لە ڕێگای فانتازیا فرۆشی و وەسفی پەتییەوە بێت یان خۆهەڵکێشاندن لە ڕێگای ناوهێنان لە دەیان مۆسیقازان و نووسەر و دەرهێنەری سـینما و فوتبولیـست و... کە هیچ پێوەندییێکیان بە دنیای دەقەوە نییەو هـیچ کاریگـەرییێکیان لـە سەر گەلاڵە، کرۆک، ناوەرۆک، کەسـێتی و بەگـشتی کـەش‌وهـەوا دا نییـە. بێجگــە لەفەزاســازیی لاواز، دوو فاکتــەری بــەرچاوی‌تــریش زیانیــان لــە کەش‌وهەوای ئەم دەقە داوە.

یەکەم: یەکانگیری(**Unity**)

هەموو بەرهەمێکی هونـەری بـۆ ئـەوەی وەک کـارێکی تایبـەتی سـەیر بکرێت و کەش‌وهەوایێکی دیاریکراو ساز بدات، ئـەبێت لـە خۆیـدا یـەکانگیر بێت. ئەبێ هەموو پاژەکانی ئەم بەرهەمە پێوەنـدی پتـەویان لەگـەڵ یـەکتر هەبێت و هەر بەشێک هەڵقولاو و دەرەنجامی بەشەکانی‌تر بێت و بۆ خۆیشی

ببێـت بـە ئەسـاس و سـەرچاوەیێک بـۆ بەشـەکانی دوای خـۆی. هـەموو بەرهەمێکی هونەری بە بێ لە بەر چاو گرتنی ژانـر و بـەرچک ئـەبێ خـاوەن بنـەمایێکی پتـەو بێـت. ئـەبێ خـاوەن تێکچـڕژانێکی وەهـا بێـت، نـەکرێ دەسـتێوەردانی تیـا بکـەی، لێـی هەڵـگری یـان لێـی لابـەری. مەبەسـت بڕیاردانێکی بنەماخوازانە نییە، بەو مانایەی لام وابێ پێکهاتە دوایین مەبەست و هەویای دەقە؛ بە پێچەوانەوە لە سەر ئەو بڕوایەم پێکهاتە هەتا کەمتر خۆی بنوێنێ و کەمتر زەق بکرێتەوە ڕۆحێکی هونەری زیاتری ئەبێت. ئەوەی مـن باسی ئەکەم یەکانگیر بوونی پاژەکـانی دەق لـە سـەر ئەساسـی توانامەنـدی ڕۆحێکـی هەسـتیارانەیە، نـەک بـڕیارێکی بەرزخوازانـە و خەڵـک تـۆقێن. خوێندنـەوەی بەرهەمـە پەسـەندکراوەکانی مێـژووی هونـەر ئـەوەمان بـۆ دەرئەخات یەکانگیری نەک هەر پێویستییێکی هەموو بەرهەمـە هونەریەکانـە، بەڵکوو مـەرجی سەرەکیـشە. سـەمفونیا هەرچـەن جـوانترین مێلۆدییـەکان بنوێنـێ، هەڵـگری فـرە دەنگتـرین تـەنراوەکان بێـت، بـە باشـترین شـێوە ڕەنگێندرابێ، باشترین هارمۆنیا بۆ هەرکامە لە بەشـەکان دانرابێـت، زۆرتـرین نزیکایەتی لە نێوان ڕیتم و بەشەکاندا هەبێت، فرەدەنگ و فـرەشـێوە بێـت و تەنانەت هەرکامە لە موهمانەکانی لە ناو خۆیـدا زۆرتـرین ڕادەی پێوەنـدییان هەبێت و جوانترین و نوێترین ئێستیلیش بنوێنن، کـەچی هـەتا ئـەو کاتـەی تاڵـی نادیـاری یـەکانگیری ئـەم موهمانانـە پێکـەوە گـرێ نـەدات نابێتـە بەرهەمێکی هونەری. لە مۆسیقادا لە ڕێگەی بە کارهێنانی هەندێ کەرەسەی مۆسیقایی یارمەتیدەر، یەکانگیری ساز ئەبێت؛ بـۆ وێنـە دووپـات بوونـەوەی مێلۆدییێکی دیاریکراو و هەروەها کەڵک وەرگرتن لە ڕیتمێکـی دیـاریکراو لـە هـەموو بەشـەکاندا. کەڵـک وەرگـرتن لـە مێلـۆدی و ڕیتمێکـی دیـاریکراو ئاساییترین جۆری یەکانگیر کـردنی مۆسـیقایە؛ بـەڵام هـەر بـەو ڕادەیـەش مۆسیقا بەرتەسک ئەکاتەوە و نزیکی ئەکاتەوە لە مۆسیقای باوی ڕۆژهـەڵاتی.

واتە یەکانگیری دوا هەویای بەرهەمی هونەری نییە، یەکانگیری لەگەڵ ئەوەی تاکێتی ئەبەخشێتە دەق، ئەبێ بەستێن بۆ بەرفراوانی، هەست ئاژینی و ڕەنگاندن و بە گشتی فرەچەشنی بڕەخسێنێ؛ بۆیە لە مۆسیقادا هەوڵ ئەدرێ بە بێ خستنە مەترسی یەکانگیریەوە لە ڕێگەگەلێکیترەوە کەش‌وهەوای بەرهەم فراوان بکرێتەوە؛ بۆ وێنە ئەکرێ مێلۆدی هەر جارە و بە شێوەیێک دەرکەوێ. جارێ لە سۆنگەی نۆتە ژێرەکانەوە پیشان بدرێت و جارێکیتر بە نوتەی بان لێبدرێت؛ یان مێلۆدی لە بەشە جیاوازەکاندا تووشی گۆڕانکاری بێت و بە بێ ئەوەی کەش‌وهەوای مێلۆدی بگۆڕدرێت لە هەر شوێنە و بە جۆرێ دەرکەوێ. ئەم تەکنیکە کە لە مۆسیقادا بە گەشە پێدان (devolopment) ناوێ لێ ئەبرێت، لەگەڵ هەندێ ڕێکاریتری وەک مود و واریاسیون، ڕەنگاندن، ئاراستە کردنی هاوکات یان یەک لە دوای یەکی چەنەها مێلۆدی، ڕاشیا(Rubato) و هتد، لەگەڵ ئەوەی فرە دەنگی ئەخولقێنن هاو کات وەک پۆیەکانی یەکانگیری لە یەکتر دەئاڵێن و کەش‌وهەوایێکی والای وەک سەمفونیای نوێی بێتهوڤێن ساز ئەدەن. لەو بەرهەمە دانسقەیەی مێژووی هونەر لەگەڵ ئەوەی هەرسێ تەنراوی مۆسیقایی تەک دەنگ (Monophonic) هاودەنگ(Hemophonic)وفرەدەنگ(Poly phonic) ئەبینین، لەگەڵ ئەوەی پڕە لە واریاسیونی جۆراوجۆر، لەگەڵ ئەوەی مێلۆدی سەرەتایی بە دەیان شێوە گەشەی پێ ئەدرێت، لەگەڵ ئەوەی بە جوانترین شێوە لە بارستایی دەنگ (Dinamisme) و هەر وەها چوارینەکانی دەنگ کەڵک وەرگیراوە؛ کەچی هەر نۆتەو هەڵقولاوی نۆتەی پێش لە خۆیە و هەموو تەنراوێ لەگەڵ ئەوەی بەر و دوای خۆیدا موتربەیە و هەر مێلۆدییێک تێکچڕژاوی مێلۆدییەکانی بەرەو دوای خۆیە و لە ڕێگەی دووپات بوونەوە و دەرکەوتنەوەی سەر لە نوێی ئەم توخمە مۆسیقاییانە لە موهمانەکانیتردا

یەکـــەیێکی وەهـــا ســـازدراوە، نـــاکرێ گـــوێ لـــە هـــیچ بەشـــێکی دابخەی. سەمفونیای نوی بێتهوڤێن کە بەختیار عەلی لـە دەقەکەیـدا نـاوی هێناوە، لەگەڵ ئەوەی نموونەی تەواوی بەرهـەمێکی فـرە دەنگـە و زۆریـش یەکانگیرە، کەچی ئەم میعمارییە پسپۆڕانەیە کـەمترین ڕواڵـەتی دەرەکـی و خۆنوانـدنی بنەماخوازانـەی پێـوە دیـارە. هـەموو کەرەسـەکانی یـەکانگیری (Unity) و ئاڵوگۆڕ (Modification) ئەکرێ لە ڕۆماندا بە کار بهێنرێـت و لە واقیعیشدا نووسەرە بلیمەتەکانی ڕۆمان بـەکاریان هێنـاوە. وەک چلـۆن مێلۆدی پارچەی یەکەمی یەکانگیرییە، لە ڕۆمانیشدا کەسـێتی هـەمان دەور ئەبینێت. کەسێتی بە درێژایی ڕۆماندا دووپات ئەبێتەوە و کارە درامایـیـەکانی بـە شـێوەدەنگی ژێـر و بـانی گێـڕوەرەکان ئەگێڕدرێتـەوە و لـەم ڕێگایـەوە پەرەپێـدانی کەسـێتی، مـەودا بـۆ ئـاڵوگۆڕەکـان ئەخولـقێنێ. ئـەو مـود و واریاسـیونەی لـە مۆسـیقادا ئـەیبینین لـە ڕۆمانـدا بـە نـاوی پەسـاهات (frequence) کەڵکی لێ وەرئەگیردرێت، هەروەها لە ڕێگای شـێوەدەنـگ، دەرەدەنگ و دەنگـی تەریبـەوە ئـەکرێ هارمۆنیـا بـۆ بەشـەجۆراوجورەکـان دابنرێت و لەم ڕێگەیەوە تـەنراو لـە تـاکدەنگـیـەوە بـەرە و هـاودەنگی و فرەدەنگی بەرین. لە ڕۆمانیشدا بە هـەمان شـێوەی مۆسـیقا ئـەکرێ ڕەزم و بارستاییدەنـگ تووشـی گـۆڕان بێـت و ڕاشـیا(Robato) پەیـڕەو بکرێـت. بەگشتی پێوەندی لە ڕۆماندا لـە سـەر ئەساسـی سـێ مـەنتیقی تەنـشتێتی، هاوچەشنی و دژوازانەیە. مەنتیقی تەنشتێتی لـە سـەر مـەجاز (Metonym) کار ئەکات و شتەکان بە هۆی ئەوەی ئەکەونە تەنشت یەکترەوە پێوەندی دار ئەنوێنن؛ وەک پێوەندی دەرگا لەگەڵ دیوار یان ڕێگا لەگەڵ شاخ یان گـەمی لەگـەڵ دەریـا. ئـەم شـێوە پێوەندییـە ئاسـانترین و ناهونـەریترین شـێوەی پێوەندیە و سووسور وتەنی دەق لە هونەری بوون واڵا ئـەکات و بـەرە وتـاری ئەکاتەوە. بە داخەوە لە ئەدەبدا لە بـەر ئـەوەی بـە کەرەسـەی زمـان ئـیش

ئەکات زۆر جار ئەم مەنتیقی پێوەندییە بەکار ئەهێنرێت و بـە هـۆی هێنـدێ مکـانیزمی فریـو دەریتـرەوە هونـەرییش ئـەنوێنێ، کـەچی لـە هونـەرە نازمانیەکاندا بۆ وێنە مۆسیقا و نیگار، فاشل بـوونی ئـەم مەنتیقـە بـە ئاشـکرا دیارە. قـەت نۆتێـک تـەنیا لـە بـەر ئـەوەی ئەکەوێتـە پـاڵ نـوتێکی تـرەوە شەرعییەت وەر ناگرێت و بێ مانایە ئەگەر مێلۆدییێک لە بەر ئەوەی ئەکەوێتە دوای مێلۆدییێکی ترەوە بە پێوەندیداری بزانین. واتـە لـە مۆسـیقادا نۆتـەکان ئەبێ بە پێ مەنتیقێکی مۆسـیقایی کەونـە پـاڵ یـەک، نـەک لەبـەر ئـەوەی ئەکەونە پاڵ یەک مەنتیقێکی مۆسیقایی ساز بدەن. لە نیگاریشدا بـە هـەمان شێوەیە. ڕەنگەکان بە پێ مەنتیقی هاوچەشنی و دژایەتی ئەکەونە پاڵ یەک؛ نەک لەبەر ئەوەی ئەکەونە پاڵ یەک هاوچەشن و دژ دەرکەن. بۆیە لە نیگـار و مۆسیقادا مەنتیقی تەنشتێتی بە تەواوەتی بێ مانایا. ئەگەر ئەڵێم بێ مانایـا مەبەستم مەنتیقی هەنووکەیی نیگار و مۆسیقایە؛ دەنا بۆ بینەرێکی بێ ئاگا لە دەسکەوتەکانی نیگار کێـشان، لـە تابلۆیێکـدا کـە درەخـتی تیدایـە بـە پـێ مەنتیقی تەنشتێتی ڕەوایە لە سـەرەوەی درەختەکـەدا هـەورێکی ڕەش یـان سپی هەبێت، گەرچی ئەم لکە ڕەش یـان سـپییە لەگـەڵ مـەنتیقی ڕەنگـدا نەگونجێ. دەسکەوتەکانی ئێستای هونەر تەنیا لە ڕێگەی چۆنیەتی نواندنەوە دەستەبەر نەبووە؛ بەڵکوو ڕەگی لە ڕۆانینێکی جیاواز دایە. ئێستا درەخت لـە تابلۆدا بەر لەوەی ڕوخسارێک بێت و بە پێی مەنتیقی زمـان پێویـست بکـات پێوەندی بە شتگەلێکیترەوە بێت، پێک هاتووە لە هێڵ و ڕەنـگ و ئـەبێ بـە پێ مەنتیقێکی جوانناسانە لەگەڵ دیکەی بەشـەکانی تـابلۆدا پێوەنـدی سـاز بدات. هەر وەها لە مۆسیقادا گۆرانی بێژ بەرلەوەی بوێژێک بێت و ڕووداوێکی زمانی بگێڕێتەوە ئەبێ سازێک بێت و بە ڕێک و پێکی نۆتەکان دەرببڕێت. لـە کۆمەڵـگایێکی دواکـەوتووی وەک کۆمەڵـگای کوردیـدا کـە گـۆرانیبێـژە ناودارەکانمان تـەنیا کەرەسـەی گێڕانـەوەن و بەوەشـەوە هـەموو سـازەکان

ئامێری نواندنی مێلۆدین و مێلۆدیش بۆخۆی ئامێرێکە بۆ نواندنی گۆرانیبێژ و ئەمانیش کە زۆربەیان بێ ئاگان لە مەنتیقی سەرەتایی سولفێژ، سروشتییە لە ڕۆماندا کە مەنتیقی تەنشتێتی بە ئاسانی تیایدا ئەشاردرێتەوە نووسەرانمان لە دەقەکانیاندا ئەم مەنتیقە بەکار بهێنن و مێشکی ئێمەش بەم جۆرە مەنتیقی پێوەندییە ڕاهاتبێ. ڕۆمان لە بەر ئەوەی لە ڕێگای زمانەوە ئەگێڕدرێتەوە، قەت والا نابێ لە تایبەتمەندییە نەرێنییەکانی زمان. بۆ وێنە شیعر چەندیش پاڕاو بێت دریدا وتەنی دایمە بەشێ لە ڕوایەتی تێکەڵە؛ لەبەر ئەوەی زمان لە کرۆکیدا ڕواییی‌یە. هەر بە پێ هەمان مەنتیقی دریدایی بە پێچەوانەی دیکەی ژانرە هونەرییەکان ئەدەب قەت ناتوانێ خۆی لە ئاژاڵی مەنتیقی تەنشتێتی دەرباز بکات. نووسەر بۆ ئەوەی لەگەڵ وەرگر پێوەندی ساز بدات ناچار لە بەکار هێنانی زمان و بۆیە ناڕاستەوخۆ مەنتیقی تەنشتێتی دەکشێنێتە ناو دەقەکەی خۆی؛ بەڵام ئەوەی کە نووسەر ئەم جەبرە زمانییە بکاتە مەنتیقی داڕشتنی دەق و پێوەندی سازدان لە نێوان پاژەکان و فەزاسازی و یەکانگیری دەقەکەی بەهەمان ڕادەی ئەو نیگارکێش و مۆسیقارەی بیهەوێ بە پێ ئەم مەنتیقە، توخمە سەرەکی‌یە هونەرییەکانی خۆی بەکار بهێنێت، بە هەڵەدا ئەڕوا. لێرەدا لە سێ ڕەهەندەوە لە مەنتیقی پێوەندی لە دەقەکەی بەختیار ئەڕوانین. ئەم سێ ڕەهەندە بریتین لە مەنتیقی کەسێتی داڕشتن، پلان‌بەندی و ڕستەبەندی. بەپێ مەنتیقی کەسێتی داڕشتن پێویستە لە نێوان کەسێتی‌یەکاندا پێوەندیێکی پتەو هەبێت، بە چەشنێ کە نەکرێ هیچ کەسێتی‌یێک لە کەسێتی‌یەکانی ڕۆمان لابرێت و بە لابردنی هەر کەسێتی‌یێک پێکهاتەی ڕۆمان تووشی گۆڕانی بنەڕەتی بێت. لەو سێ جۆرە مەنتیقەی باسمان کرد (دژایەتی، هاوچەشنی و تەنشتێتی) مەنتیقی تەنشتێتی لە کاتی لابردنی کەسێتی‌یەکاندا کەمترین زیان ئەبینێ؛ لە بەر ئەوەی پێناسەی خۆی لە مەنتیقی ئاسایی زمان

وەرئەگرێت و زمانی ئاساییش لە بنەڕەتدا هەڵگری ئەم مەنتیقەیە. بەختیار عەلی نەک بەشێ، بەڵکوو زۆرینەی دەقە٦٢٥ لاپەڕەییەکەی خۆی لە سەر ئەساسی ئەم مەنتیقە یەکانگیر کردووە. بە پێ ئەم مەنتیقە عەلی شەرەفیار لە فڕۆکەخانەیێکدا شارۆخی شارۆخی تووش دێت و دواتر ئەکەوێتە ناو دۆخی گێڕانەوەی چیرۆکەکەی. پێوەندی جەلادەت لەگەڵ برا و براژنیدا بە پێ مەنتیقی تەنیشتی‌یە نەک مەنتیقی هاوچەشنی یان دژوازانە. دواتر هەر بە پێ ئەم مەنتیقە لەگەڵ ئیسحاق و سەرهەنگا لە لێواری زێدا تووشی سەربازەکانی بەعس ئەبن و ئەگیردرێن. لێرەدا بە مەنتیقێکی حیکایەتی جەلادەت دەرباز ئەبێت و دائەخرێتە ناو شاری تەپوتۆزە زەردەکان. لێرەشا دیسانەوە هەمان مەنتیق درێژەی پێ ئەدرێ. بە پێ ئەم مەنتیقە لەگەڵ مووسای بابەک و دالیا سراجەدین و دواتر سامیری بابلیدا ئەبێ بە دۆست و لەگەڵ کەسانی‌تر نابێ بە دۆست و نووسەر بە سەریاندا باز ئەدات. لە گەڕانەوە بۆ کوردستانیشدا هەمان ڕەوت پەیڕەو ئەکرێت و جگە لە شاناز سەلیم کە بە پێ مەنتیقی هاوچەشنی لەگەڵ سامیری بابلیدا ئەبێتە دۆست (سامێر لە چەشنی یەکەمین ئەشقی شانازە، لە بەر ئەوەی بۆنی پرتەقاڵی لێ دێ) و دواتر ئەم کەسە بە پێ مەنتیقی دیالکتیکی جەلادەت بە کوشت ئەدات. بە خوێندنەوەی کتێبەکەی بەختیار تێ ئەگەین زۆربەی کەسێتی‌یەکانی ئەم دەقە ڕێکەوتی یەکتر ئەکەن و پێوەندییان لە سەر ئەساسی تەنشتێتی‌یە؛ کەچی لە زۆر شوێندا بە سەر ئەم مەنتیقەشدا بازدراوە و نووسەر بە خواستی خۆی و چۆنی پێ ڕاحەت بووە پشت گوێی خستوون؛ بە مەیلی خۆی بە سەر جەودەت و ژنەکەی و دەیان کەسی‌تر کە لە منداڵیدا ئەکرێ ڕووبەڕووی ببنەوە بازی داوە و تەنیا ئیسحاق و سەرهەنگ قاسمی هێشتۆتەوە. پێوەندی ئەم دووکەسە لەگەڵ قارەماندا بە پێ مەنتیقی داستانی هاوچەشنییە. دواتر لە شاری تەپوتۆزە زەردەکاندا هەموو شاری چڕ

کردۆتەوە لە چەن کەسی وەکوو دالیا و مووسای بابەک و چەن کەسی‌تری وەک شاژنی تەپوتۆز و ئوستاز فەهمی کە لە شوێنی خۆیدا باسیان لێ ئەکەین و دیکەی کەسانی ئەو شارە کە بە پێی مەنتیقی تەنشتێتی پێوەندیان بە ژیانی جەلادەتەوە هەیە پشت گوێ ئەخرێن و تەنیا بە نازناوی سۆزانییەکان قەناعەت کراوە؛ وەکوو ئەوەی سۆزانی بوون بە مانای تەواو بوونی مرۆڤ بێت و ئەوکەسەی بوو بە سۆزانی بەری بێ لە هەر تایبەتمەندییێکی ئینسانی و بۆ ئەوە نەشێت وەک ئینسان باسی بکەین. دیارە نووسەر نەیویستووە بە دواکەوتوویی تاوانبار بکرێت و بۆیە خۆی لە هەر چەشنە بەر گومان کەوتنێ پاراستووە و یەکێ لە کەسێتی‌کانی خۆی لە ناو سۆزانییەکاندا هەڵبژاردووە، تا بە خوێنەر سەلمێنێ سۆزانی بوون لەگەڵ تەواو بووندا وەک یەک نابینێ؛ لە بەر ئەوەی هیچ نەبێ ڕۆمانی بولدوسویفتی موپاسان و پەڕی ماتیسنی خوێندۆتەوە و ئەزانی سۆزانی خاوەنی دەوڵەمەندترین سامانی ئینسانییە و لە ڕۆماندا ئەکرێ باڵاترین دەور بگێڕێ؛ بەڵام بەمەشەوە خوێنەر لە خۆی ئەپرسێ بۆ هەموو سۆزانییەکانی‌تری ئەو شارە تەنیا سۆزانین و تەنیا دالیا ئاوارتەیە. بۆ ئەو هەموو ژنە سۆزانییانەی کە ئەکرا هەر کامەیان نانایێک بوونایا پشت گوێ خراون و بوونەتە تەنەکەیێکی گوشت. ئایا ئاوارتە بوونی دالیا لە بەر ئەوە نییە خۆشەویستی قارەمانی داستانەکەیە؟ جا ئەگەر کەسێ ئاشنایێکی وەکوو جەلادەتی نەبێ ئەبێ قوڕی کوێ بە سەری خۆیدا بکات. بە پێ ئەو مەنتیقەی نووسەر دەقەکەی لە سەر یەکانگیر کردووە، زۆرێک لەو ژنانەی شەوانە ڕووبەڕووی جەلادەت ئەبنەوە، جەلادەتیش چاوپۆشی لێ کردبان، نووسەری یەکەم و دووهەمی دەق نەدەبوا چاوپۆشییان لێ بکات و لەو بەرجەوەنە زۆرانەی هەیبووە بۆ گێڕانەوە ئەیتوانی باسیان لێ بکات و نەهێڵێ مەنتیقی یەکانگیری دەقەکەی تێک بچێت؛ هەر چەن ئەم مەنتیقە لە ئەساسدا هونەریش نەبێ. لە گرنگترین

هەوڵەکانی نووسەر و بەرچاوترین لاوازییەکانی دەق لەم ڕووەوە پارچە پارچە بوون و ناپێوەند بوونی کەسێتییەکانە بە کەش‌وهەوا و ڕەوتی دەقەوە. لەم دەقەدا چەنەها کەسی وەک شاژنی تەپوتۆز، ئوستاز، محەمەدی فیردەوسی، لەیلای نیلووفەر، جەمیلی پرۆشە، ڕەوشەنی مستەفا سەقزی و بەشێکی گەورە لە ژیانی مستەفای شەونم و شارۆخی شارۆخ هیچ پێوەندییێکیان بە کەش‌وهەوای دەقەوە نییە و ژیانیان وەک حیکایەتگەلێکی سەربەخۆ لکێندراوەتە دەقەکەوە. سەفەرە دەریاییەکەی شاژنی تەپوتۆز، ژیانی ئوستاز و چۆنیەتی لە بیر بردنەوەی مۆسیقاکەی و ژیانی پێشتری محەمەدی فێردەوسی، سەردەمی پێکەوە بوونی مستەفای شەونم و لەیلای نیلووفەر، هەروەها ژیانی شارۆخی شارۆخ و بەشێ لە ژیانی سامیری بابلی و عەشقەکەی دالیا ئەگەڕێتەوە بۆ بەر لە سەردەمی داستانی سەرەکی. ئەگەر ئێمە دەسپێکی داستانی سەرەکی بە لە دایک بوونی جەلادەت دانین، داستانی ژیانی ئەو کەسانەی سەرەوە ئەکەوێتە دەرەوەی ئەم داستانە و هیچ پێوەندییێکیان بە ژیانی جەلادەت و گەلالە و کەش‌وهەوای داستانەوە نییە و لە ڕاستیدا کۆمەڵێ حیکایەتن و لکێندراون بە دەقەکەوە. بۆ هەرکامە لەم کەسانە ئەکرێ دەیان حیکایەتی لەم بابەتە دابنین یان حیکایەتەکانیان لەگەڵ یەکتر بگۆڕینەوە و هیچ کاریگەرییکیشی لە سەر کەش‌وهەوا و مەنتیقی حیکایەت کە سوێسکەگەرییە نەکات. ئەساسی ئەم مەنتیقە پرسی حیکایەتیی (ئیتر)ە نەک پرسی داستانی (بۆ) کە هەڵقولاوی گەلالەیە. نووسەر لە پەسا حیکایەتی جۆراوجۆر و بێ پێوەندی بە کەسەکانی ناو دەقەوە دروست ئەکات و خوێنەر ئاڵۆسکاو و تامەزرۆی ئاگاداری ئەهێڵێتەوە. کەڵک وەرگرتن لە ئاڵۆسکاوی (Suspanse) لە کۆنترین و ساکارترین تەکنیکەکانی فریو دانی خوێنەرە. بە پێ مەنتیقی ئاڵۆسکاوی ئەبێ بەردەوام خوێنەر لە دۆخێکدا بهێڵیتەوە تامەزرۆی ئاگادار بوون لە بەشەکانی دواتر

بێت. ئەم مەنتیقە لە ڕەوتی ڕۆماننووسی ئەمڕۆدا هەوڵێکی فاشلە. مرۆڤی ئەمڕۆ لە ڕێگای میدیا جۆراجۆرەکانەوە ڕۆژانە ئەوەندە هەواڵی جۆراوجۆر ئەبیستێ ئیتر وەکوو جاری جاران خولیای ئەوە نییە بە دوای گەمەی نووسەراندا بڕوات. مرۆڤی ئەمڕۆ وەها گیرۆدەی شتە ئاڵۆزکاوەکانی ژیانە، گاڵتەی بەم گەمە سواوانەدا دێتەوە. لە سەرەتای دەقەکەدا باسی ئەوە کرا کە ڕۆمان حیماسەی جیهانی بێ خودایە، بەو پێیە خوێنەری سەردەمی ڕۆمان بە دوای وڵامی پرسیارەکاندا ئەگەڕێت نەک هەستی لادێیی تامەزرۆ بوون بۆ ئاکامی چیرۆک و چارەنووسی کەسەکان. خوێنەری ڕۆمان بە دوای ئەوەدا نییە بزانێ کەسەکان چییان لێ دێت، بەڵکوو ئەیهەوێ بزانێ کەسەکان بۆ تووشی چارەنووسێکی دیاریکراو ئەبن و نووسەر چلۆن وڵامی پرسیارە گرنگەکان کە پرسیاری خوێنەریشە ئەداتەوە. ئێمە لە سەرەتای ڕۆمانی شەڕ و ئاشتیدا ئەزانین ناپێلئون بەرەی دۆڕاوی شەڕی فەرەنسە و ڕوسیایە؛ بۆیە تامەزرۆ نین بزانین کامە بەرە سەر ئەکەوێت و کامە بەرەی‌تر سەروبن ئەبێ. لە ڕۆمانی تاوان و سزادا جوانترین و سەرەنج ڕاکێشترین بەشەکانی ڕۆمان پاش ئەوە ڕوو ئەدەن وا ڕاسکولنیکوف ژنە سووخۆرەکە ئەکوژێت و دەیان پرسیاری (بۆ) وام کرد ئاراستەی خۆی ئەکاتەوە. لە ڕۆمانی ئەمڕۆدا یان هەوڵی ڕاستەقینە ئەدرێت بۆ سڕینەوەی ئاڵۆسکاوی یان ئاڵۆسکاوی لە بەستێنی تەوەرە (Tapic) وە ئەگوازرێتەوە بۆ بەستێنی کەسێتی و کەش‌وهەوا. واتە وەرچەرخانێکی مێژوویی ڕووی‌داوە لە پرسی (چی لێهاتەوە) بۆ پرسی (بۆ وای لێهات). زۆرێک لە ڕۆمان‌نووسە بەرجەستەکانی سەدەی بیست گەیشتنە ئەو قەناعەتەی واز لەم تەکنیکە حیکایەتییە بێنن و گرنگی بخەنە سەر گەلاڵە و شیکردنەوەی جیهانی دەق و هەوڵەکانیان دەیان ڕۆمانی جوانی وەک خزمە دوورەکان، قیرە و تووڕەیی، مەرگ لە ئانددا، دادگایی، عاشق و ڕوومەت لە ڕوومەتی لێ کەوتەوە. بەختیار

عەلی لەم دەقەی خۆیدا نەک هەر زۆرترین کەڵکی لەم تەکنیکە حیکایەتییە وەرگرتووە، بەڵکوو لە زۆر شوێندا زۆر ناشارەزایانە و سەرەتایی بۆ سازدانی ئالۆسکاوی هەوڵی شاردنەوەی بەسەرهاتەکانی داوە «هاتنی من و نهێنی گەییشتنم بە شاری ئەو کچە خراپانە هێشتا نهێنییەکی قووڵ بوو، شتەکانم لە جێگایەکەوە لە بیر بوو کە سوودێکی گەورەی بۆ تێگەیشتن لە تەواوی تەلیسمەکان نەبوو- ل٦٩» « دکتۆر بابەک دەبوایە جارێکیتر ئەو شتانەم بۆ کۆ بکاتەوە کە دالیا بەو جۆرە باسیکرد. یەکێک منی بەرەو ئەو ژێرزەمینە بردبوو، کێ؟ نازانم - ل١٠٣» « دواجاریش هەموو ئەو ڕووداوانەی لە ژیانی من و ئەودا ڕوویاندا ڕێگرێکی گەورە بوون ئەو خەوە نەیێتەدی -ل٣٥٠» «بەر لەوەی تەواو دەستبکەم بە خۆ ئامادە کردن بۆ دادگاییکردنی سامیری بابلی کۆمەڵێک شتی گرنگ ڕوویاندا کە پەیوەندییێکی نەپساویان بە مانای هەموو چیرۆکەکەی منەوە هەیە- ل٣٧٧» «یەکەم پرسیار لە دکتۆر بابەکم کرد گووتم، دکتۆر پێمبڵێ، دالیا سیراجەدین ماوە یا خود نەماوە؟ دکتۆر کەمێک چاوی کز کردوو گووتی، پرسیارەکە ئەوەیە ئاخۆ ئێمە خۆمان ماوین یان مردووین؟ بە هێمنی دەستی خستە سەرشانم و گووتی: دواتر هەموو شتێکت پێدەڵێم. هەموو شتێک. ئێستا گرنگ ئەوەیە من تۆم دۆزییەوە.» هەر بە پێ ئەم مەنتیقە کە لە پەسا تامەزرۆ کردنی خوێنەرە بۆ ئاگاداری، چەنەها وردە حیکایەتی گێڕاوەتەوە کە هیچ پێوەندییێکیان بە کەشوهەوای دەقەکەوە نییە. شاژنی تەپوتۆز، ئوستاز، جەمیلی پرۆشە، شارۆخی شارۆخ، مستەفای شەونم، مووسای بابەک، دالیا سراجەدین و دیترانیش هیچ کێشەییێکیان لەگەڵ دیکەی کەساکانی ناو دەقدا نییە تا لە ڕێگەیەوە لە کەتەنە شاراوەکانی ئەم کەسێتییانە تێ بگەین. گرفتی زۆربەی ئەمانە لەگەڵ کەسەکانی بەر لە دەق و دەرەوەی دەقە؛ واتە ئەم دەقەی بەختیار نموونەی تەواوی دەقێکی نادیالێکتیکییە. سەفەرە دەریاییەکەی شاژنی

تەپوتۆز و ژیانی ڕابردووی مستەفای شەونم و محەمـەدی فێردوسـی و هتـد پێوەندی بەکامە کەسی ناو دەقەوە هەیە، جگە لەوەی کۆمەڵێ حیکایەت بن و خوێنەری ڕاهاتوو بە حیکایەتی پێ ڕابگیردرێت؟ خوێنەر ئەباتە کامە دۆخی تێڕامان و پرسیاری داستانییەوە؟ بە واتایێکی‌تـر پێوەنـدی ئـەم کەسـانە بـە دیکەی کەسەکانەوە تەنیا بە پێ مـەنتیقێ تەنـشتێتی‌یـە و لـە کـۆی دەقـدا پێوەندی نێوان جەلادەت و شاناز سەلیمی لێ بەدەر هیچ پێوەندییێک لە سەر ئەساسـی دژوازی یـان هاوچەشـنی نـابینین. کـۆی ئـەو کەسـانەی وەک هاوچەشن ئەیانبینین بە دەرن لە پێوانەکانی هاوچەشنی؛ لەبەر ئەوەی هـیچ جیاوازییێکان تیا بەدی ناکرێ. کۆمەڵێ کەسـی کـوپی و لفـی یـەکترن و لـە بەرەیێک بە نێوی بەرەی پارێزەرانی جوانیدا یەک ئـەگرن. بـەرەیتر بـەرەی دوژمنانی جوانین و کەسیان دیار نـین و لـەم نـاوەدا بـەرەییێکی تـری وەک بەرەی سۆزانییەکان ناویان هەیە و ناوکیان نییە.

پێویستی هاوچەشنی ئەوەیە کەسە هاوچەشـنەکان لـە هەنـدێ خاڵـدا جیاوازیان هەبێت و بۆخۆشیان ئامادەی هەندێ گۆڕان بن. خوێندنەوەی ئـەم کتێبـەی بـەختیار ڕاسـت کتێبـە شۆڕشـگێڕانەکانی سـەردەمی دەسـەڵاتی بولشویک و قۆناخی خەباتگێڕیمان بیر ئەخاتەوە. وەک چلـۆن لـە ڕۆمـانێکی وەکوو دایکی ماکسیم گورگیدا لە بەرەی شۆڕشـگێڕدا هـەموو کـەس کـوپی یـەکترن و هـەویا و خولیاکانیـان هاوچەشـنە، لـەم دەقەشـدا ڕێـک هـەمان مەنتیقی یەکالاگەری بالادەسـتە؛ تـا ئـەو ڕادەیـەی ئـەکرێت ئـەم کتێبـەی بـەختیار وەک کتێبێکـی شۆڕشـگێڕانە نـاو بـەرین کـە لـە سـەر دورشمـی بالادەستی بـەرەیێک و تاوانبـار کـردنی بـەرەیێکی‌تـر ئـیش ئـەکات. تـەنیا جیاوازی لەوەدایە لێرەدا نووسەر هونەری کردۆتە دروشمی خۆی و وەک ئـالا هەڵیکردووە. هونەرێ کە بە درێژایی مێژوودا خۆی لـە دەسـەڵات و دروشـم پاراستووە لێرەدا بووەتە دروشمی دەقێکی شۆڕشگێڕانە. لەم دەقەدا جگە لـە

پێوەندی نێوان شاناز سەلیم و سامیری بابلی هیچ پێوەندییێک نابینین بە پـێ مەنتیقی هاوچەشنی پێک هاتبێ. پێم وانییـە لـە هـەموو مێـژووی ئەدەبـدا ڕۆمانێکی باشمان دەس‌کەوێ بە پێی مەنتیقی تەنـشتێتی داڕێژرابێـت. ئـەو بەرهەمە باشانەی لە ڕواڵەتا مەنتیقی وا پیـشان ئـەدەن لـە کرۆکـی خۆیانـدا یەک لە دوو مەنتیقەکەی تر پەڕەو ئەکەن. ئەکرێ ڕۆمانی کوێری بە میسال بێنینەوە. لەو ڕۆمانەدا هەموو کەسەکان لە ڕێگەی ئەم مەنتیقەوە ڕووبەڕووی یەکتر ئەبنەوە و یەکتر کوێر ئەکەن. کێ چاوی بەویتر بکەوێ کوێری ئـەکات و بەم جۆرە هەموو کەسێتی‌یەکانی ناو ڕۆمان کوێر ئـەبن، ژنی دکتـۆری لـێ بەدەر، وە کرۆک و چڕگەی ڕۆمانیش لێرەدایە. ژنی دکتۆر جیاوازە لە هەموو کەسەکانی‌تری ناو دەق. ئەمە وەکوو ئەوە وایە بێژین هەموو کەسەکانی‌تـری ناو ڕۆمان هاوچەشنن. بە واتایێکی‌تر ئەو ڕۆمانە بە پێ مـەنتیقی هاوچەشـنی داڕێژراوە نەک تەنشتێتی و بۆیە ژنی دکتۆر وەک تاکەکەسی جیاواز کەوتۆتە ناوەندی ئەو ڕایەڵە (Lattice) ی کەسەکان پێکەوە گـرێ ئـەدات. شـێوەی پێوەنـدی کەسـەکان لـەو ڕۆمانـەدا وێنالـە (Pattern)ی ڕایەڵـەیی لـێ کەوتۆتەوە. لە کۆتایی ئەم بەشەدا باس کردن لە وێنالە سوودبەخش ئەبێت . وێنالە وێنەیێکە کە کاریگەری کەسێتی‌یەکان لە سەر یەکتر پیـشان ئـەدات. لە ڕۆمانی کوێری ساراماگۆدا ژنی دکتۆر کەوتۆتە ناوەندی کەسـێتی‌یـەکان و دیکەی کەسەکان لە ڕێگەی ئەمەوە لەگەڵ یەکتر پێوەندی ساز ئەدەن؛ بۆیـە وێنالەی ئەو ڕۆمانە ڕایەڵەی‌یە. هەرچـەن مێـژووی ڕۆمـان لـە چـاو نیگـار و مۆسـیقا مێژوویێکـی دوور و درێـژ نییـە و لەگـەڵ ئـەوەی ژمـارەی ڕۆمانـە باشەکانی مێژوو لە چاو ئەم هونەرانەدا زۆر نییە؛ کەچی بـە هـۆی پێکهاتـەی ئاڵۆزکاو و بوونی توخمێکی ئاڵۆزکاوتری وەک مرۆڤ لە ناوەنـدی ئـەم ژانـرە هونەرییەدا، لەوانەیە لە کۆی هەموو هونەرەکانی تر زیـاتر وێنالـەی نوانـدبێ. شێوەی پێوەندی کەسێتی‌یـەکان بـە یـەکتر و ڕەبتیـان بەگەڵاڵـە، تـەوەرە،

کرۆک و هتدەوە جۆرەکانی وێنالـە سـاز ئـەدات. پەیـڕەو کـردنی مـەنتیقی هاوچەشنی دەیان جۆری وێنالەی وەک شاخساری نەزۆک، شاخساری بـزێ، شاخساری مەیلەو پۆپە، شاخساری لق خۆ خـۆر و هتـدی لـێ ئەکەوێتـەوە. ئەگـەر ڕۆمـان لـە سـەر مـەنتیقی دژوازی ئـیش بکـات سـەدان وێنالـەی کەهکەشانی لێ دێتە گۆڕێ. لێرەدا ناکرێ بڕۆمە سەر باسێکی دوور و درێژی وەک وێناله؛ بەڵام بۆ ئاگـاداری خوێنـەر و هێنانـە ئـارای دەرفـەتی بـەراورد، یەکێ لـە جـوانترین جۆرەکـانی وێنالـە ئەخەینـە بـەر بـاس و بـەم بۆنـەوە چڕکراوەی وێنالەی ڕۆمانی شەڕ و ئاشتی ئەنوێنین. تەنیا وێنالەیێک ئـەکرێ بـۆ ئـەو ڕۆمانـەی دابـنین، وێنالـەی کەهکەشـانی تەڤـگۆڕە. ناوەنـدی ئـەو کەهکەشانە شەڕی گەورەی فەرانسە دژ بە ڕووسیایە. (ناوەنـدی کەهکەشـان ئـــەتوانێ کەســێتی، ڕووداو، چـــەمک، دروشـــم و هتـــد بێـــت) هـــەموو کەسێتی‌یەکانی نـاو ئـەو دەقـە بـە پێـی مـەنتیقی دەق کـە دەوری هێـزی ڕاکێشان ئەبینێت لە سەر یەکتر کاریگەرن و بە دەور ناوەنـدی کەهکەشـاندا ئەسووڕێننەوە. سەرەتای ڕۆمان لـە نـاو ئاهـەنگێکی بورژواییـدا دەسـت پـێ ئەکات. سەرەتا هەست ئەکەین ئەم ئاهەنگـە بـە دوورە لـە کاریگەرییـەکانی شەڕ. پاش کۆتایی ئاهەنگەکـە هێـزی شـەڕ و دژە هێـزی ئاشـتی پـەرش و بڵاویان ئەکاتەوە و هەرکامەیان ئەخاتە شوێنێکەوە. پی‌یێـر بەشـێکی زۆر لـە سامانی زڕباوکی پێ ئەگات و وەک گۆیێک ئەبێتە خاوەن گرانییێکـی زۆرتـر و جوانترین کچی ناو ئەو ئاهەنگە ئەهێنێ. ئاندرێ یەکێکی‌تر لە ئامـادە بـووانی ئاهەنگی سەرەتایی ژنەکەی ئەمرێت و ئەکەوێتە دۆخێکی خراپەوە و دواتر لە ئاهەنگێکدا کە پێوەستە بە شەڕەوە دڵی ناتاشا بە دەست دێنێ. هێزی شـەڕ، ئانـدرێ ڕائەکێـشێت و لـە سـۆنگەی ئـەوەوە تێـزار و گۆڕەپانـەکانی شـەڕ و ناپێلئۆن لە نزیکەوە ئەبینین. ئاندرێ لە شـەڕدا بریـندار ئـەبێت و بـۆ چـاک بوونەوە ڕوانەی وڵاتێکی تر ئەکرێت. برینەکانی شەڕ ئەونـدە لـەوێ ڕاگـیری

ئەکەن هەتا ناتاشای دەزگیرانی بێ تاقەت ئەبێت و ئاندرێ لە بیر ئەباتـەوە و عاشـقی کەسـێکی تـر ئـەبێت و ئەیهـەوێ لەگەڵـیدا هەڵـبێت، بـەڵام ژنی خاوەنماڵ نەخشەی هەڵاتنەکەیان پووچەڵ ئەکاتـەوە. هـەتا شـەڕ لـە بـەرە دوورەکانەوە بەرە و مسکۆ نزیک ئەبێتەوە، کاریگـەری لـە سـەر ژیـان زۆرتـر ئەبێتەوە. لەو کاتـەی مـسکۆ گـەمارۆ ئـەدرێت هێـزی شـەڕ، ژیـانی هـەموو کەسێتی یەکان تووشـی ڕاژان و هەڵـسوڕان و دڵـەڕاوکێیەکی سـەیر ئـەکات. ئاندرێ لەم کاتەدا بریندارە و کەوتۆتە گیانەڵای مردن. لێـرەدا لـە خێراتـرین قۆناغی ڕیتمیکی ڕۆماندا هەوڵی بێ پسانەوە و هەڵپەرەستانەی کچە میمکـی (دڵنیا نیم) ناتاشا ئەبینین بۆ نیجات دانی ئاندرێ. لەو ڕۆمانە بەرجەسـتەیەدا هێزی شەڕ وەک ناوەندی کەهکەشانێ کە دایمە لە گۆڕاندایە، لە هێز گرتن و لاواز بووندایە و بەم پێیە لە سەر کەسەکان کاریگـەر ئـەبێت و کەسـەکانیش دیسانەوە لە سەر یەکتر کاریگەر ئەبن و هەرجارە و ئەکەونە مەدارێکەوە و لە یەکتر و لە شەڕ نزیک و دوور ئەبنەوە؛ بۆیە ناتاشایێک کە لـە مـاوەی شـەڕدا ئەوپەڕی چالاکی، سەربزیوی و لاساری ئەنوێنێ، پـاش کۆتـایی شـەڕ واز لـە هەموو ئاواتە بەرزەکانی خـۆی ئـەهێنێت و وەک چـۆن ئاشـتی سـەقامگـیر ئەبێت ئەمیش ژیـانی سـەقام ئـەگرێت و ئەبێتـە کابـانێکی ئاسـایی ناومـاڵ. پێوەنـدی ناتاشـا بـە شـەڕەوە یـەکێ لـە دانـسقەترین و بێوێنـەتـرین پێوەندییەکانی هەموو مێژووی ڕۆمانە و بۆیە زۆرێ لە ڕخنەگرە بەناوبانگەکان ناتاشا بە توکمەترین کەسێتی مێژووی ئەدەب دائەنێن. لە دەقەکەی بەختیار عەلیدا لە بـەر نـەبوونی گەلاڵـە و هـەروەها مـەنتیقێکی جەوهـەری لەمـەڕ پێوەندی ساز دان ناکرێ هیچ جۆرە وێنالەیێک دەسنیشان بکەین. زۆرینـەی کەسەکان ڕێکەوتی یەکتر ئەکەن؛ پێوەندییان لە سەر یەکتر لە سەر ئەساسی کاریگەری نییە و لابردنی زۆربەیان دەق تووشی هیچ جـۆرە گرفتـێ ناکـات. لەم دەقەدا بە بـێ ئـەوەی وشـەیێکی پێوەنـدی دەر بخرێتـە سـەر دەقەکـە

ئەکریٚ زیاتر لە ٢٢٠ لاپەڕە لابەرین و هیچ گۆڕانیٚ لەکەش‌وهەوا، کەسێتی دارشتن، گەلاڵە و ڕیتم و ڕوخساری دەقەکەدا ڕوو نەدات. سەلماندنی ئەم دانراوەیە زۆر ساکارە، تکایە ئەگەر دەقەکەی بەختیارتان لە سەر کامپیۆتر لە بەر دەستە ئەم دێڕانە خوارەوە کە لە سەر یەک زیاتر لە ٢٢٠ لاپەڕە ئەگرێتە و لابەرن. بزانن لە خوێندنەوەی تازەدا هەست بە لاچوونی ئەم زیاتر لە ٦٦٠٠ دێڕە ئەکەن. بۆ خۆتان بڕیار بدەن کە لا بردنی ئەم هەموو ئاژالانە هیچ کاریگەرییێکی لە سەر گەلاڵە، ڕیتم، هاوسەنگی، کەش‌وهەوا، کەسێتی دارشتن، ڕوخسار و ناوەرۆکی دەقەکە ئەبێت، جگە لەوەی هەموو ئەم فاکتەرانە بەرەو باشتر بوون ببات: لاپەڕەی ٢٥ لە دێڕی بیست و حەوتەوە هەتا لاپەڕەی ٣٣ دێڕی ٥ «ئاڵۆزتر دەبوو» بسڕنەوە- ل ٣٣ دێڕی ٢٠ هەتا ل ٣٤ دێڕی ٤- ل ٣٥ دێڕی ٣هەتا ٣٦ دێڕی ١٧- ل ٣٦دێڕی ٢٠ وشەی (شەوێک) هەتا لاپەڕەی ٣٩ دێڕی١١- لاپەڕەی ٣٩ دێڕی ٢٧ هەتا ٤٦ دێڕی ٩- لاپەڕەی ٥٠ دێڕی ٢ هەتا سەرەتای لاپەڕەی ٥٥- لاپەڕەی ٦٤ دێڕی ئاخر لە وشەی (دوو ئەسپی سپیم) هەتا ل ٦٩ دێڕی ٢٢ وشەی (گوێم) بسڕنەوە- ل٧١ لە دێڕی ٨ هەتا دێڕی ١٣- ل ٧٦ لە دێڕی ٩ وشەی (نامەوێت)ەوە هەتا دێڕی ٢٤- لاپەڕەی ٧٧ دێڕی ٨ وشەی (کاتێک)ەوە هەتا ل ٧٨ دێڕی ٣- ل ٨٦ لە دێڕی ٤ (مووسای بابەک)ەوە هەتا ٨٧ دێڕی ٢٣ (شاردبێتەوە)- ل ٩٠ لە دێڕی ٨ (هەستمکرد)ەوە هەتا دێڕی ٢٢- ل ١٠٩ لە دێڕی ٤ هەتا، ل١١١ دێڕی ٢٤- ل١١٢ دێڕی ٥ (بەلام)ەوە هەتا دێڕی ١٢٩ (ئامیزاد...)- ل١١٣ لە دێڕی ١٠ هەتا ل ١١٤ دێڕی ٣- ل١١٥ دێڕی ٢١ هەتا ١١٦ دێڕی ١٣ (دەبەستنەوە) - ل١١٧ دێڕی ١ (لە شوێنێکدا)ەوە هەتا ئاخری ئەم لاپەڕەیە- ل١٣٨ دێڕی ٢٥ هەتا، ل ١٤٧ دێڕی ١٦- ل ١٥٨ دێڕی ١٣ هەتا ١٥٩ دێڕی ٢(من) بسڕێتەوە- ل ١٧٠ دێڕی ٤ لە (هەندێجار)ەوە هەتا دێڕی ٢٨- ل١٧١ دێڕی ١٧

(لەوشارانەدا)ەوە هەتا ١٧٢ دێڕی١ (نـەدەمان) بـسڕێتەوە- ل١٧٧ دێـڕی ١٤ هەتا ل ١٧٨ دێڕی ٢٠ (سـامیری بـابلی) بـسڕێتەوە- ل١٧٩ دێـڕی ٣ هـەتا دێڕی ١٢- ل ١٨٠ دێڕی ٤، لـە (بـەڵام)ەوە هـەتا، ل١٨٥ئـاخری دێـڕی ٢- ل١٨٦ دێڕی ٢٤ هەتا، ل١٨٧ دێـڕی ١٥ (تۆیـت) بـسڕێتەوە- ل١٨٧ دێـڕی ئاخر لە (گوێدەگرێت) بەو لاوە هەتا، ل ١٨٨ دێڕی ٥ (گـەورەدا) بـسڕێتەوە- ل١٩٦ دێڕی ٢٠ هەتا ١٩٧ دێڕی ٢١ (دەیگوت:) بسڕێتەوە- ١٩٨ دێـڕی ٢٥ هەتا ١٩٩ دێڕی ٤ (دەپارێزێت) — ل ١٩٩ دێـڕی ١٧ هـەتا، ل ٢٠٠ دێـڕی ٧ (دەیگووت:) - ٢٠٢ دێڕی ٩ هەتا ٢٠٣ ئـاخری دێـڕی ٩-٢٠٤ دێـڕی ٤ لـە (من وەک)ەوە هەتا ٢١٣ ئـاخری دێـڕی ٧-٢١٣ دێـڕی ١٩ لـە (مانـگ)ەوە هەتا٢١٥ ئاخری دێڕی٣ بسڕێتەوە- ٢٢٢ دێڕی ٢٦ (دالیا)وە هـەتا ئـاخری ل ٢٢٣-٢٢٤ دێڕی ١٨ هەتا ٢٢٥ دێـڕی ٢٤ (دەگـەڕێن) بـسڕێتەوە- ٢٢٩ لـە دێڕی ٢٤ەوە هەتا ئاخر- ٢٣٠ دێـڕی ١٠ هـەتا ئـاخری ٢٦-٢٣٢ دێـڕی ١٣ هەتا دێڕی ٢٥ (بتەقێنەوە) - ٢٣٧ لـە دێـڕی ١٣ (کـەس نازانێـت)ەوە هـەتا ٢٣٩ دێڕی ١٣ (مەملەکەت وایە) -٢٤٠ دێری ٦ (بەجۆرێک)ەوە هەتا دێـڕی ئاخر (باسمی جەزائیری) بسڕێتەوە- ٢٤١ دێڕی ٣ لە (ئەو هـەموو)ەوە هـەتا ٢٤٢ دێــڕی ١٧ (گەڕانــەوە بــۆ مــاڵ) بــسڕێتەوە- ٢٤٤ لــە دێــڕی ٢٠ (جەلادەتی)ەوە هەتا ٢٤٦ دێڕی ٤-٢٤٧ دێڕی ١٨ لە (ئەوشەوی) هـەتا ٢٤٨ ئاخری دێڕی ٢٣-٢٤٩ دێڕی ٣ هەتا دێڕی ١٢ (دەکـرد) - ٢٥٠لـە دێـڕی ٦ (پیاوێک)ەوە هەتا دێڕی ٢٥ (دەیگوت) - ٢٥١ لـە دێـڕی ٨ هـەتا دێـڕی ١٢ (دەکرد) - ٢٥١ لە دێڕی ٢٨ (بۆ شارێکی)ەوە هەتا ٢٥٢ دێڕی ٩ (دەچـم بـۆ شارێکی دوور) - ٢٥٢ لە دێڕی ٢٦ (لـەم دووساڵـەدا)ەوە هـەتا ٢٥٣ ئـاخری دێڕی ٢٧- ٢٥٤ لە دێڕی ١٠ هەتا دێـڕی ١٥ (دەڕۆی) - ٢٥٧ لـە دێـڕی ١١ (خۆشحال)ەوە هەتا ٢٥٨ دێڕی ئاخر (ئەو چەنـد ڕۆژە) بـسڕێتەوە- ٢٦١ لـە دێـڕی ١٢ (سـالونەکەی)ەوە هـەتا ئـاخری دێـڕی ٢٦- ٢٦٥ لـە دێـڕی ١٣

(خۆشەویستی)ەوە هەتا دێڕی ٢٨ (ئەبەدییەت) بسڕنەوە- ٢٦٨ لـە دێـڕی ٧ (ئەو مردووانەی)ەوە هەتا ئاخری لاپـەڕە- ٢٧١ لـە وشـەی یەکەمـەوە هـەتا ئاخری دێڕی ١٠-٢٧٤ لە دێڕی ٢٨ (دوورەکانیـان دەکـرد)ەوە هـەتا ل ٢٧٧ دێڕی ٢١ (نەخەوت) - ٢٨٨ لە دێڕی ٢٠ (هەندێکیان دەگریان)ەوە هـەتا، ل ٢٨٩ دێڕی ١٠ (ڕایاندەکرد)-٢٩٧ لـە دێـڕی ١٧ (دالیـا لـە نزیکمانـەوە)ەوە هــەتا ٢٩٨ دێــڕی ١٧ (تیربارانیــانکردوون) - ٢٩٨ لـــە دێـــڕی ٢٢ (دالیــا گۆیبگرە)ەوە هەتا ئاخری دێڕی ٢٤-٢٩٩لە دێڕی ٥ (دالیـا)ەوە هـەتا دێـڕی ١٥ (لێ بەرمەدە)- ٣٠٠ لە دێڕی ١٣ (کاتێک)ەوە هـەتا ئـاخری دێـڕی ٢١- ٣٠١ لە دێڕی ٤ (شارێک)ەوە هـەتا دێـڕی ١٩ (زووبـوو) بـسڕنەوە-٣٠٢ لـە دێڕی ١٣ هەتا ٣٠٩ دێڕی ٣ (دووریدەخەنەوە) - ٣١١ لە دێـڕی ٤ (حەزیـدە کرد)ەوە هەتا ٣١٣ دێڕی یەکـەم (جـەلادەت) بـسڕنەوە-٣٢٤ لـە دێـڕی ١٧ (سەرەتا)ەوە هەتا ٣٢٦ دێڕی ٤ (ژیان و مردن) بسڕنەوە- ٣٢٨ لە دێـڕی ١٠ (ئەو ڕۆژەی)ەوە هەتا دێڕی ١٥ (واقیعی دەرەوە) - ٣٢٨ لە دێڕی ٢٣ (ئـەی ئەوە)ەوە هەتا ٣٢٩ دێڕی ٢٣ (نەبەستراون) - ٣٤٩ لـە دێـری ٢٥هـەتا ٣٥٧ دێڕی ٦ (ڕۆژێکیان من) بـسڕێتەوە-٣٦٢ لـە دێـڕی ١٧ هـەتا ٣٦٤ دێـڕی ٥ (پڕۆڤەیە) بسڕێتەوە- ٣٦٦ لەدێڕی ١١ هەتا ئاخری دێڕی ٢٣-٣٦٧ لە دێـڕی ٣ (من)ەوە هەتا دێڕی ٢٣ (هەڵیواسی بـوون) - ٣٦٨ لـە ئـاخری دێـڕی ١٨ هەتا ٣٦٩ ئاخری دێڕی ١٣-٣٦٩ لە دێـڕی ٢٠ هـەتا ئـاخری لاپـەڕە -٣٧٠ لەدێڕی ١١ (بۆهەموو)ەوە هەتا دێڕی ١٦ (نـەکردوە؟) - ٣٧٢ لـە دێـڕی ١٥ (عەدالەت)ەوە هەتا ٣٧٣ دێڕی ١٨ (هـیچ کـەس..) - ٣٧٣ دێـڕی ٢٤ هـەتا ٣٧٤ ئاخری دێڕی ١٥-٣٧٥ لە دێڕی ٨ هـەتا ئـاخری دێـڕی ٢٧-٣٧٨ سـێ دێڕی بەر لە کۆتایی (ئەو ماوەیە)ەوە هەتا ٣٧٩ دێـڕی ١٩ (سـامیری بـابلی) بسڕنەوە - ٣٨٤ لە دێڕی ٢٤ هـەتا ٣٨٦ دێـڕی٢٢ (پێکبـهێنم) - ل ٣٨٩ لـە دێڕی ٢٥ هەتا ل ٣٩٧ ئاخری دێڕی ٩ (لابردنی ئەم بەشـە باشـترین جـۆری

پلان گۆڕین سازئەدات. دواتر لە بەشی پلان بەندیدا باسی ئەکەین) – ل٤٠٣ لە ئاخری دێڕی سیازدەوە هەتا، ل ٤١٤ سەرەتای دێڕی ٢٠-٤٣١ لە دێڕی ١٣ (گەرمیان)ەوە هەتا ٤٣٢ دێڕی ١٥ (چاوەدێریاندەکردم) – ٤٣٦ دێڕی ١٥ (مۆزارت و باخێکی جاویدان)ەوە هەتا ٤٤٣ دێڕی ١٧- ل ٤٤٦ لە دێڕی ١٧ هەتا ل ٤٦٣ دوو دێڕ بەر لە کۆتایی (ڕۆژی دواتر) بسڕنەوە- ٤٦٥ لە دێڕی ١٨ هەتا ٤٦٧ دێڕی ٢٢-٤٧٢ لە دێڕی ٢٠ (جەلادەتی کوتر)ەوە هەتا ٤٧٤ دێڕی ئاخر (هاوارەکان) – ٤٧٥ لە دێڕی ١٦ هەتا دێڕی ٢٦ (بیر بردبوونەوە) – ٤٧٨ لە دێڕی١٦ هەتا دێڕی ئاخر (دیکەبوو) – ٤٧٩ لە دێڕی ٩ (جەلادەت)ەوە هەتا دێڕی ١٧ (وندەبێت) بسڕنەوە – ٤٨٣ لە دێڕی یەکەم (زۆر کەمن)ەوە هەتا دێڕی ١٩ (جەلادەت) – ٤٨٥ لە دێڕی ٢٨هەتا ل ٤٨٧ دێڕی ٢٦ (گووتی:) بسڕنەوە- ل ٤٨٨ لە دێڕی ٢٣ هەتا ل ٤٩٠ دوو دێڕ بۆ ئاخر- ٥٠٢ لە دێڕی ٥ (من)ەوە هەتا ٥٠٦ دوو دێڕ بۆ ئاخر (دەمگووت:) بسڕنەوە- ٥٠٧ دێڕی ٣ هەتا ئاخر- ٥٥٠ لە دێڕی ٦ (شەوێکیان)ەوە هەتا ٥٥٣ دێڕیِ ٢٥-٥٥٥ لە دێڕی ١٣ (ئیسحاقی)ەوە هەتا ٥٦٥ کۆتایی دێڕی ٨-٥٦٧ لە دێڕی ٣ هەتا ٥٧٢ کۆتایی دێڕ ١٤-٥٧٢ لە دێڕی ١٨ (دوای)ەوە هەتا ٥٧٣ کۆتایی دێڕی ٢١-٥٧٦ لە دێڕی ٢٦ (بای تۆزێکی)ەوە هەتا ٥٧٩ کۆتایی دێڕی ٢-٥٨٧ لەدێڕی ١٨ هەتا ٥٩٢ کۆتایی دێڕی ١٨-٦٠٢ لە دێڕی ئاخر (بەزەریای)ەوە هەتا ٦٠٣ کۆتایی دێڕی ١٧-٦٠٤ لە دێڕی ١٩ (ئەومۆسیقارە)ەوە هەتا ٦٠٥ ئاخری دێڕی ١٩-٦٠٦ لە دێڕی ٥ (کاریگەری)ەوە هەتا دێڕی ١٦ (بەڵکوو) بسڕنەوە – ٦٠٨ لە دێڕی ١٩ (کەمن)ەوە هەتا ٦٠٩ ئاخری دێڕی ١٧- ل ٦١٠ لە دێڕی ١٤ هەتا ٦١٧ دێڕی ١٢ (لە سەر بێت) بسڕنەوە – ٦٢٠ لە دێڕی ٧ هەتا ٦٢١ ئاخری دێڕی ٣-٦٢٢ لە دێڕی ١٣ هەتا ئاخری دێڕی ٢٢ بسڕنەوە.

دووهەم: ڕستەبەندی:

دووهەم هۆکاری یەکانگیر نەبوونی ئـەم دەقـەی بـەختیار، بـە هەڵـەدا ڕۆیشتن لە مەنتیقی ڕستەبەندییە. ڕستەبەندی نەک هەر لە ئەدەبدا بەڵـکوو لـە دیکـەی هونـەرەکانی‌تـر و بـە تایبـەت لـە مۆسـیقادا لـە بنـەڕەتیترینی چەمکەکانـە. وەک چلـۆن لـە مۆسـیقادا نۆتـەکان بـەر لـەوەی بچـووکترین مێلۆدی ساز بدەن بە کەوتنە تەنشت یەکتر، ڕستەی ناتەواو، ڕستەی تـەواوی ناسەربەخۆ و ڕستەی تەواوی سەربەخۆ دروست ئەکەن، لە ئەدەبیـشدا ڕێـک بە هەمان چەشن، وشەکان ئەکەونە پاڵ یەکتر و ڕسـتەی ناتـەواو(،) ڕسـتەی تەواوی ناسەربەخۆ (؛) و ڕستەی تەواوی سەربەخۆ (.)ساز ئەدەن و پاشان لـە ڕێگەی ئەم ڕستانەوە تەنراو، تابلۆ، فەزا و کەش‌وهەوا ساز ئـەدرێت. جیـاوازی ڕسـتەبەندی ئـەدەب و مۆسـیقا لـە چـەن خاڵـدایە. یەکـەم لـە ئەدەبـدا ڕستەبەندی بە پێ هەر سێ مەنتیقی تەنشتێتی، هاوچەشنی و دژوازانە دێتـە ئەنجام؛ بـەڵام لـە مۆسـیقادا تـەنیا بـە دوو مـەنتیقی هاوچەشـنی و دژوازی ئەنجام ئەدرێت؛ بۆیە لە مۆسیقادا هیچ سنووری بـۆ داڕشـتنی ڕسـتە بـوونی نییە؛ کەچی لە ئەدەبدا بە هۆی ئەوەی هەڵقولاوی مەنتیقی زمانە بە ناچار لە ڕستەبەندیدا ئەبێ یاسای تەنشتێتی ڕچاو بکرێ؛ مەسەلەن ڕستەی (کاوە بـە درەختەکەدا هەڵزنایە خوار) یـان (لـەحەوشـەوە داپەڕیـە سـەربان) بـە پـێ مەنتیقی تەنشتێتی زمان دوو ڕستەی هەڵەن. پێچەوانەی ئەمەش دیـسانەوە لە ئەدەبدا موسیبەتە. ئەگەر لە نێوان وشەکاندا مەنتیقی تەنـشتێتی هـەبێت، ڕستەکان بێ عەیب ئەنوێنن؛ بە بێ ئەوەی ئەم ڕستانە هیچ سنوورێکی زمانی ئاساییان بەزاندبێت. سەیری ئەم ڕستەیە بکەن (کوترێ لـە سـەر درەختـەوە بەرە و ئاسمان فڕی و لە هەورەکان خۆی تێر ئاو کرد) مەنتیقی ئەم ڕسـتەیە پڕاوپڕ تەنیـشتێتی‌یـە و سـەرەڕای ئـەو دیمەنـەی وێنـای ئـەکات لـە ڕووی ئەدەبییەوە یاکوسن وتەنی نەسـرێکی پەتییـە. ئـەم ڕسـتەیە بـەراورد کـەن بەمەی خوارەوە (ئەی یار ئەی تاقانەترین یـار چـەن مێهرەبـان بـووی کاتـێ

درۆت ئەکرد) ئـەم ڕسـتەیە لـە دوو مـەنتیقی هاوچەشـنی و دژوازانـە پێـک هاتووە. وشەگەلی یار، تاقانە، مێهرەبان کە لەگەڵ یەکتر هاوچەشنن؛ کـەچی لە ناکاو وشەیێکی دژواز لەگەڵ ئەم وشانە دەرئەکـەوێت و زمـان ئەهـەژێنێ. فرووغ ئەگەر بیوتایە چەن مێهرەبان بووی کاتـێ پـێ ئەکـەنیت، ئـەگریایت، یارمەتیت ئەدام یان هەر وشەیێکی هاوچەشنیتر، زمان وەک خۆی ئەمایـەوە و هیچ بزاڤێکی زمـانی دروسـت نەئـەبوو. ئـەم دێـڕە شـیعرەی خواریـشەوە دیسانەوە هەمان میعماری هەیە. (پێم ئەڵێن فەرمووتە شێتم ئەی بە قوربـان ئـەو دەمـە). ئـەم ڕسـتەیەش دیـسانەوە بـە پـێ مـەنتیقی تێکـەڵ کـردنی هاوچەشـنی و دژوازی سـاز دراوە. ڕوانـین لـەو بەرهەمانـەی لـە پێـودانگی داوەری مێژوویی پەڕیونەتەوە، تێمان ئەگەیێنێ ئەدەب لـەو شـوێنانەدا سـەر کەوتووە وا مەنتیقی ئاسایی زمانی بەزاندووە و بەیەک یان هەر دوو مـەنتیقی ئەدەبی، شێوەیێکیتری بە کار هێنانی زمانی داهێنـاوە، (سـەرم بـەرزەوکرد ئاسمان تەم بوو نەمزانی دووکەڵ هەناسـەی خـۆم بـوو) ئـەم دێـڕە شـیعرە لەگەڵ ئەوەی بە پێ مەنتیقی تەنشتێتی ساز دراوە (خوار بـۆ سـەر)؛ کـەچی خاڵی سەرەکی پێکەوە لکانی هەر دوو ڕستەکە هاوچەشنی و تا ڕادەیێکـیش دژوازییە. سەیری ئەم دێڕەی مەولەوی بکەن

«دەوڵەتەکەی وەسڵ پا نە زەواڵەن
جارێوتەر دیدەن باڵات مەحاڵەن»

ئەم دێڕە پێک هاتووە لە ئاوێتـەی دەوڵـەتەکەی وەسـڵ و دوو وشـەی زەواڵ و مەحاڵ کە دژی وشەی وەسڵن. وشـەی بـاڵاتیش کـە ئاماژەیـە بـۆ دووری زەوین و ئاسمان، هـەمان دەور ئـەبینێ. لەوانەیـە دێـڕێکی ئـەدەبی یەکسەر بە پێ مەنتیقی هاوچەشنی پێک هاتبێت (سەرینەکەم بۆ دوو کەسە دوو کورسی تامەزرۆم هەیە دوو پیاڵەشم هەیە بۆ چا)، بەڵام بە ورد بوونـەوە لەم جۆرە شیعرانە تێ ئەگەین، لە کرۆکی ئـەم هاوچەشـنییـەدا جـۆرێ لـە

دژوازیش بەدی ئەکرێ. کۆی قسەمان ئەویە ئەدەب هەوڵ ئـەدات خـۆی لـە ئاسـاییەتی زمـان و لاسـایی کردنــەوە دەربـاز بکـات؛ بۆیــە هــەوڵ ئــەدات ئاراستەکانی زمان بگۆڕێت و لە نێو زمانی ئاساییدا هاوچەشـنی و جیـاوازیی دەربخـات. ئـەفلاتوون لای وابـوو ئـەوەی گـۆزە دروسـت ئـەکات لاسـایی کەرەویە؛ لە بەر ئەوەی بە پێ موسولی گـۆزە شـتێ ئەخوڵـقێنێ، وە ئـەوەی نیگاری ئەم گۆزەیە ئەکێـشێ دوو جـار لاسـایی کەرەوەیـە؛ جـارێ لاسـایی ئایدیای گۆزە و جارێکیتر لاسـایی کەسـی گـۆزە سـاز ئەکاتـەوە. مـەنتیقی تەنشتێتی مەنتیقی مشەخۆرییە لە زمان و هونەرەکانیتر؛ بەڵام پێشتر وتمان ئەدەب لە بەر ئەوەی ئافراوەییێکی زمانییە ناتوانـێ بـە تـەواوەتی خـۆی لـەم مەنتیقە دەرباز بکات. بۆیە ناکرێ دەقێکی وەک ئەمەی بەختیار عـەلی بـەوە تاوانبار بکەین کە بۆ لە مەنتیقی تەنشتێتی کەڵکی وەرگرتووە لە ڕستەبەندی دەقێکی دوور و درێژدا؛ بە تایبەت لە وڵاتێکدا کە مەنتیقی شـێرکۆ بێکەسـی سەر تاپای ئەدەب و بە تایبەت شیعری گەناندووە ؛بەڵام ناکرێ چاوپۆشی لەو ڕاستیەش بکەین کە زیاتر لـە سـەدا نـەوەدی دەقەکـەی بـەختیار تەنانـەت خەون، فانتازیا و وتو ویژەکانیش بـە پـێ ئـەم مەنتیقـە داڕێـژراوە؛ لەگـەڵ ئەوەی ئەم بەشانەی زمـان (خـەون، فانتازیـا، وتوویـژ و دەروونبێـژی) بـە تەواوەتی ڕەهـان لـە دەسـەڵاتی تەنـشتێتی «ئـەو وایـدەگووت و مـن وەک یەکێک خەوم لێبخات هەستمدە کرد لە شوێنێکدام پڕە لە کاتژمێری گـەورە گـەرە، زەوییـەک هـەزارە کـاتژمێری گـەورەی تێدایـە، کـاتژمێر لـە سـەر بورجەکان، لە سەر ترۆپکەکان، لە سەر دیـواری شـەقامەکان، لـە نـاو قـەدی درەختەکان، لە ناو سنگی باڵندەکان، لە ناو غونچەکان و ژێر ئاوی کانیاوەکان و ژێر کاشییە شوشەییەکاندا. کاتژمێری شکاو، کـاتژمێر کـە هـیچ سـاتێک و هیچ ڕۆژێک و هیچ سەردەمێک نیشاننادەنەوە. من سەیری ئـەو کاتژمێرانـەم دەکرد و دەمزانی ئەوان هیمایەکم سەبارەت بە مـردنی کـات دەدەنـێ. مـن

دەمگوت بڕۆ سامیری بابلی بڕۆ. دەکەوتینە ناو باغێکی ناکۆتـای پرتەقاڵـەوە، دەکەوتینە زەوییەکەوە، لەگەڵماندا پرتەقاڵ خلدەبوونـەوە، ئـەو پرتەقاڵانـەی دەبوون بە زارێکی کراوە بۆ هاوار و بە نیگایەکی کراوە بۆ فرمێسک، ڕامانـدە کرد و پرتەقاڵەکان لەگەڵماندا خلدەبوونـەوە، سـەری مرۆڤـەکان لەگەڵـماندا خلدەبوونەوە ل٥٠٢-٥٠١). ئەو دێڕانەی سـەرەوە مەسـەلەن شـێوەخەون و فانتازیان. هەمووتان بە وە بیرهێناوەی خەونەکانیشتان نەبێ کە جۆرێکـە لـە خەیاڵ، بە بێ نووقاندنی چاویشتان تێ ئەگەن ئەساسی پێوەندی لە خەیاڵـدا خوازەیە و ئەساسی خوازە لە سەر هاوچەشنی‌یـە نـەک تەنـشتێتی و ئەوسـا ئەتوانن لەسەر ئەم فانتازیایـە پاسـتۆڕێزانەی نووسـەر وکەسـێتی‌یـەکان کـە زۆردەسکرد و بە پێ مەنتیقی تەنشتێتی سەعات ئەیداتە دەست بورج و بورج ئەیباتە سەر ترۆپک و ترۆپک ئەیداتە دەسـت شـەقام و شـەقام ئەیخاتـە نـاو قەدی درەخت و لەوێوە بۆ ناو سنگی باڵـندە و... لـە هـەموو ئـەو دێـڕە بـێ ئەژمارانەی نووسەر وەک فانتازیا هێناویەتی یەک دێڕیش لـە سـەر ئەساسـی مەنتیقی فانتازیا کە مەنتیقی خوازەیە ئیش ناکات. فرۆید لـە دوایـین بەشـی کتێبە بە ناو بانگەکەی خۆیدا (خەو پەژرێن) باسی لێکچوونی شیعر و خـەون ئەکات و لەوێدا تیشک ئەخاتە سەر ئەو واقیعـەی شـیعر و خـەون و خـەیاڵ، زەیـن بـە ئاراسـتەی نەسـتدا ئەبـەن؛ مـەنتیقی ئـەم نەسـتەش جـۆرێ لـە جۆرەکانی لێکچوونە. لە خەیاڵدا لەوانەیە زناگی (مار) قەتار، باوک، کێر، کەر، مەنارە، مەرگ و هتدمان بیر بخاتەوە؛ لەبەر ئەوەی خەیاڵیش وەکوو خەون و شیعر جۆرێکە لە بێ‌ئاگا بوون؛ بۆیە لادانە لە مەنتیقی ئاسـایی زمـان کـە بـە زۆری هەڵقولاوی ساتەکانی هۆشـیارییە. هـەروەها فروید وتـەنی خـەون و خەیاڵ و شیعر لە بەر ئەوەی بە ڕەهەندی بژاری نەستدا تێپەر ئەبن شـتەکان پچڕ پچڕ ئەکەنەوە؛ بۆیـە لـە خـەون و خـەیاڵ و دەقـی هونەریـدا مـەنتیقی تەنـشتێتی ئەپچـڕی. بـڕوانن بـۆ شـێوە زمـانیێکی وەکـوو مـشتومـڕ

(Discussion) کە دەرەنجامی سەدی سەدا دژوازییە؛ کەچی لێرەشا دیسانەوە هەمان مەنتیقی تەنشتێتی پەیڕەو ئەکرێ «بە زەردەخەنەیێکی شەڕانییەوە گووتی هیچ شتێک پێچەوانەی مەرگ نییە، هیچ شتێک. من بە هێمنییەکی زۆرەوە، بە سەبری پیاوێکەوە بیەوێت وڵامێکی ڕاستەقینەی دەستبکەوێت گووتم: بەڵام مردن تەنیا ئەوە نییە زەوی جێبهێڵێت، مردن تەنیا ماڵاوای نییە لەم جیهانە بە مانا مادییەکەی، وانییە؟

گووتی هەموو مرۆڤێک تابلۆیەکی ناتەواوە، هەموو ژیانێک تابلۆیەکی ناتەواوە و بە ناتەواویش دەمێنێتەوە...ل٣٦٨» لەم دێڕانەی هێنامان کامە دژوازی لە ڕستەکاندا ئەبینرێ. پێوەندی ئەم ڕستانە تەنیا بە دوو پات بوونەوەی وشەی مەرگ (مەنتیقی تەنشتێتی) دروست ئەبێ. دووهەم جیاوازی ئەدەب و دیکەی هونەرەکان لە ڕووی ڕستەبەندیدا لە بارستایی پێوەندی کردن دایە. ئەدەب بێجگە لە خەساری پێوەند بوون بە لاوازییەکانی زمان (ڕوایەت و مەنتیقی تەنیشتێتی) هەڵگری لاوازیێکی‌تریشە کە تاک کەتەن بوون یان بەرتەسک بوونی بارستایی هەستکردنە. لە کاتی خوێندنەوەی ئەدەبدا ئێمە بە ناچار تەنیا ئەو بەشانەی شیعر یان چیرۆک یان شانۆنامەیێک هەست ئەکەین وا خەریکی خوێندنیەتین و لە جاری یەکەما ناتوانین هیچ جووڵەیێک بە تایبەت بەرەو بەر بکەین و تەنیا پێوەندی بە ڕووبەری ئەو وشە و دێڕانەوە ئەکەین وا چاومان بە سەریدا ئەڕوات؛ کەچی هونەرەکانی‌تر بە دوورن لەم لاوازییە. لە هونەرێکی وەکوو مۆسیقادا بە هارمۆنیا ئەکرێ تەنراوێکی تاک دەنگ بکرێتە هاودەنگ وفرەدەنگ یان بە ڕەنگاندن و خستنە تەنشت یەکی مێلۆدییەکان هاوکات چەندین مێلۆدی تێکەڵ بکەین و خوێنەریش بیبیستێ. گوێیێکی ڕاهاتوو بە مۆسیقا ئەتوانێ هاوکات دەنگی دەیان ساز ببیستێت و بیانناسێتەوە. ئەم تایبەتمەندیە لە لایێکەوە ئەگەڕێتەوە بۆ توانامەندی گوێ لە سەر فرەبیستی و لە لایێکی

تریشەوە ئەگەڕێتەوە بۆ کەرەسەی پێوەندی کە دەنگە؛ کەچی لە ئەدەبدا لـە بەر ئەوەی پێوەندی لـە ڕێگـای چاوەوە سـاز ئـەدرێت، خوێنـەر تـەنیا ئـەو ڕووبەرەی لە بـەر دەسـتدایە وا چـاو خـەریکی دیتنیـەتی. لـە نیگـاردا چـاو هاوکات و ئازادانە ئەتوانێ بە سەر تابلۆییێکدا بگەڕێت و بە هـەر ئاراسـتەییێکدا پێ خۆشە بیگێڕێت؛ لە سینەما و شانۆش‌دا دیسان ئەکرێ لـە نێـوان توخمـە جیاوازەکاندا هارمۆنیا ساز بدرێت و خوێنـەر هاوکـات ئـەتوانێ پێوەنـدی بـە ڕووبــەر و دواڕووبــەری دیمەنــەکان، دەنگــی کەســێتی‌یــەکان و دەنگــی مۆســیقاییێکی فــرەدەنگیــشەوە بکــات. واتــە ســینەما هەڵــگری بــەرینترین بارستایی هەستاژینییە و هاوکات ئـەتوانێ گـوێ و چاومـان بورووژێنـێ. بـێ شک لە داهاتوودا بە هاتنە ئارای ئەو سینەمایانەی بۆنیش بڵاو ئەکەنەوە، یـان لە داهاتوویێکی دوورتردا بە دروست بوونی سینەماییێک کـە بکـرێ شـتەکان بلەمـسێنێ یـان تـامی شـتەکانیش بـڵاو بکاتـەوە، سـێ هەسـتەکەی‌تـری وەرگـریش ئەکەوێتـە ئـیش. وا ئـەنوێنێ مانـای ئـەم قـسانە ئـەوە بێـت لـە سەردەمی سینەمادا و بە تایبەت ئەو سینەمایانەی پێش‌بینی ئـەکرێن، هـیچ شوێنێ بۆ ژانرێکی وەکوو ڕۆمـان نەمێنێتـەوە. نووسـەر ئـەبێ چەنـد خـۆی ماندوو بکات هەتا وەسفی تابلۆییێکمان بۆ بکات و پیشان بدات کچـێ لـە نـاو باخێکـدا دانیـشتووە و خـواردنێکی خـۆش ئـەخوا. وەسـفی کـچ، وەسـفی وردبینانەی باخ، وەسـفی دەنگـی ڕووبـار و بـۆنی گـوڵ و تـامی ئـەو شـتەی ئـەیخوات، بـۆ کارامـەترین نووسـەرانیش کـارێکی ئەسـتەمە؛ کـەچی ئـەو سینەمایەی باسمان کرد، لە ئان و ساتێکدا ئەو تابلۆیەمان بۆ ئەهەستێنێ. ئایا سینەمایەکی وەها ئەتوانێ کۆتایی و مەرگی ڕۆمانی بە دواوە بێـت؟ بـێ‌شـک بەشێکی زۆر لەو ڕۆمانانەی لە سەر وەسف کاریان کردووە لە ئاوەها قۆناغێکدا تووڕ ئەدرێن. کە سینەما بە پلانێکـی چـەن چرکـەیی بتوانـێ خوێندنـەوەی دەیان لاپەڕە لە کۆڵ بکاتەوە و بە زیندوویی پیشانی بدات، خوێنەر بـۆ ئـەبێ

خۆی بە خوێندنەوەی ڕۆمانەوە ماندوو بکات؟ ئەگەر وەسف یان بەگشتی نواندن کۆڵەکەیێکی ڕۆمان بێت، بە بای پلانێکی سینەما ئەڕووخێت و لە ڕاستیشدا وایە؛ بەڵام ئەی بۆ هێشتاکە خەڵک ڕۆمانە دوور و درێژەکان ئەخوێننەوە و خۆیان ئەدەن لە قەرەی ڕۆمانێکی دوور و درێژی وەک شەڕ و ئاشتی تولستۆی لەگەڵ ئەوەی دەرهێنەرێکی بەناوبانگی وەک سێرگەیی باندارچۆک فیلمێکی ١٢ ساعەتەی لێ دروست کردووە؟ ولام لە خاڵی جیاوازی ئەدەبدایە لەگەڵ دیکەی ژانرە هونەرییەکان... ئەدەب ڕاستەوخۆ دەربڕی زمانە بە هەموو قووڵاییە زەینییەکانیەوە. ئێمە کە وێنەیێک دەبینین تەنیا لەو ڕووکەشەی لە ڕێگای چاوەوە ئەبینین تێ ئەگەین؛ مەسەلەن ئەبینین کچێ پێئەکەنێ، بەڵام ئایا لە ڕاستیدا ئەو کچە پێئەکەنێ؟ لەوانەیە ئەو کچە دڵی گیرابێت و کەنینەکەی ڕووکەشی بێت، هەر ئەم کچە لە فیلمێکدا ببیننەوە، لەوێشدا دیسانەوە ئەوەی ئەیبینین تەنیا ڕووکەشێ گوزارشت ئەکات. لەوانەیە ئەم کچە قینی لە بەرامبەرەکەی بێت. ئەمە کەتەنێکیترە کە ڕۆمان ئەتوانێ لە ڕێگای دێڕەکانیەوە بۆمانی هەڵبداتەوە. ڕۆمان دیسانەوە لەمەش زیاتر ئەتوانێ قووڵ ببێتەوە. لەوانەیە ئەم کچەی وا بە دەم بەرامبەرەکەیەوە پێئەکەنێت و پێ وایە قینی لێیە لە قووڵایی دەروونییەوە حەزی لە بەرامبەرەکەی بێت و... کە وابوو ئەدەب بە مکانیزمێ ئیش ئەکات کە بازدانە بە سەر نواندنی ڕووکەشدا؛ تایبەتمەندییێک کە سینەما لە هیچ کاتێکدا تەنانەت لەو دۆخە گریمانەییەش وا گریمانەمان کرد پێ ناگات. ئەو ژن و پیاوەی لە سێکانسێکدا باوەشیان بە یەکترا کردووە، لەوانەیە هەرکامەیان بیریان لە شوێنێکیتر بێت. دیارە لێرەدا مەبەست ئەوە نییە ئەم ژن و پیاوە یاریوانن و لە جێگای کەسێکی ڕاستەقینە دانراون. ئێوە وا هەست بکەن لە کونی دەرگاییێکەوە سەیری خەڵوەتی ژن و پیاوێ ئەکەن و کردەوەی سێکسیان ئەبینن و گوێتان لە کەف و کوڵیانە؛ ئایا ئەو شتەی

ئەیبینن و ئەیبیستن و بۆنی ئەکەن، دەلالەتـە لـە خۆشەویـستی ئـەم ژنـە و پیاوە بۆ یەکتر؟ بێ شک وا نییە. لەوانەیە هەر کامەیان بیریان لە شوێنیکی‌تر بێت، نەک ئێمەیێک کە لە کونە دەرگاییێکـەوە سـەیریان ئەکـەین، تەنانـەت خۆشیان ئاگاداری دەروونی یـەکتر نـین؛ کـەچی لـە ڕۆمانـدا و لـە ڕێگـەی دێڕەکانەوە دەروونی ئەم ژن و پیاوە ئەبینین و لە ڕێگەی دەیـان میکـانیزمی زمانییەوە بـە تایبـەت دەروون بێـژی (Soliloguy)ەوە ئاگـاداری دەروونی کەسەکان ئەبین. لەو فیلمەی شەڕ و ئاشتیدا کە شەش ساڵ ئیشی لـە سـەر کراو بەس شەسەد هەزار سەربازی سۆپای سۆڤـییەت دەوریـان تیـا گێـڕاوە، دەیان شوێنی وای تیایە لە ڕێگەی کامێراوە نایێتە نواندن. لـەو دیمەنەیـدا وا ئاندرێ قارەمانانە شەڕ ئەکات، ئێمە بەس ئەمە ئەبینین؛ کەچی لە ڕۆمانەکەدا ئاگاداری زەینی ئاندرەین و شەپۆلی بیری ئەبینین چلـۆن لـە نێـوان خـەمی مەرگی ژنەکەیدا و خۆشەویستی ناتاشا و خەیاڵی ساتەوەختی بەختەوەرانە و پڕ شانازیی دیتنەوەی دوبارەی تزار و هەروەها ترس لە سەرشۆڕی دیـسانەوە دیل بوون و دیتنەوەی ناپێلئون و هتد شەپۆل ئەدات؛ سینەما قـەت ناتوانـێ ئەم شەپۆلی مێشکانە پیشان بدات، تەنانەت ئەگەر ئەم سێکانـسە بـە دەیـان سێکانس‌دا بەش بکات و لە هەرکامەیدا بەشـێ لـە زەیـنی قارەمـان پیـشان بدات؛ لە بەر ئەوەی ئەم کارە جگە لەوەی یـەکانگیری فـیلم تووشـی گرفـت ئەکات، ئەو سێکانسەی ئەیخوڵقێنێ دیسانەوە هەر دیمەنی پەتییە و ماناکانی ناوەوەی دیار نین. کە وابوو ڕازی مانەوەی ڕۆمـان لـەو کەتەنانـەی مێـشکی کەسـێتی‌یەکاندایـە وا هەڵـیئەداتـەوە؛ لـە قـووڵبوونـەوە لـە واقیعـی ئـەو ڕووداوانەدایە بە هیچ وەسفێ نانوێندرێت. وەک پێشتر لـە باسـی فەزاسـازیدا وتم ئەم ڕۆمانەی بەختیار عەلی ڕۆمانێکی وەسفییە و زیاترین هەوڵـی خـۆی تەرخانی نواندن کردووە و تەنانـەت لـە شـوێنە زەیـنی‌یەکانیـشدا دیـسانەوە خەریکی وەسف کردنە. بـۆ وێنـە سـەیری لاپـەڕەی ٢٨١ هـەتا ٢٨٣ بکـەن،

لەوێدا نووسەر باسی دەروونی جەلادەت ئەکات لە یەکەم ڕووبەڕوو بوونەوەی جینسی خۆیدا «کچێکی منداڵکاری سپیکەلە کە لە تەمەنی خۆیدا دەبوو، دستی دەگرت و بە هێمنی لێوی لە لێوی نزیک دەکردەوە ماچیکات، جەلادەت وەک بترسێت، نیگای دەکرد و لێیدەپرسی، تۆ کێیت؟ کچەکە وڵامینەدەدایەوە، دەستی دەگرت و بە ناو تەمی ئێوارەدا دەیبرد، حەوشەکە بە جۆرێکی سەیر درێژ دەبووەوە، بە جۆرێکی نائاسایی، جەلادەت ماوەیەکی درێژ لەگەڵ ئەو کچە منداڵکارە ڕووتەدا بە ناو تەمدا دەڕۆی، نەیدەزانی هەر لەوماڵەیە یا خودنا، لە ناکاو هەستی بە باڵی مراوییەکان دەکرد لە هەوادا. وەک ئەوەی بەناو تەمی دەریاچەیەکدا بڕۆن، بە سەر بەحرێکدا بڕۆن کە دەڕژێتە نادیارەوە، دوای ئەو کیژە دەکەوت کە بەردەوام بە زەردەخەنەیەکی سیحراوی و پاکەوە تەماشای دەکرد، دەموچاوێکی خڕ و منداڵانەی هەبوو، جووتێک چاوی بادەمی کە پڕ بوو لە موژدەی بەهەشت. تا دەهات پتر بە ناو بێدەنگیدا شۆڕدەبوونەوە، وەک ئەوەبوو لە حەوشێکی تەماوییەوە بچنە ناو حەوشێکی تەماویتر، وەک ئەوەبوو گوێی لە دەنگی فوارەیەکی سیحری بێت، وەک ئەوەی...).

سێهەم: پلانبەندی

بۆ تێگەیشتنی باشتر لەم کەرەسەی پێوەندییە میسال هێنانەوە لە سینەما باشترین سوود ئەبەخشێ. بچووکترین پاژی فیلمێکی سینەمایی فرێمە. هەر سانیەیێک لە فیلمێکی سینەمایی پێک دێت لە ٢٤ فرێم. لە ماوەی کورت خایەنی یەک چرکەدا مەنتیقی پێوەندی بە ناچار تەنشتێتییە (مەگەر ئەوەی دەرهێنەر مەبەستێکی دیاریکراوی هەبێت، وەکوو ئەوەی بۆ هەراڵەی ئابووری یەک یان چەن فرێم لەم بیست و چوار فرێمە بە وێنەی ئەو شتەی هەراڵەی بۆ ئەکات پڕکاتەوە)؛ مەسەلەن کاتێ کەسێتی لە چرکەیێکدا سەری بائەدا، کامێرا بیست و چوار یان بیست وپێنج وێنەی لێ

ئەگرێ (بەپێ ئەوەی بۆ بڵاوکردنەوەی تەلەفیزیۆنی بێت یان سینەمایی) کـە پێک هاتووە لە بیست وچوار یان بیست وپێـنج دیمـەنی تەنـشت یـەکتر بـە ئاراستەی سووڕانی ڕوومەتدا. دیارە کامێرا پـاش گـرتنی ئـەم ژمـارە وێنەیـە ڕاناوەستێت و درێژە بە گرتنی وێنەکان ئەدات. مەسەلەن سەد سانیە لە سەر یەک کامێراکەی ناوەستێنێ. لەم ماوەیەدا ٢٤٠٠ وێنە ئـەگرێت و بزاوتێکـی سروشتی ئەنوێنێ. هەتا ئەو کاتەی کامێرا ناوەستێت، پێوەندی بە پێ هەمان مەنتیقی تەنشتێتی‌یە. ئەو بەشە لەو سەد سـانیەیەی لـە چێـنین (مونتـاژ)دا ئەمێنێتـەوە پلانـێ دروسـت ئـەکات، یـەعنی پـلان ئـەو ماوەیەیـە بـە بـێ کەرت(کات) فرێمە بەردەوامەکان ئەبینین یان بە واتـایێکی‌تـر لـە سـینەمادا پلان ئەو ماوەیەیە ئەکەوێتـە نێـوان دوو کەرتـەوە و بۆیـە بـە ناچـار بـە پـێ مەنتیقی تەنشتێتی ئیش ئەکات. کامێرا بـەردەوام ئـیش ئـەکات و وێنـە لـە شتەکانی تەنشت یەکتر ئەگرێت و بە هیچ تەکنیکێکی سـینەماییش نـاکرێ مەنتیقی تەنشتێتی لە پلاندا تێک بـدرێت. هـەر ئەوەنـدەی یەکـەم کـەرت ڕوویدا و لەگەڵ تەواو بوونی پلانـدا، ئـەم مەنتیقـە ئەپچـڕێ؛ بـەڵام کۆتـایی نایێت. ئەگەر پلانی دواتر کە ئەلکێتە ئەم پلانـەوە پێوەنـدی لەگـەڵ پـلانی پێشوودا بە پێ هاوسێتی بێت، دیسانەوە مەنتیقی تەنشتێتی پەیڕەو ئەکرێت. یەعنی بە گۆڕینی پلان، سێکانس نەگۆڕدرێت، یان بگۆڕدرێت، بەڵام پێکـەوە لکانی پلانی دواتر بە پێ مەنتیقی تەنشتێتی بێـت؛ مەسـەلەن ئەگـەر پلانـێ قەدپاڵێ پیشان بدات و پلانی دواتـر یاڵـێک و پـلانی پـاش ئـەوە لووتکـەی شاخێ بنوێنێ (نەگۆڕینی سێکانس)، یان پلانـێ جەنگەڵـێکی سـەوز پیـشان بدات و پلانی دواتر گەڵاڕێزان و پاش ئەوە دابـارینی بـەفر ببیـنین (گـۆڕینی سێکانس، بەڵام درێژەی هەمان مەنتیق). زۆرترین ئاسـتی کەڵـک وەرگـرتن لەم مەنتیقە تەکنیکی پلان سێکانسە. لەم تەکنیکەدا کامێرا بە بـێ وەسـتان ئیش ئەکات هەتا فیلمەکە تەواو ئەبێت و نە پلان ئەگۆڕدرێت و نە سـێکانس.

دروست کردنی فیلمی هونەری بەم مەنتیقە شتێکی نـەگونجاوە؛ مەگـەر لـە فیلمی کورتدا؛ لە بەر ئەوەی کامێرا لێرەدا ڕێک لە جێگـای چـاو دائـەنرێت و دەقاودەق واقیعێکی دەسکرد یان ژیانی دووپـات ئەکاتـەوە و بۆیـە زۆر خێـرا بینەر بێزار ئەکات. دەرهێنەر کە فیلمەکەی کەرت کرد و پلانێکـی دروسـت کرد ناچارە بە یـەک لـە سـێ مـەنتیقی تەنـشتێتی، هاوچەشـنی و دژوازانـە پێکەوەی بدوورێنێتەوە. ئاشکرایە دەرهێنەرێکی شارەزا تا ئەو شوێنەی بـۆی ئەکرێ خۆی لە مەنتیقی تەنشتێتی کە لە ڕاستیدا لاسایی کردنەوەی واقیعی ژیانە ئەپارێزێت و لە بری ئەوە لە دوو مەنتیقەکەی‌تر کە دەربـڕی هەسـت و نەستی خۆیە کەڵک وەر ئەگرێ. بە پێ مـەنتیقی هاوچەشـنی بەسـتنەوەی پلان بە پلانی دواتر، بە پێی یەکێ لە جۆرەکانی لێکچوونە (بارستایی، ڕەنگ، دەنگ، واتا، هەست ئاژینی و...) بۆ وێنە لە کانییێکـەوە بلکێتـە دەریاییێکـەوە، یان چاوێ بلکێتە دەریاییێکەوە، ترپەی پێی کچێ لە کاتی خەت بازیدا بلکێتە سمکۆڵانی ڕەوە ئەسپێکەوە، یان لافاوێ بدرێتە پاڵ پیـاوێکی شـەڕانخۆ و... فیلمی کراش نموونەیێکی زۆر باشە لە پەیڕەو کردنی مـەنتیقی هاوچەشـنی. لەم فیلمەیەدا پاش هەرکەرتێ فیلم لە بارودۆخ یان کەسـێکی هاوچەشـنەوە کە ئەویش کێشەی ڕەگـەزپەرەسـتی هەیـە دەسـت پـێ ئەکاتـەوە. کەڵـک وەرگرتن لە مەنتیقی دژوازانە بەو مانایایەیە پێوەندی شت وکەسەکان بە پـێ دژایەتی نێوانیان بێت و بەم پێیـە پلانـەکان پێکـەوە بـدروون. بـۆ وێنـە لـە کەندنی ئارامی گێلاسـێکەوە بـۆ گرمـە و هـۆڕی مەیـدانی شـەڕ. لـە ڕووت بوونەوەی کچێکەوە بەرەوتۆف وکڕیوە و بۆران، یان وەک سێکانسی (پلیکانی ئۆدیسا) لە «پاپۆڕە شەڕی پوتنکینگ» یەکسەر مـەنتیقی دیـالکتیکی بـەکار بهێنرێت و پاش بە کار هێنانی هەر پاژێ دژەکەشی پیشان بدرێت. زۆربـەی دەرهێنـەرەکان بـەر لـە دێکوپـاژی دەقـە سـینەماییەکەیان ئـەم مـەنتیقی پێوەندییانە ڕچاو ئەکەن و لە کاتی دێکوپـاژی دەقـدا گرنگـی ئەخەنـە سـەر

چۆنیەتی بزاوتی کامێرا و چنینی قاپ و دیار کردنی هێڵی گریمانەیی(imagainary line) و هتد. لە سینەمادا هەتا ڕەوتی دارشتن بەرەو لاسایی کردنەوەی ژیان و ڕیالییەت بڕوات، مەنتیقی تەنشتێتی زاڵتر ئەبێت و بە پێچەوانەوە هەتا بەرەو زەینی بوونیش ببێتەوە مەنتیقی دەق لە هاوچەشنییەوە بەرەو خوازەیی بوون یان لە کاریگەریەتی‌یەوە بەرەو پێوەندی دژوازانە و دیالکتیکی ئەبێتەوە. دیارە ئەمە مانای ئەوە نادات فیلمی ڕیال ناچارە لە پەیڕەو کردنی ئەم مەنتیقە. فیلمنامەنووس و دەرهێنەر ئەتوانن لە هەمان ڕەوتی هێڵداری زەمەنی ئاساییدا بە گۆڕاندنی شوێنەکان مەنتیقی تەنشتێتی بگۆڕن بۆ دوو مەنتیقەکەی‌تر. لە ڕۆمانیشدا ڕێک هەمان سیستەمی پلان چنین و سکانس بەندی بوونی هەیە. هەتا ئەو کاتەی گێڕەوەر خەریکە بە پێ مەنتیقی تەنشتێتی شتەکان ئەگێڕێتەوە، لە ناو پلانێکدایە و گۆڕانی مەودا و ئاراستەش نابنە هۆی گۆڕانی پلان. لەگەڵ یەکەم پچڕانی مەنتیقی تەنشتێتی پلانی داستانی ئەگۆڕدرێت و بەستێن بۆ گۆڕانی سێکانس، بەرجەوەن و شێوە دەنگ خۆش ئەبێ. لە گێڕانەوەدا وەکوو سینەما گێڕانەوەی پلان سێکانس یان پلان ڕۆمان وەک گریمانە مومکینە؛ بەڵام گریمانەی شتی وا هاوکات گریمانەی ئەوپەڕی دوورکەوتنەوەیە لە نووسینی هونەری بە مانا سوسوورویاکوبسێنی‌یەکەی. بۆیە ڕۆماننووسەکان تەنانەت لە سەردەمی بەرهەمە هێڵدار و ڕیاڵەکانیشدا هەوڵیان داوە لەگەڵ ئەوەی زەمەن بە یەک ئاراستەدا ئەڕوات، شوێن و کەس و شتەکان بە پێ دوو مەنتیقەکەی‌تر دارێژن و خۆیان لە ڕاپۆرت‌نووسی و لاسایی‌کردنەوەی ژیان دوور خەنەوە. ڕۆمانی شەڕ و ئاشتی دیسانەوە نموونەیێکی زۆر باشە. لەم ڕۆمانەدا لەگەڵ ئەوەی زەمەن بە ئاراستەی ئاسایی و تاک ڕەهەندی خۆیدا ئەڕوات، کەچی شوێن و شوێنکات بە دەیان ئاراستەی جۆراوجۆردا ئەڕۆن. جارێ لە ناو ئاهەنگێکی بورژوایانەی شاری مسکۆدایە و تاوێکی‌تر لە

بەرەکانی شـەڕدا؛ لـەوێوە ئەگەڕێتـەوە بـۆ نـاو خەڵـۆەتە تاکەکەسـییەکان و دیسانەوە بەرەو ئاژاوەی شەڕ. زۆربەی ئەمانەش لە ڕێگای کەسێتی و بـە دوو مەنتیقی هاوچەشنی و دژوازانە دێتە ئەنجام. لەو ڕۆمانەدا لە بەر فرەڕەنگی و فرەکەسێتی بوون، نووسەر هەلی ئەوەی بۆ ڕەخساوە لە کەسێتییێکـەوە بـۆ کەسێتییێکیتر بڕوات و لە دیمەنێکەوە باز بدات بۆ دیمەنێکیتـر و هاوکـات لەگەڵ گۆڕینی ئاراستە، مەودا و بەرجەوەن و شوێن بکاتە کەرەسەی گۆڕینی کەسێتی و کەسێتی بکاتە سەبەبی گۆڕینی شـوێن. لـە دەرەنجـامی تیـشک خستنە سەر مەنتیقی هاوچەشنی و دژوازانـە سـەدان پـلان و سکانـسی تیـا ئەگۆڕدرێت و لە ئەنجامدا ئەبێتە نموونەی ڕۆمانێکی فرەڕەنگ.

مەنتیقی پلان بەندی لە شاری مۆسیقارە سپییەکاندا

ئەم کتێبـە لـە ڕووی پـلان بەندییـەوە بـە زۆری مـەنتیقی تەنـشتێتی پەیڕەوئـەکات. نـەک هـەر لـە نـاو سێکانـسەکاندا ئـەم مەنتیقـە، مـەنتیقی باڵادەستە، بەڵکوو لە زۆربەی شـوێنەکاندا مـوتربـە بـوونی سێکانـسەکان بـە یەکترەوە بە پێ هەمان مەنتیق ئەنجام ئەدرێت. لە کۆی شەست و نۆ کـەرت (بەش)ی ئاشکرای ئەم دەقە، شەست و یەک کەرت بەم مەنتیقە دووراوەتەوە کە بریتین لە لاپەڕەکانی

١٠-١٢-٢١-٣٤-٤١-٤٩-٥٣-٧١-٩٢-١٠٣-١٢١-١٢٦-١٤٧-١٥٢-

١٦١-١٦٨-١٧٧-١٩٠-١٩٣-٢٠١-٢٠٦-٢٥٥-٢٦٠-٢٦٦-٢٧١-٢٨٣-

٢٩٣-٢٩٧-٣١٥-٣١٩-٣٤٢-٣٥٠-٣٥٨-٣٧٢-٣٧٦-٣٧٨-٣٨٦-٤٠٣-

٤٣٦-٤٤٣-٤٥٠-٤٦٢-٤٨٤-٤٩٣-٥٠١-٥٠٤-٥٣١-٥٤٧-٥٥٩-٥٦٨-

٥٨٠-٥٩٨-٦٠٢-٦١٢-٦٢٢- لەم شەست و یەک بەشە، دە بـەش ڕێـک لـە هەمان شوێنێ بڕانەوە دەست پێ ئەکاتەوە کە بـریتین لـە لاپـەڕەکانی ٢١-٣٤-٧١-١٠٣-١٢٦-١٦٨-٢٩٣-٣٥٨-٣٧٦-٦١٢ «ئـــــەو وەک هـــــەر حیکاتخوانێـک بیـەوێت گوێکرەکـانی شـێتبکات، هەمیـشە لـە شـوێنە پـڕ

مەترسییەکاندا دەوەستا، باوێشکی دەدا و دەیگوت، جەلادەتی کۆتر، ئەی هەرزەکاری بە نەزاکەت، ئیدی بخەوە سبەی شەو بۆت تەواو ئەکەم (کات) جەلادەتی کۆتر، ئەی منداڵی نەجیب، ئەی هەرزەکارێکی تازە کە زۆر شت لە دونیا نازانیت، کەمێک سەرسامی بەدبەختی خۆت و کەمێک لە خۆبایی و غرووری گەنجێتی ل١٦٨» وەک ئەبینن لێرەدا ڕێک لەو شوێنەی چیرۆکەکە کەرت کراوە، دەست پێ ئەکاتەوە. ئەمە وەکوو ئەوە وایە لە فیلمێکدا کات بدرێت و بە بێ ئەوەی هیچ شتێ بگۆڕدرێت، پلانی تازە ڕێک لە هەمان دۆخ و شوێندا دەست پێ بکاتەوە. نووسەر لە چەن بەشدا تەنانەت دەرەوەی ئەم مەنتیقەش نەهاتووە و هێڵی گریمانەیی شکاندووە «من هەر لە سەرەتاوە بە موعجیزە دەگەڕامەوە بۆ سەر زەوی. ژیانم لە جۆلانییەکی بەردەوامدا بوو لە نێوان مردن و زیندوو بوونەوەدا. جۆلانێیەکە دواتر ئیقاعێکی خێراتر و سەیرتر وەردەگرێت، وەک ئەوەی یەکێک لە ناکاو گوژمێکی گەورەی پێوە نابێت و دیلانێکردنەکەی منی بە جۆرێک خێرا کردبێت، بە کەس نەگیرسێتەوە. (کات) ئەو بەیانییەی چووم بۆ لای مووسای بابەک لە مێژ بوو نەمبینیبوو، هەستمدەکرد ئەو تاکە کەسێکە دەتوانێت یارمەتیم بدات. دەستمکردە ملی و گووتم: سەیرکە، دکتۆری خۆشەویستم چییان لێکردووم، سەیرکە، منیان کوشت؟ سەیرکە مۆسیقارەکەی ناویان کوشتم... ل ١٩٣» لەم شوێنەدا لە نێوان دوو سێکانسەکەدا هیچ مەنتیقێکی پێوەندی بەدی ناکرێ؛ مژار، کەشوهەوا، ڕەزم، ڕاکورد، هارمۆنیا و هێلی داستانی لەم دوو فەزایەدا بە تەواوەتی جیاوازن. «لەو ساتەدا باڵندە سپییەکان بە جۆرێکی شێتانە بە سەر سەرماندا دەفڕین. وەک ئەوەی دڵنیا بن ئیدی من و مستەفای شەونم تا زیاد لە دوو ساڵی دیکە یەکتری نابینینەوە (کات). شاناز سەلیم تەنیا خانمێک نەبوو کە کوشتەی خەوتن بوو لە ئامێزی مردندا، بەڵکو خانمێکیش بوو بۆنی مردنیشی دەکرد... ل ٤٩٧» لێرەشا دیسانەوە هێڵی

گریمانەیی شکاوە. لەم کتێبەدا گۆڕینی هیچ سێکانسێ بە پێ مەنتیقی دژوازانە نییە و لەو هەشت بەشەی لە مەنتیقی هاوچەشنی کەڵک وەرگیراوە بێجگە لە دوو کەرتی لاپەڕەکانی ٦٥و ٥٨٦ نەبێ لە دیکەی شەش بەشەکەی‌تردا ڕەوتی موتربەکردن بە نارێکی کراوە. لەم دوو بەشەدا شەتەکدان بە باشی ئەنجام دراوە «دوو ئەسپی سپیم لە تاریکیدا دەبینی، دوو ئەسپی سپی کە ڕۆژگارێکی‌تر، لە تەپوتۆزی جەنگێکی دیکەدا هاتنەوە ڕێگام (کەرت) ئێستا دەبێت لە جێگایەکی‌ترەوە دەست پێبکەم. زۆر دوور لەو سەرەتایی یەکەمجار. دەبێت لە نەقیب سامیری بابلییەوە دەست پێبکەم. ئەو پیاوەی چەند ساڵێک دواتر من بە دیلی بەرەو شارەکەی خۆم، شاری ئومێدە بەباچووەکان خستمە پێش خۆم... ل٦٥» بەڵام پاش چەن لاپەڕەوە گێڕانەوە ئەڕواتەوە بۆ شوێنەکەی خۆی لە ڕابردوودا و دیسانەوە بە هەمان مەنتیقی تەنشتێتی و لە سەر هێڵی زەمەنمەنەند درێژەی پێ‌ئەدرێ «من شەوێک لەوێ بە ئاگا هاتمەوە، هێندەی هوشیار بوومەوە گوێم لە دەنگی گۆڕانی‌بێژێکی کچ بوو گۆرانییەکی لادێی عەرەبی دەگوت... ل٦٩» بۆ ئەوەی لە لاوازییەکانی پلان‌بەندی ئەم دەقەی بەختیار عەلی باشتر تێ‌بگەن لە نموونە ڕیال و زەمەنمەندەکاندا بەراوردی بکەن بە دوو ڕۆمانی ژرمیناڵی ئیمیل زولا و شەڕ و ئاشتی تولستۆی و لە بەرهەمە تازەکاندا بەراوردی بکەن بە بڕوا حەقیقییەکانی (ویرجیناولف)، بنەماڵەی جوولای (نادین گوردیمێر) و قیزی (ژان پول سارتر). لەم نموونەیانەدا هەر چەن زەمەن بە ئاراستەیێکی دیاریکراویشدا ئەڕوات؛ کەچی نووسەرەکانیان بە کەڵک وەرگرتن لە مەنتیقی هاوچەشنی و دژوازانە پلان بەندیێکی وایان داڕشتووە خوێنەر لە ڕێگەیەوە بە ناو فەزاییێکی بەرین و بێ سنووردا ئەگەڕێت؛ بە شێوەیێک کە لە ژیانی ئاساییدا سەفەری وا مرۆڤ مەگەر خەونی پێوە ببینێ.

کۆڵەکەی پێنجەم: ڕەزم (**Rhythme**)

لــەگرنگترین تایبەتمەندییــە هاوبەشــەکانی هونــەر ڕەزم یــان ڕیتمــە. سەبارەت بە ڕۆمان ئەکرێ بڵێین: (ڕۆمان ژیانێکی خاوەن ڕیتمە). هەوڵـدان بۆ نووسینی ڕۆمان بە جۆرێ هەڵاتنە لەو ژیانەی لە زۆر کاتدا ڕیتمی خـۆی ئەدۆڕێنێت. مرۆڤ لە زۆر کاتی ژیاندا ڕیتمی لێتێکئەچێت و تووشی مەنگی و ڕۆژدانەسەر ئەبێت؛ کەچی ڕۆمان بە تووڕدانە دەرەوەی ئاژاڵەکانی ژیان، بـە ڕەخساندنی بەردەوامی هەلی کاری درامایی، بە فەزاسـازی و بـە کردنــەوەی ئەو درگایانەی ڕێگای ئەزموونەکانمان لـێ دائەخـەن، بـە پچڕانـدنی کـۆت و زنجیرەکانی دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکان، بە پشت کردن لەو شتە بێ نرخانـەی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا ئەبێ ڕێزیان لێ بگیردرێت، هەلی تەجرەبەی جیاواز و دەرباز بوون لە تەنگەژەکانی ژیانی واقیعیمـان بـۆ ئەڕەخـسێنێت. لـە ژیـانی واقیعـدا زۆر جـار گـلۆم دامـان ئـەگرێت و ناهومێـدی ئەمانتـەنێ. ژاکـان، بێقەراری، ناهومێدی، خەمۆکی، ڕۆژدانەسەر و دیکەی ئـەو ئازارانـەی مرۆڤـی ئەمڕۆ گیرۆدەیەتی هیچ نین مەگەر لە ڕیتم کەوتنی ژیان. هیچ کردەوەیێکی ئینسانی نییە ڕیتمی خۆی نەئافرێنێ؛ بۆیە لـە ڕۆمانیـشدا کـە ڕەنگدانــەوەی ژیانی مرۆڤە، ڕیتم دەوری سەرەکی ئەگێڕێت و بەرچاوترین کاریگەری ئـەبێ لە سەر خولڤاندنی کەشوهـەوا. هـەر کامـە لـە ئێمـە ڕیتمـی ڕێگـەکـردن، ئاخاوتن، خواردن، خەوتن و تێکەڵاوی تایبەت بە خۆمان هەیە کـە دەلالەتـە بۆ جواناسی و دۆخی جەستەیی و ڕۆحیمان و چی بتوانێ لـە سـەر ڕوانـینی جواناسانە و سەلامەتیمان کاریگەر بێت، هاوکات لە سەر ڕیتمی ژیانیـشمان کاریگەر ئەبێت. بەم پێیە چـی بتوانـێ لـە سـەر کـەشوهـەوا و کەسـێتی و دیکەی پاژەکانی دەق کاریگەر بێت، هاوکات کار ئەکاتە سـەر ڕیتمـیش. لـە تـەعریفی جوانیـدا ئـەوترێ (جـوانی چۆنیـەتییێکـە کـە بـە مـرۆڤ چێـژ

ئەبەخشێ). بەم پێیە هونەر هەوڵدانە بۆ خولْقاندنی جوانی؛ واتـە هونەرمەنـد هەوڵ ئەدات لە ڕێگای ئافراندنەوە بە خـۆی و وەرگـری بەرهەمەکـەی چێـژ ببەخشێ و بیهێنێتە فڕ. وشەی (فڕ) لای من وشەیێکی زۆر کلیلییە و ئەکرێ لە باتی وشەی ڕیتم دابنرێت. زۆر جار لە زاری خۆمان و دیترانەوە ئەبیستین (گۆرانییێک هێناینیە فڕ) یان (هەڵپەڕکێکەی خەڵکەکەی هێنایە فڕ) هەر بەم پێیە خوێنەرێکی ڕۆمان ئەکرێ لەگەڵ دەقێکی پۆختـەدا بێتـە فـڕ وسـەمای پێوە بکات. ئایـا سـەما ئەوپـەڕی ڕیـتم بەخـشین بـە جەسـتە و ڕۆح نییـە؟ ئەرەستوو لە بوتیقادا گرنگترین تایبەتمەندی جوانی لە تەناسوبدا ئەبینێتەوە. بە نەختێ وردبوونەوە لە دێڕەکانی ئـەو کتێبـە تێدەگـەین ئـەو تەناسـوبەی ئەرەستوو باسی ئەکات لە مانای ئەمڕۆکەیی ڕیـتم زۆر نزیکـە. تەناسـوب لـە نیگارێکی جواندا ناکرێ بارسەنگی نێوان بەشە جۆراجۆرەکانی بێت، بە پێوانـە فیزیکی‌یەکەی. بە پێچەوانەوە ئەو هەست بە بارسـەنگ بوونەیـە لـە بینـەردا ساز ئـەبێ. بـە ڕای مـن ئەگـەر بـڕیار بێـت چـی شـتی جـوانی دنیایـە بـە دەرکێشانی تاقە توخمێ دزێو بکرێت، ئـەو توخمـە ڕیتمـە. ڕاسـتەوخۆترین هونەر واتە مۆسیقا بە بێ ڕیتم بوونی نییە. مۆسـیقا لـە بچکـووترین یەکـەی خۆیەوە واتە ڕستەی ناتەواو هەتا تەنراو و دروست بـوونی مێلـۆدی و تێکـەڵ کردنی ئەم مێلۆدییانـە و سـازبـوونی چەشـنەکانی مۆسـیقا لەگـەڵ ڕیتمـدا موتربەیە. ئەساسی هەموو بەشەکانی مۆسیقا تێکـەڵ بـوونی ڕیتمـە لەگـەڵ مەودای پەیژەکان. ڕێک ئەم شتە لە نیگار و دیکەی هونەرە وێنایی‌یەکانیشدا هەیە. تێکەڵ بوونی سێ تـوخمی سـەرەکی نیگـار (ڕەنـگ، هـێڵ، ڕووبـەر) ڕەزمێکی سەرەتایی ساز ئەدات لە هەمان چەشنی ڕەزمـی ئاسـایی مۆسـیقا. توخمە سەرەکی‌یەکانی نیگـار ئـەکرێ بـە دوو بەشـی بـزاف ئـافرێن و ڕەزم ئافرێن دابەش بکەین. تۆخمێکی وەکوو هێڵ زیاتر بزاڤی لێ ئەکەوێتەوە و بە پێ ئەوەی هێڵ ڕاست بێت یان چەماوە بزاڤی جیاوازی ئەبێت. هێڵی ڕاسـت

بزاڤی نیگار توند ئەکاتەوە و هێڵی چەماوە ئەبێتە هۆی هێور بوونەوەی بزاڤ. بە پێچەوانەی هێڵ، خاڵ ئافرێنەری ڕیتمە و دووپات بوونەوەی خاڵەکان لە تابلۆدا ڕیتم ساز ئەدات؛ هەروەها ئەکرێ لە تابلۆدا بە چەشنێ خاڵ بە کار بێنین وەک هێڵ دەرکەوێت. لە ئاوەها کاتێکدا خاڵ هاوکات تایبەتمەندییەکانی خاڵ و هێڵیش ئەنوێنێ. جگە لەمەش هێڵەکان بە تایبەت هێڵی چەماوە لە دووپات بوونەوەی خۆیاندا ئەتوانن ڕیتم سازبدەن؛ بە تایبەت ئەگەر ئەم هێڵانە ئەندازەیان جیاواز بێت. لە حاڵەتێکی وەهادا بە هۆی چمایی چاو (Perspective)ەوە ئەو هێڵانەی گەورەترن، نزیکتر ئەنوێنن و ئەوانەی بچووکترن دوورتر دیار ئەبن و بۆیە بە سازبوونی بارستایی، لە قووڵاییدا ڕیتم دروست ئەبێ. کە وابوو لە نیگاردا کە وەک نەگۆڕترین و بێ بزاوتترین جۆری هونەرەکان چاو ئەکرێت لە دەرەنجامی تێکەڵ بوونی ڕەنگ و هێڵ و خاڵ و کەڵک وەرگرتن لە ڕووبەر و قووڵایی، ڕیتم دروست ئەبێت و ئێمە ئەم ڕیتمە لە قەبارەی کونتراست و کومپوزیسیوندا ئەبینینەوە. لە مۆسیقاشدا بە هەمان شێوە تێکەڵ بوون و دووبارە بوونەوەی پاژە مۆسیقاییەکان ڕیتم ساز ئەدات. دوبارە بوونەوەی بگۆڕ و تەنانەت نەگۆڕی مێلۆدی لە موهمانێکدا ڕیتمێ ساز ئەدات لە ڕووبەردا و کەڵک وەرگرتن لە ئاکورد، هارمۆنیا و پەرەپێدانی مێلۆدی لەگەڵ ئەوەی تەنراوی مۆسیقا لە تەک دەنگییەوە بەرەو هاودەنگی و فرەدەنگی ئەبات، هاوکات بارستایی ئەبەخشێتە بەشەکان و لە قووڵاییدا ڕیتمێکیتر ساز ئەدات و گوێگر ئەتوانێ لەگەڵ ڕیتمی زەق و دیار، گوێ لە دیکەی ڕیتمەکانیتریش بگرێت. ڕیتم جگە لەوەی بەرهەمهاتووی پێوەندی نێوان پاژەکانی پێکهێنەری هەر پێکهاتەییەکە، ڕاستەوخۆ پێوەستە بە جوولە و بزاوتیشەوە. هەر شتێ بجووڵێتەوە ئەبێ بە هەڵگری جۆرێ لە ڕیتم. لە جیهاندا هیچ شتێکی وەستاو بوونی نییە، بۆیە هەموو شتەکان جیهان ڕیتمی تایبەت بە خۆیان

هەیە. کاتێ لە ناو شەمەندەفەرێکداین، ئەوانەی تەنشت خۆمـان بـێ بـزاڤ و وەستا و ئەبینین؛ کەچی بە هەمان خێرایی شـەمەندەفەر لـە بـزاوتن دایـن. لێرەدا ڕیتمی پێگەیی ئێمە لـە بەرجـەوەنی نـاو و دەرەوەی شـەمەندەفەردا جیـاوازە. لـە نـاو شـەمەندەفەردا یـەکتر بـێ جوولـە ئـەبینین؛ کـەچی لـە ناوسیـــستەمێکی بزاڤناســـانە(kinematical)ی تـــردا لەگـــەڵ زەوینـــدا ئەسوڕینەوە و بە خێراییێکی زۆر زۆرترەوە بە دەور هـەتاودا ئەخولینـەوە. کـە وابـوو دۆزینـەوەی ڕیتمـی هـەر دیـاردەیێکی دیـاریکراو لـە سیـستەمێکی دیاریکراو و بە دەسنیشان کردنی جۆری بزاوت مەیسەر ئەبێ. هەرچەن هیچ کامە لە پارامێترەکانی بزاوت (خێرایی، لەز، مـەودا و..) ڕاسـتەوخۆ لـە سـەر ڕیـتم کاریگـەر نـین و بـۆ وێنـە لـە بزاڤـی خـوار بـۆ سـەرەوە لـە ڕێگـای فورمولی $y = \frac{1}{2}gt^2 + V_{\circ}t$

Y= *بەرزایی*

V= *خێرایی*

T= زەمەن

G =لەزی ڕاکشانی زەوی

ئەکرێ لە هەر ساتەوەختێکدا خێرایی و شوێنی ئەو شتە دیاری بکـەین و هەروەها کاتێ کە بۆ گەیشتنی شت بە شوێنی دیاریکراو پێویستە پێشبێنی بکەین و یان هەر لە دڵی ئەم فورمووڵە و بەتێکەڵکردنی لەگەڵ فورمولی کار، ڕادەی کاریش دیاری بکەین؛ بەڵام بـە هـەموو ئەمانەشـەوە، ئـەم فاکتەرانـە ڕاستەوخۆ لە سـەر ڕیـتم کاریگـەر نـین؛ کـەچی ڕیـتم لـە کرۆکـی خۆیـدا پەیوەستە بەم فاکتەرە فیزیکییانەوە. بۆ وێنـە هـەر چـەن لـە مۆسـیقادا لـە بەستێنێکی دیاریکراودا لەگەڵ خێـرا کردنـەوە و گـۆڕینی دینامیـسم، ڕیـتم ناگۆڕدرێ، بەڵام ئەو تەناسوبەی ڕیتم ئەخولقێنێ جگە لە هاوئاهـەنگ بـوون

لەگەڵ کێشێکی دیاریکراوا مەسەلەن(٧/٨)، کەوتنە پاڵ یەکی ئەو نۆتانەیە بە هـۆی بزاڤـێکی شـەپۆلی و لـە ڕێگـای ئـامێرێکی ورووژاوەوە خولـقاوە و لـە مەودایێکی دیاریکراو لە یـەکتر دائـەنرێن. هەرهـەمووی پارامێترەکـانی ئـەم بزاوتە ڕیتمیکـە ئـەکرێ لـە ڕێگـای فورموڵـی ($ay=\omega^2 A\sin(\omega t+Q)$) دیاری بکەین. مەبەست لێرەدا ئەوەیە بۆ ئـەوەی سـاکارترین ڕیـتم دروسـت بکرێت، ئەبێت سەرەتا لە ئامێرێکدا بزاڤێکی شەپۆلی کەوێتە ڕێ و ئەم بزاوتە شەپۆلییە لە ڕووی خول و مەوداوە وەها بێت ئەو ڕیتمەمان بۆ ساز بدەن. لـە هەموو هونەرەکانی تریشدا بزاوت ڕەچەڵەکی ئافراندنە. لـەم ڕووەوە ئـەکرێ هونەرەکان دابەش کەینە سەر دوو کەوت: یەکەم ئەو هونەرانەی لـە خۆیانـدا هیچ جووڵە و بزاوتێکیان نییە؛ وەک بینا سازی، پەیکەرەتاشی، نیگار و دەقی نووسراو. دووهەم: ئەو بەرهەمانەی لە خۆیاندا خاوەن جووڵە و بـزاوتن؛ وەک سـەما، فـیلم، شـانۆ و ئـەو مۆسـیقایەی لـە ڕێگـای ئامێرەکانـەوە یـان بـە تومارکراوی ئەیبیستین. دەستەی یەکەم تـەنیا ئـەتوانن جووڵانـەوە پیـشان بدەن، بەڵام بۆخۆیان مەنگ و نەگۆڕن. بزاوت لە نیگاردا لەو کاتـەوە دەسـت پێ ئەکات وا بینەرێ سەیری ئەکات. لەم کاتەوە ڕەنـگ و هـێڵ و پاژەکـانی نیگار لە ڕێگای شەپۆلەکانی تیشکەوە ئەگەنە چاو و لە بزاوتێکـی سـیناپس و نورونیدا ئەگەنە مێشک و لەوێدا گۆڕانێ ساز ئەدەن و دەرەنجامی ئەم گۆڕانـە وەک جووڵەی چاوی ئێمە بە سەر نیگاردا درێژەی ئەبێ. لەم سـاتە بـەولاوە وتوووێژی نێوان بینەر و نیگار دەست پێ ئەکات و وەرگر بە چاوگێڕانـدن بـە سەر تابلۆکەدا هاوکات لەگەڵ بزاوتی هێڵ و تەنراوەکانـدا و لـە سـەرئیعـاع و ڕیتمی پێک هاتوو لە هاوسەنگی توخمەکانی نیگاردا ئەڕوات. پێوەندی نێوان وەرگر و پەیکەرە جگە لە چاو ئەکرێ لـە ڕێگـای سەرپەنجەشـەوە درێـژەی ببێت و ڕیتمی بزاوتنی سەرپەنجە لـە ڕووی لەرەچرکـەوە دەلالـەت بـێ بـۆ ڕیتمی دەروونی وەرگر. خوێنەری ڕۆمانیش لە بەستێنێکی وەهادا پێوەنـدی

بە دەقەوە ئەکات. پێوەندی ئەمیش بە دێڕە بێ گیانەکانەوە سەرەتا لە ڕێگای شەپۆلەکانی تیشکەوە دێتە ئەنجام. لێرەشدا خوێنەر شوێنی وشەکان و بزاوتنی دێڕەکان ئەکەوێت و لەم ڕێگایەوە بزاوتنی دەروونی ڕۆمان ئەبینێت و لەگەڵ بزاوتی شوێن و کەسەکاندا ئەڕوات. خوێندنەوەی ڕۆمان لەم قوناغەدا ڕێک وەک ئەوە وایە مۆسیقازانێکی شارەزا پاتیتورێک بخوێنێتەوە. لەوێشدا مۆسیقازان لە باتی ئەوەی گوێ لە مۆسیقایێک بگرێ، لە ڕێگای نۆتەکانی سەر پاتیتور و بەهۆی بیرەوەری دیتنەوە مۆسیقاکە ئەبیستێ. دیارە ئاوەها پێوەندییێک تەنیا لە نێوان مۆسیقایێکی نووسراو و مۆسیقازانێکی بلیمەتدا ساز ئەبێت (پێم وانییە لە هەموو کوردستاندا مۆسیقاناسێکی وەهامان هەبێت)؛ بۆیە خەڵکی ئاسایی سوودێکی وا لە بینینی پاتیتور نابینن و مانای مۆسیقا لای ئەوان تەنیا ئەو کاتەیە وا لە زمانی ئامێرەکانەوە گوێی لێ ئەگرن. خوێندنەوەی فیلمنامەش هەر لەم ڕیزەدایە؛ هەرچەن شارەزایی کەمتری ئەوێ. کەوابوو بەشێ لە بزاوت و ڕیتمی بەرهەمە هونەرییەکان ئەگەڕێتەوە بۆ وەرگر. کەسێ خوێندن نەزانێ یان ئەو زمانەی دەقی پێ نووسراوە تێنەگات ناتوانێ هیچ پێوەندییێک بە دەقەوە بکات، وەک چۆن کەسێ دەسەڵاتی تەواوی بە سەر زمانی مۆسیقادا نەبێت ناتوانێ پێوەندی بە پاتیتوری پارچە مۆسیقاییەکانەوە بکات؛ چێژی لێ بەرێت و هەست بە بزاوت و ڕیتمی ناوەکی ئەو پارچە مۆسیقایە بکات. کە وابوو هونەرەکان لە ڕوویێکی تریشەوە، ئەکرێ دابەش بکەین: یەکەم ئەو هونەرانەی بەشداری شارەزایانە و سەلامەتی جەستەیی وەرگر لە ڕەوتی بزاوت و دیتندا دەوری سەرەکی ئەبینێ؛ وەک مۆسیقای نووسراو و ڕۆمان و نیگار و دووهەم ئەو هونەرانەی وەرگر ناچار ئەکەن لەگەڵ بزاوت و ڕیتمدا بڕوات، وەک سەما و فیلم و مۆسیقای تۆمار کراو. بینەری فیلم ناچارە لەگەڵ فرێم بە فرێمدا بڕوات هەتا فیلمەکە تەواو ئەبێت و بۆ خۆی ناتوانێ هیچ

دەستێوەردانێ لە ڕەوتی پێوەندیدا بکات. دیارە مەبەستم لێرەدا بینەرێکە خواستی پێوەندی گرتنە بە دەقەوە و وەک سامۆئێل جانسون ئەڵێ (بە دوای کاردانەوەی بەر لە ڕخنەوەیە). ئاوەها بینەرێ لە هەمبەر بەرهەم دەستەوەستاوە و ناتوانێ یەک چرکەش چاو لە دیتنی فیلم هەڵگرێ یان ڕایوەستێنێت و بەرەو دوای پێ بکات. بە پێچەوانەوە لە نیگاردا بینەر ئەو پەڕی دەسەڵاتی هەیە. لە چرکەساتێکدا هەموو دەق (لێرەدا تابلۆیە)ەکە ئەبینێت و هاوکاتیش ئەتوانێ لە سەر هەر پاژێکی بە ساعەتان ڕابوەستێ؛ لێی‌نزیک بێتەوە و دوور بکەوێتەوە و بزاوت و ڕیتمی دەروونی خۆی کە دەرەنجامی سەلامەتی چاو و جۆری پەروەردە و ئەزموونەکانی پێشتریەتی لە بواری ناسینی نیگاردا لەگەڵ بزاوت و ڕیتمی نیگاردا ڕێک بخات و ڕیتمێکی سێهەم ساز بدات. لێرەدا دەسەڵات لە دەستی بینەردایە؛ بۆیە مێژووی نیگار بە تایبەت لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەم بەولاوە هەوڵی داوە بۆ باڵادەست کردنەوەی نیگار لە ڕێگای دروست کردنی جووڵە و بزاڤ لە نیگاردا. هەوڵەکانی فوتوریستەکان بۆ بزاوت بەخشین بە نیگار بەشێکن لەم هەوڵانە. ئەمان ئەیانویست پیشان بدەن نیگاریش ئەتوانێ جووڵەو بزاوتی خۆی ببێت و بۆ ئەم مەبەستە کۆمەڵێ تابلۆشیان خوڵقاند کە تیایاندا هەوڵیان داوە بۆ وێنە سەرکەوتنی کچێ لە قادرمەکانەوە بە جووڵە پیشان بدەن؛ کەچی ئەم هەوڵەیان زۆری نەخایاند و بۆیە دامەزرێنەری ئەم قوتابخانەیەش (مارسل دووشان) وازی لە فوتوریسم هێنا و دواتر دوو قوتابخانە (نیگاری مەفهوومی) و (هونەری حازر و ئامادە) ی دامەزراند و هەوڵەکانی ئەم بەرچکە بزوزنوێنی (Animaition) لێ کەوتەوە.

ڕیتم لە ڕۆماندا:

هەموو جۆرەکانی ڕیتم لە ڕۆماندا پێوەستە بە بزاوتەوە. بەم پێیە

ئەکرێ ڕیتم لە سێ ڕووبەری: ڕیتمی ڕستە، ڕیتم لـە بـزاوتی ڕوو لـە پـێش، ڕیتم لە بزاوتی بسووڕ، دەسنیشان بکەین. ڕواڵەتی‌ترین و ساکارترین جـۆری ڕیتم لـە ڕستەسـازیدا دروسـت ئـەبێت؛ وەکـوو ئـەوەی ڕسـتەکان لـە سـەر کێشێکی دیاریکراو (عەرووزی یان بڕگەیی) دابەزێن و بە پـێ ئـەم کێـشگەلە ڕیتم بگرن. ئەم شـێوە ڕیـتم سـازییە لـە کۆنـدا زۆر بـاو بووگـە؛ مەسـەلەن شانامەی فیردەوسی لە سەرکێشی عروزی (فعولن) دانراوە یـان مەنزوومـەی مەم و زین کە لە سەر کێشی (مفعول و مفاعیل و مفاعیل) وتراوە. دیـارە لـە مێژەیە ئەم جۆرە ڕستەبەندییە نەک لە چیرۆکدا بەڵکوو لە شیعریـشدا بـاوی نـەماوە؛ بـەڵام هێـشتاکە شـێوەگەلێکی‌تـری ڕیـتم بەخـشین بـە ڕسـتە بەدی‌ئەکری؛ وەک دانانی قافییەی ناوەکی و خستنە پاڵ یەکی ئەو وشـانەی بە هۆی جیناس و خزیان بە سەر یەکتردا ڕیتم ساز ئەدەن. ئـەم شـێوەیەش لە پەخشانی کۆنـدا مەسـەلەن لـە گوڵـستانی سـەعدیدا بـە نـاوی نەسـری موسەجەعەوە زۆر بـەکار هێنـراوە و نموونـە تازەکانیـشی لـە پەخـشانەکانی ئەمبریکویسی یونانی و نەزار قەبانی و جبران خەلیل جبرانـدا ئـەبینین. ئـەم جۆرە ڕستەبەندییە ناڕواتە خانەی ئەو ڕیتمەی مەبەسـتی هونـەری داسـتانە؛ لەبەر ئەوەی خەسار لە ڕەوتی فەزاسـازی و جۆرەکـانی تـری ڕیـتم ئـەدات: ڕستەی ڕیتمیک ئەو کاتە دروست ئـەبێ، نووسـەر بتوانـێ یاکوبـسن وتـەنی (زناگەکان بێنێتە لەمساندن) واتە لە بری ئەوەی ئەم زناگانـە بـۆ پێوەنـدی و دەربڕینی واتا بە کار بهێنێ، بایەخ بداتـە چۆنایەتییـە مادییـەکانیان. لێـرەدا پێوەندی نێـوان زنـاگ(Signe) ودەربـڕ (Refrense) ئـەڕووخێت و هـەلی ئەوە ئەڕەخسێ زناگ وەک تەوەرێکی ڕەگ‌لەخۆ کە لە خۆیدا هەڵگری نرخە چاوبکرێ . بە مانایێکی‌تـر ڕسـتەی ڕیتمیـک لـە شـیعر یـان چـیرۆک یـان پەخشان و... لە ڕێگای کەسێتی و مادییەت بەخشین بە زناگـەکان، وێنایـان ئەکات و دیمەن‌سازی ئەکات؛ یان ئەکرێ بـڵێین هـەلی ئامـادەیی شـتەکان

ئەڕەخسێنێت و وائەکات ڕستەکان لە بری ئـەوەی کەرەسـەی گواسـتنەوەی پەیغام و گەیاندنی مەبەستی نووسەر بن، ببن بە دیمەن و نیـشانەکان تیایـدا دەرکەون و لە ڕێگای فەزاسازییەوە بکەونە وتوویژ لەگەڵمان. سـەیری ئـەم چەن ڕستەیەی خـوارەوە بکـەن (ژیـان بـە بـێ خۆشەویـستمان جیهـانێکی جیاوازە: عومرێ لە چاوەڕوانی مەرگدا، بە بێ هیچ هیوایێکی داهاتوو، ئاوێتـە لەگەڵ ئازاری پیربووندا. لە وەهـا کاتێکـدا هـەموو شـتەکان کـۆن ئـەنوێنن، هـەموو شـتێ بێزارکـەرە، تەنانـەت خۆشەویـسترین کەسـەکان). نـەجیب مەحفووز لە ڕۆمـانی ڕۆژی کـوژرانی سـەرۆک کۆمـاردا زۆر بـە جـوانی ئـەم ڕستانەی ڕیتماندووە «بـەڵام جیهانـێ کـە لـەم سـاتەوە ئـەبێ تیایـدا بـژیم جیهانێکی تازەیە. جیهانێ کە تیایدا عەلوانم بەرچاو ناکەوێ، جیهانێ کـە دڵ ئەبێ لەسەرخۆ بێت، تا بە مردن کرانەوەیێک ڕوو بدات. لە کاتێکـدا دەرگـای تورشاویی بە هیوایێکی پووچەڵ لێ ئەدەم، هەستی کوشەندەی هەڵقوڵاو لـە بە سالاچوون دەروونی تەنیوم. ژووری خەوتنم بـەو دوو تەختـە کـۆن و ڕفـە سواو و فەرشە پەڕپووتانەوە وا لە نەخش و نیگارەکەی جگە لـە خـەیاڵ هـیچ نەماوە، لە بەر چاومدا کۆن ئـەنوێنێ؛ تەنانـەت سـەفای خۆشکیـشم لاسـار و بێزارکەرە. بەخەمسارییەوە وتی: ئەبێ پـیرۆز باییـت لـێ بکـەم.» جیـاوازی نێوان ئەو دوو ڕستەیەی سـەرەوە لـە ئامـادە بـوون، ورووژان و جووڵانـەوەی شتەکانە. ڕستەکانی بەشی یەکەم بە کار هێنـراون بـۆ گەیانـدنی مەبەسـت؛ بۆیە چەندەش هەوڵ بـدرێت بـۆ ڕازاندنـەوەیان و تەنانـەت ئەگـەر لـە سـەر کێشێکی عـەرووزیش بـوترێنـەوە، ڕیتمـی ئـەدەبی هەڵـناگرن؛ کـەچی لـە ڕستەکانەنیتردا نەجیب مەحفووز مادییـەتی بەخـشیوەتە زناگـەکان و نـەک وەک کەرەسەی پێوەندی، بەڵکوو وەک دیاردەی زینـدوو تـەعامولی لەگـەڵ کردوون و لە ڕێگای مەنتیقی هاوچەشنی و دژوازانەوە بزاڤێکی ڕیتمیکی ساز داوە و دیمـەن و کـەشوهـەوای داسـتانی وای ئافرانـدووە لـە وەرگێـڕانی

دووهەمیشدا دیارە. وەک لە باسی فەزاسازیدا وترا زۆرینەی دەقەکەی بەختیار لە وەسف و گێڕانەوەی پەتی پێکهاتووە؛ بۆیە نەیتوانیوە بە فەزاسازی کەشوهەواییەکی داستانی ساز بدات، بە هەمان شێوە، ناسەرکەوتوویی نووسەر لە خولقاندنی فەزا لە ڕووی ڕیتم بەخشین بە ڕستەکانیشەوە دۆڕاوییەکی تەواوی بە دواوە بووە. بەختیار وەک هەموو دەقەکانی تری خۆی (شیعر، پەخشان، خیتابی سیاسی، وتار و هتد) گرنگی داوەتە خەملاندنی وشەکان بە مانا کلاسیکییەکەی و لەو شوێنانەش وا هەوڵی داوە فەزاییەکی داستانی پیشان بدات؛ نیشانەکان لە بری ئەوەی لە فەزاییەکی مادیدا و بە تایبەتمەندی و قورساییەکانی خۆیانەوە دەرکەون و یەکتر بجووڵێنن و ڕیتم ساز بدەن، بوونەتە کەرەسەی بڕیارەکانی نووسەر. نووسەر تەنانەت لەو شوێنانەی بەکەڵک وەرگرتن لە ناوی تایبەت (اسم خاص) ویستوویە فەزاییەکی بابەتی دروست بکات، لە بەر ئەوەی ئەم زناگانە تەنیا وەک ناو هاتوون و لە دەقدا بەشدار نین، سازدەری هیچ جۆرە ڕیتمێ نین؛ بۆیە بە ئاسانی ئەکرێ ئەم ڕستەگەلە جێبەجێ بکەین، ئەکرێ هەموو ناوەکان بگۆڕین، لێیان لابەرین، بخەینە سەریان، تەواوی ئەو کارانەی دەقێکی ئەدەبیی مەجالمان پێ نادات ئەکرێ لەم دەقەی بەختیاردا بێ خەم ئەنجامی بدەین و هیچیش نەگوڕدرێ « کپی شەو و دەنگی ئەستێرە و خەوتنی پاساری و خەیاڵی گوڵەکانیان دەکردە مۆسیقا. بایان دەکردە مۆسیقا، جریوەی چۆلەکە برسییەکان، سروەی فێنکی سەر گۆمە مەنگەکان، ئاگری دووری شارۆچکەکان، نیشتنەوەی پڕ لە ترسی کۆترێک لە کاتی پێکاندا، فڕینی تیتروسکێک بە زامداری لە ناو پەڵەیەک گەنمدا، ڕاکردنی ژیژکێک لە تاو بروسکەکان، خەونی سمۆرەیێک لە ژێر باراندا، دەنگی پێی بولبولێک لە ناو هێمنی قەفەزێکی ئەزەلیدا، دەنگی هەناسەی چۆلەکەیەک لە کاتی تەماشا کردنی ئەستێرەیەکدا... ل٣٥» هەموو ڕستەکانی سەرەوە

ئەکرێ بەم شێوەیەی خوار و سەدان شـێوەی تـریش بگـۆڕین و لـە هـەمان شـوینی کتێبەکەیـدا دایبـنین.(هـەرای ئێـوارە و بـێ دەنگـی خۆرنـشین و قریشکەی ئایلەمـەن و گـڕووژەی بارانیـان دەهۆنیـەوە. سـیمای کـوڕێ لـە خەیاڵی کچێکی تینوودا، تەڕ بوونی گوڵەگەنم لە ژێر باراندا، شەپۆلانی دەریـا دوورەکان، ئاسمانێ کە مرۆڤ لە ژێریا چـەتری ئـاگر هەڵـئەدات، دووکەڵـی کارگــەکان، کچــێ کــە کلاوەکــەی بائــەدا، پۆلــێ کــۆتر کــە بەئاسمانــدا ئەخولێننەوە، قریوەی پێکەنینی کانی‌یێک، بەر بوونەوەی با بۆ نـاو دۆڵـەکان، فڕینی کلاوی کچ و دوورکەوتنی باڵندەکان، شەقەی باڵی شاقەشین و لەتری ڕووبارەکانیان دەهۆینەو،». ئەم ڕستەگەلەی بـەختیار عـەلی بـەراورد بکـەن بەم ڕستانەی خوارەوەی یاشـار کـەماڵ لـە ڕۆمـانی ئەگـەر مارەکـە بکـوژن. سەیرکەن ڕسـتەی خەبـەریی «پەڕەسێـڵکە قـەت نایێتـە گـرتن» لـە پـەرە پێدانێکی داستانیدا، چلۆن لە سیستەمی ڕسـتەڕیتم و بـە ناوەندیـەتی تاکـە مرۆڤێک دێتە جووڵان و بزاڤێکی ڕیتمیک سـاز ئـەدات. «پەڕەسێـڵکە قـەت نایێتە گرتن. لەم گوندەدا تاقە کەسێ توانیویـە پەڕەسێـڵکە بگـرێ حەسـەن بووە. حەسەن بە لەوری خۆی هەموو ڕۆژێ دە پازدە پەڕەسێڵکەی ئەگرت و بە بەنێکەوە دەیبەستنەوە و حەوایانی ئەدا. بڕێ جار هەر ئەیدایـە ئێـوارە بـە بەستراوی بەری ئەدان. حەسـەن لـە یـەکێ لـە ئەشـکەوتەکانی «ئانـاوارزا» بێچووە هەڵۆشی بەخێو ئەکرد. ئەو هەموو ڕۆژی سەر لە بـەیان لـە مـاڵ دەر ئەکەوت و دوای خۆرنشین، لەو کاتەی چاو چـاو نابینێـت و هـەموو شـوێنێ چۆڵ و هۆڵە ئەگەڕایەوە بۆ گوند. هەمیشەش تفەنگە بە سەدەف ڕازاوەکـەی لە دەست بوو؛ هیچ کاتێ ئەوەی لە بـیر نەئـەکرد. حەسـەن مێمـڵی گیـانی زەردەواڵـە و مارەکـانیش بـوو. هـیچ مـەل و ئاژەڵـێکی داوێـنی «ئانـاواراز» تەنانەت موورەکانیش بە دەستیەوە ئارامیان نـەبوو. زۆری حـەز ئـەکرد لـەم گونـدە هەڵـبێ. هـەموو حەفتـەیێک یـەک دوو ڕۆژ ئەکەوتـە ڕێ بـەرەو

گوندەکانی‌تر و دواتر لە بەر هەر هۆیێک بووبێت، ڕەنگیشە لە بەر ترس ئەگەڕایەوە بۆ گوندی خۆیان. جارێکان ببوو بە هاوڕێی شوانێک و هەتا «کۆزان» و تەنانەت «فەرسەگ» چووبوو و گەڕابووەوە. نەیدەزانی چ بکات. تەنیا ئەیزانی نابێ لەم گوندەدا بمێنێتەوە. یا ئەبوا دایکی بۆ شوێنێ بڕۆیشتبایا... دایکی، دایکی ئەبوایا بڕوات، هەمووان دوژمنی دایکی بوون» ئەم ڕستەبەندییەی یاشار کەماڵ نەک هەر لە بزاڤێکی داستانیدا بووەتە خاوەنی ڕیتم، بەڵکوو وەک وێنەبژار(Monad)ێ، کەسێتی حەسەن و ڕیتمی ژیانی پیشان ئەدات. درێژەی ئەم ڕیتمی ژیان (ڕیتمی کەسێتی)ە ئەبێتە هۆی کوژرانی دایکی بە دەستی حەسەن.

دووهەم ڕیتمی ناوەکی ڕوو لە پێش

ئەم ڕیتمە ترپەی بەشە جۆراجۆرەکانی دەق وەک شت، شوێن، کەسێتی، بۆنە و هتدە...

جیاوازی زۆر لە نێوان شایی، پرسە، میوانی و دیکەی ئاهەنگ و بۆنەکانی چینە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵگادا هەیە و زۆربەی ئەم جیاوازییانە ئەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ڕیتم. ڕیتمی بۆنەکانی شار و لادێ، چینی سەروو، ناوەنجی و خواری کۆمەلگا لە هەموو وڵاتێکدا لەگەڵ یەکتر جیاوازە. ئاهەنگە هاوچەشنەکانی وڵاتانی فەڕانسە و ڕووسیا و بریتانیای دووسەد ساڵی لەوەو پێش جیاواز بووگن، دەنا هەر هەموو بە ناوێ بانگ ئەکران؛ بۆیە لە ڕۆمانە مەزنەکانی ئەم وڵاتانەدا زۆر بە ئاشکرا ئەم جیاوازیانەمان بەر چاو ئەکەوێ. ڕیتمی هاتوچۆ، هەڵس‌وکەوت و قسە کردنی خاوەنماڵ و میوان و میوانە تایبەتییەکان، ڕیتمی چنینی سفرە و خواردن و خواردنەوە و خزمەتکردن نەک لە هەر وڵاتێکدا و لە بەرهەمی نووسەرە جیاوازەکاندا جیاوازە، بەڵکوو تەنانەت لە یەک ڕۆمانی دیاریکراوی وەک جین ئەیری شارلوت برونتە یان ئاناکارنیناشدا بە پێ ڕیتمی دەروونی خاوەنماڵ و میوان و خزمەتکارەکان و

بە گشتی تەنراوی پێگەیی و سەردەمی زەمەنی جیاوازە. ڕیتمی ئاهەنگێکی بورژوایی بهێننە پێش چاوی خۆتان. گریمانەی ئەوە بکەن هەواڵێ، نیازێ یان بڕیارێکی خانەخوێ ئەم ڕیتمە تونتر کاتەوە؛ یان کۆمەڵێ میوانی‌تر لە ناکاو سەر بەو ئاهەنگەدا بکەن. خزمەتکارەکان ناچار ئەبن خێراتر ئیش بکەن، میوانەکان ناچار ئەبن توندتر خواردن بکەن و خاوەنماڵ زۆر بەلەسەتر بەو ناوەدا بخولێتەوە. لەوانەیە بینەر هەست بکات ڕیتم تووشی گۆڕان بووە؛ کەچی ڕیتم هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهاتووە. ئەوەی لێرەدا ئەگۆڕدرێ خێرایی یان بە واتا مۆسیقاییەکەی تێمپۆیە. هەموو ڕیتمێ هەتا ڕادەیێکی دیاریکراو ڕێ ئەدات بە گۆڕانی خێرایی؛ بە بێ ئەوەی کرۆکی ڕیتمەکەی بگۆڕدرێ. ئەگەر لە ئاهەنگە گریمانەییەکەی سەرەوەدا لە ناکاو هەواڵێکی دڵتەزێن، مەسەلەن هەواڵی تابلۆقە درانی شاری مسکۆ لە ڕۆمانی شەڕ و ئاشتی، ڕەوتی ئاهەنگەکە بگۆڕێ یان وەک لە ڕۆمانی دکتۆر ژیواگۆدا ئەیبینین، تەقەکردنی ژنێ لە فاسقەکەی ئاهەنگەکە بئاڵۆزێنێ، ئەوەی ئەگۆڕدرێ ڕیتمە نەک خێرایی. بە مانا فیزیکییەکەی لێرەدا هێڵبزاف(vector) ئەگۆڕدرێ نەک خێرایی و لەز؛ هۆیەکەشی دەرکەوتنی هێزێکی کاریگەرە لە ئاراستەیێکی جیاواز لە ئاراستەی بزاوت. لەم دەقە دوور و درێژەی بەختیار عەلیدا جگە لەو شوێنەی مستەفای شەونم و جەلادەت سەر بە چێشتخانەیێکدا ئەکەن، لە هیچ شوێنێکی‌تردا، ڕیتمان بەرچاو ناکەوێ. لە هەموو شوێنەکانی تردا (شاری تەپوتۆزە زەردەکان، سالۆنەکەی پرتەقاڵی سپی، هۆتێلی گێلاسی سپی و هتد) ئەوەی ئەیبینین یان بزاوتی ڕستەکانە لە ڕێگەی مەنتیقی تەنشتێتی‌یەوە یان بزاوتی نواندنە لە سەر بڕیاری نووسەر و بە کەرەسەی داڵۆسکاوی (Suspanse). لەم کتێبەی بەختیاردا مەگەر بە ڕێکەوت، دەنا بزاڤێکی داستانی وەهامان بەر چاوناکەوێ؛ لەبەر ئەوەی پێگەی ئەو سیستەمەی بزاڤ تیایدا ڕوو ئەدات لە زۆربەی

شوێنەکاندا دیار نییە. لە شوێنی وادا ئەبینین جەلادەت و دالیا بە پێ ڕێ ئەکەن، کەچی ڕۆیشتنەکەیان وەها خێرا پیشان دراوە چما سواری بەلەزترین سەیارەن و بە خێراترین شێوە لێ ئەخوڕن «ڕێگایەکی درێژیان لە بەردەمدا بوو، کە دەبایە بەشەقامێکی غەمگینـدا بیبـڕن، بـەناو دەیـەها ئۆردووگـای سەربازی خاپووردا ڕابوردن، ئەو بنکە گەورانەی سوپایان بینی کە بووبوون بە کەلاوەی گەورە، بە ناو سەدان جەمەلۆنی گەورە گەوردا تێپـەڕین کـە تـەنیا چێوەکانیان مابووەوە، بە سەر هـەزاران شـێلمانیتـواوە و کۆڵـەکەی ئاسـندا ڕۆیشتن کە وەک مۆم ڕژابوونە سەر زەوی. دەیان مرۆڤی بریندار‌یان بینی لـە ژێر دار و پەردووەکاندا کەس نـەبوو دەریانبـهێنێت، سـەدان ژن و منداڵـیان بینی لە ناو پاشماوەی ئەو سەربازگە و ئوردوگا سووتاوانەدا خـواردن و جـل و چەکیان دەردەهێنا و بە سەر خۆیاندا دابەشیاندەکرد. جەلادەت بـە درێژایـی ڕێگاکـە بـە دەگمـەن قـسەیدەکرد، وەک شـێت بـە لۆقـە درێـژ و هـەنگاوە گەورەکانی بە ڕێگادا دەڕۆیشت و سـەری بـە جـۆرێکی سـەیر داخـستبوو... ل٢٨٧» بە ڕاستی زۆر سەیرە نووسەرێ کە پێشتر چەنەها کتـێبی نووسـیوە، وەها بێ ئاگا بێت لە بزاڤی ڕێکردنی ئینسان لە کاتێکدا ئەم بزاڤە ساکارترین و ئاسـانترین جـۆری بزاڤـە تـا ڕادەیێـک کـە ئـەکرێ بـە ئێتالۆنـەکـردنی هەنگاوەکان (مەبەست لە ئێتالونە کـردن ئەوەیـە دیـاری بکرێـت کەسـێکی دیاریکراو سەد مـەتر بـە چـەن هـەنگاو ئەبـڕێت) خێرایـی و لـەم ڕێگەیـەوە هێڵبزاڤ و ڕیتم دەسنیشان بکـەین؛ کـەچی بـەختیار وەک لـە بـاتی پـێڵاو تایەی لامبورگێنی نابێتە ژێر قاچی کەسەکانی لە دەرفەتی ئێوارەیێکدا بە ناو دەیەها ئوردووگای سەربازی و بنکە گـەورەکانی سـوپا و سـەدان جەمـەلۆنی گەورە و بە سەر هەزاران شێلمانی تواوە تێپـەڕیان ئـەکات و دەیـان مرۆڤـی برینـدار ئـەبینن و سـەدان ژن و منـاڵ سـەیر ئەکـەن کـە جـل و چـەک دەرئەهێنن و بە سەر خۆیاندا دابەشی دەکەن؛ کەچی دوای چەند سـەعات و

لە کاتێکدا هێشتا ئێوارە تەواو نەبووە سواری سەیارەیێک ئەبن و... هـەر زۆر سەیرە تەنیا دەرهێنانی جل و چەک و دابەش کردنیان بە سەر سـەدان ژن و منالّدا چەنەها سەعاتی ئەویٚ! ئەو لاپەڕانە بخوێننەوە تیٚئەگـەن نووسـەر بـە فانتازیا ئیش ناکات، بەڵکوو هەوڵ ئەدات هۆی ئەم مەنتیقە سەیر و سەمەری ڕیٚکردنە بگێڕێتەوە بۆ ئەوەی جەلادەت وەک شێت بە لۆقە درێژ و هـەنگاوە گەورەکانی بە ڕێگادا دەڕۆیـشت. مـرۆڤ بـە خوێندنـەوەی ئـەم دێڕانـە بـیر نوکتەیێکی لای خۆمان ئەکەوێتەوە. ئەڵێن کابراییێک باس ئەکات کە شـێتیٚ ئەناسیٚ دوو مەتر درێژە و سیٚ مەتر پانە. خەڵک ئەڵێن کاکە شـتی وا چـۆن ئەبیٚ؟ دوو مەتر درێژی و سیٚ مەتر پانی!!!... کـابرا وڵام ئەداتـەوە، خـۆ وتم شێتە. بە ڕاستی ئەم مەنتیقی بزاڤە و دەیان مەنتیقی تری لەم بابەتە کە لـەم دەقەدا بەدی ئەکریٚ ئەگەر لەو نوکتەیە سەیر و سەمەرتر نەبن کـەمتر نـین. لە دێڕەکانی لاپەڕەی دواتردا جەلادەت و دالیا سواری سەیارە ئـەبن. لێـرەدا نووسەر ژیرانەترین کاری کردووە وخۆی نـەداوە لـە قـەرەی بـزاڤ و ڕیتمـی داستانی؛ وەک چۆن لە لاپەڕەی ٣١٦ دا خۆی لـە بـزاڤ و ڕیتمـی ڕێکـردنی ئەسپ دزیوەتەوە. من پێم وا نییـە نووسـەر نـەزانیٚ ڕیتمـە جۆراوجۆرەکـان جوانییێکی بیٚ وێنە ئەبەخشنە دەق. هیچ نەبیٚ کۆمەڵـیٚ ڕۆمـانی خوێنـدووە (بەس ناوی دەیان ڕۆمان و نووسەری لەم کتێبەیدا هێناوە) و دیتوویە چلـۆن لە ڕۆمانێکی وەک دکتۆر ژیـواگـویٚ بـوریس پاسـترناکدا نووسـەر لـە بزاڤـی ڕێکردنی شەمەندەفەرە، پاس، کالیسکە و ئەسپ و هتد کەڵک وەرئـەگرێت و ئەیەنکاتە مەترێک بۆ ڕیـتم بەخـشین بـە دیکـەی بەشـەکانی ڕۆمانەکـەی. نووسـەر ئەمانـەی بینیـوە؛ بۆیـە جـار و بـار هــەوڵ ئــەدات لــە ڕیتمــە جۆراوجۆرەکانی بزاڤ کەڵک وەربگریٚ. لە لاپەڕەی ٤٢٢ دا جەلادەت سواری ئەسپ ئەکات و ڕێی سەفەرێکی ئەداتە بەر؛ کەچی ئەوەی نـایبینین بـزاڤ و ڕیتمی ئەسپ سوارە « لە سـەر ئـەو ئەسـپەوە دەمتـوانی نیـشتمان جـوانتر

ببینم، وام هەستدەکرد ئەسپێکە لـە قـوولایی ئەفـسانەکانەوە هاتۆتـە دەرێ، بەڵام چـاوێکی ڕوونتـر و ڕۆحێکـی سـافتری پێدەبەخـشیم، تـەنیا مـنی بـە ئەستێرە دوورەکانەوە گرێنەدەدا، بەڵکوو منی توند بە زەویشەوە دەنووسـاند، هێمایەکی گەردوونی لە ڕەوتکردن و غاردانەکەیدا هەبوو، بە ئەسپێک دەچوو کە پێغەمبەرێک لە جێگایەکەوە ببات بۆ جێگایـەکی دیَ ... ل٤٢٢» بـە ڕای ئێوە ئەم بوونەوەرەی جەلادەت سواری بووە ئەسپە و لێرەدا ڕیتمی ڕێکردنی ئەسپ ئەبینین؟ بۆ ئەوەی بە ئاسانی بتوانن بڕیار بدەن، سەیری ئەو شوێنەی ڕۆمانی دونی ئـارام بکـەن وا گریگـوری لەگـەڵ ئەسـپ سـوارەکاندا دەوری شاخەکان ئەدەنەوە. پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە ڕیتمـی ڕێکـردنی ئەسـپ پێوەندی ڕاستەوخۆی بە هێواش چوون و غاردانی ئەسپەوە نییە، واتـە خێـرا ڕێکردنی ئەسپ تێمپۆ ئەگۆڕێت نەک ڕیتم. لە ڕووی ڕیتمی گرێدراوی بزاڤی هێڵی ڕاستەوە واتە ڕیتمی دەرەنجامی فورمولی $\nu^2 - \nu_0^2 = 2a\chi$ جگە لـەو شوێنەی جەلادەت و دوو دۆستەکەی بـە قایـەخ لـە زێیەکـە ئەپەڕنـەوە لـە هەموو شوێنەکانی تردا بـزاڤ و ڕیـتم گـیرۆدەی هەڵەشـەیێکی قووڵـە. لـە ڕیتمی شوێنەواریشدا هەمان لاوازی ئەبینین. جگە لەو لاپەڕانـەی مـستەفای شەونم و جەلادەت سەر بە چێشتخانەکەدا ئەکەن و قسە کردنی فیتـەرەکان و هاتوچۆی خەڵکەکە ڕیتم ئەخولقێنیَ، هیچ ڕیتمێکمان بەر چاو ناکـەوێت و وەک باسمان کرد ئەوەی ئەیبینین یان بزاوتی ڕستەکانە لە ڕێگەی مـەنتیقی تەنشتێتی و یان بزاوتی نواندنـە لـە سـەر بـڕیاری نووسـەر و بـە کەرەسـەی داڵۆسکاوی؛ بۆیە لەو شوێنانەی هێزێکی کاریگەر دێتە ئاراوە لە بـری ئـەوەی ڕیتم تووشی گۆڕان بێت تەنیا تێمۆ ئەگۆڕدرێت.

هەموو ئەو فاکتەرانەی لە سەر ڕیتمی ڕستە و ڕیتمی شـوێن و بۆنـەکان باسمان کرد لە سەر ڕیتمی کەسێتیش کاریگەرن. جیـاوازی تـەنیا لەوەدایـە کە داڕشتنی ڕیتمی کەسـێتی ئەسـتەمترین و گرنگتـرین کـاری نووسـەرە.

هەموو کەسێتی‌یێک ڕیتمی جووڵانەوە، خواردن، ئەویـنـداری، خـەوتن، قـسە کردن و بە گشتی ڕیتمی ژیانیی تایبەت بە خۆی هەیە و ڕۆمان ئەبێ هـەموو ئەم ڕیتمانە پیشان بدات و گرنگتـرین فاکتـەری کەسـێتی دارِشـتنیش ئـەو ڕیتمەیە. پێشتر وتمان خێرا بوونەوەی بزاڤ نابێتە هۆی گۆڕانی ڕیتم؛ بـەڵام هێزێکی کاریگەر ئەتوانێ ڕیتمی ژیـانی کەسـێتی بگۆڕێـت و ئـەم گۆڕانـەش کاری درامایی، مژار (Topic) و تەنانەت کاکڵەی ڕۆمانی لێ بکەوێتـەوە. لـە مێژووی ئەدەبدا لە بواری ڕیتمی کەسێتی‌یەوە کە بەشێکە لە ڕیتمی نـاوەکی ڕوو لەپێش کاری زۆر کراوە. یەکێ لە باشترین نواندنـەکانی ئـەم ڕیتمـە لـە ڕۆمانی بەرزایی‌یەکانی بەربادا ئەبینرێت. لەو ڕۆمانەدا هەموو کەسـێ ڕیتمـی ژیانی تایبەت بە خۆی هەیە. هیت کلیف وەک کوڕێکی لاسار، سەرەڕۆ، ڕکن و کەلـەڕەق کـە ئـەم تایبەتمەندییانـەی لـە نیگـاییێکی بەڵـگەخوازانە (پوزیتیویستی) یان ناتورالیستی‌یەوە ئەگەڕێتەوە بۆ سیمای جیاواز، بێکەسی، سووکایەتی و ئازارەکانی هیندلی و بە تایبەت عەشقی بۆ کـاترین، ڕیتمێکـی تەڤگۆڕ و ئاڵۆزە. نێلی کەسێکی ئـارام، سـووچ‌پـشکێن و ورداژینـە و ڕیتمـی ژیانی ڕێک وەکـوو گێڕانـەوەکانی، ئـارام، ورد و یەکدەسـتە. ڕیتمـی ژیـانی کاترین تێکەڵێکە لە تەڤـگۆڕی هیـت کلیـف و ئـارامی و یەکدەسـتی نێلـی. جۆزێف ئیماندارێکی فزوول، فرەڕێس و ئامۆژگاریکـەرە و ڕیتمێکـی ناڕێـک و بێزارکەری هەیە و... ئێمە بە درێژایی ڕۆمانـدا کەسـەکان لـە ڕیتمەکانیانـدا ئەناسینەوە و پێوەندییان پێوە ئەکەین. لە زۆر شوێندا بزاڤـی ئـەم کەسـانە و کەسانێکی‌تری وەک هیرتن و لاک ڤوود، توند و هێواش ئەبێتەوە. هیندلی و ئیزابێلا و چەن کەسی وەک ئێدگار لینتون، دکتۆر کنێتس، ڕیتمیان تووشـی گۆڕانی کاتی دێت. لە ناو هەموو کەسێتی‌یەکاندا تەنیا سـێ کوچکـەی قـین واتە هیت‌کلیف و هیندلی و ئێدگار لینتۆن ژیانیان تووشی گۆڕانی سەداسـەد دێت. ئەم ڕیتم گۆڕانە لە هیندلیدا زۆر لـە ناکـاو و بـە مـردنی ژنەکـەی ڕوو

ئەدات و بە یەکجاری لە پیاوێکی بەویقارەوە ئەیگۆڕێ بۆ قوماربـازێکی دایمـە مەست کە هەموو ژیانی ئەدۆڕێنێت. گۆڕانی ڕیـتم لـە هیـت کلیفـدا زۆر بـە ئارامی ڕووئەدا. ڕەچەڵەکی ئەم گۆڕانە ئەگەڕێتەوە بـۆ نەهامەتییـە یـەک لـە دوای یەکـەکانی ژیـان لـە سـەردەمی منالّـی، جیـا بوونـەوە لـە کـاترین و شووکردنی کاترین بە ئێدگار لینتـۆن؛ بـەڵام ئـەو کاتـە ڕیـتم بـە یـەکجاری ئەگۆڕدرێت وا کاترین بە سەر سـکەوە ئـەمرێت. بـە پێچەوانـەی هینـدلی و ئێدگار، گۆڕانی ڕیتمی ژیانی هیتکلیف زۆر بەرچـاو نییـە؛ بـە چەشـنێ کـە خوێنەر سەرەڕای سەر هەڵگرتنەکانی شەوانەی، تەنیا ئەو کاتە هەسـت بـەم گۆڕانی ڕیتمە ئەکات وا پـاش هـەژدە، نـۆزدە سـاڵ لـە مـەرگی کـاترین لـە کەش‌وهەواییێکی داستانی بێ وێنـەدا ڕیتمـی ژیـانی ئەوەسـتێت و لـە سـەر قەبرەکەی کاتریندا دیق ئەکات و لە سەر دوایین وەسیەتی خـۆی لـە نێـوان کاترین و شووەکەیدا ئـەنێژرێت و یـەکێ لـە جـوانترین کـارە دراماییـەکانی مێژووی ئەدەب ئەخوڵقێنێ (ئەم تابلۆیە بـەراورد بکـەن بـە دوایـین تـابلۆی داستانی مەم و زین لەو شوێنەی بە پێ وەسیەتی مەم، بەکری مەرگەوەر لـە تەنشت قەبرەکەی خۆی و زیندا ئەنێژن و دواتر مەرگەوەر ئەبێتـە دڕکێـک و سەرلەنوێ ئەم دوانە لە یـەکتر جیـا ئەکاتـەوە). لـە هـەموو ئـەم دەقـە ٦٢٥ لاپەڕەییەدا یەک کەسمان بەرچاو ناکەوێ خاوەن ڕیتمێکـی ژیـانی تایبـەت بێت و هۆکارەکەشی لە لاییێکەوە ئەگەڕێتەوە بـۆ لاوازی و پچڕانـە یـەک لـە دوای یەکەکانی بزاڤ و لە لاییێکی‌ترەوە باڵادەستی وەسف و نـەبوونی فـەزای داستانی و پەیڕەوکردنی شێوەی حیکایەتیی گێڕانـەوە و هـەروەها خەمـسار تێپەڕ بوون بە سەر ئەرکی کەسێتی‌داڕشتن و فیدا کردنی کەسـێتی لـە بـەر بڕیار و ئاسـانکردنەوەی ڕەوتی گێڕانـەوە؛ بۆیـە لـەو شـوێنانەش وا هێزێکـی داستانی کاریگەر دێتە گۆڕی لە بری گۆڕانی ڕیـتم، یـان تێمپـۆ ئـەگۆڕدرێت یان نووسەر بە گۆڕانێکی ڕووکەشی و لاوەکی ڕازی ئەبێت و دۆخەکـە پاسـاو

ئەدات. درۆزن دەرکەوتنی جەلادەت پاش ئەوەی مۆسیقا ئاسمانییەکەی لە بیر ئەبرێتەوە یان واز هێنانی دالیا لە سۆزانی بوون پاش بیستنی هەواڵی مەرگی باسمی جەزائیری نموونە زەق و دوور لە مەنتیقەکانی ئەم جۆرە گۆڕانانەن نووسەر لە باتی گۆڕانی ڕیتم دایناون.

سێهەم: ڕیتمی ناوەکی بسووڕ

ئەم ڕیتمە بە هۆی دووپات بوونەوەی شوێن و کەس و ڕووداوەکانەوە دروست ئەبێ. هەر توخمێکی داستانی بتوانێ هەست بورووژێنێ بە تێپەڕبوونی خۆی جۆرێ لە نەست دەسازێنێ. ئەگەر ئەو توخمە لە شوێنێکیتری دەقدا دەرکەوێتەوە، هاوکات هەستی پێشوومان بۆ زیندوو ئەکاتەوە و بەشێ لە بیر و هەستمان ئەگێڕێتەوە بۆ کات و ساتی پێشوو. ئەگەر دیسانەوە ئەم توخمە لە شوێنەکانیتریشدا ڕووبداتەوە، بزاڤێکی بازنەیی ساز ئەدات و زەین و هەست و نەستی خوێنەر لە نێوان هەر سێ ڕووبەری زەمەنی هەنووکە، ڕابردوو و داهاتوو، ئەکەوێتە شەپۆلان و ئەم بزاڤە تەڤگەرە ڕیتمێکی بازنەیی ساز ئەدات. چەندە ئەو توخمانەی لە دەقدا دووپات ئەبنەوە زۆرتر بن و یەکتر بورووژێنن، دەق بەرەو بزاڤێکی کەهکەشانی ئەڕوات و کەتەن و ڕووبەرەکانی دەق زۆرتر ئەبنەوە. بزاڤی داستانی لە سیستەمە ڕیتمێکی وەهادا زۆر خێرایە و بە چرکەساتێ، لە نێوان سێ ڕووبەری زەمەندا پرد لێ ئەدات و لە چاوترووکانێکدا نەستی دەق ئەورووژێنێت و لەم ڕێگەیەوە نەستی خوێنەریش وەک بەشێ لە ژیان زیندوو ئەکاتەوە؛ بۆیە بە ورووژاندنی نەستی ڕاستەقینەی خوێنەر ئەگونجێ بەشە لە بیرکراوەکانی زەینی هەڵبداتەوە و نەک هەر خۆی لە ڕیتمی تەڤگۆڕی دەقدا ببینێتەوە، بەڵکوو ڕیتمی ژیانی خۆیشی تووشی گۆڕان بێت. لە ڕۆمانی ئەمڕۆدا کەڵکی زۆر لەم جۆرە ڕیتمە وەرئەگیردرێت. بەرچاوترین ڕیتم لە ڕۆمانی شەپۆلی زەیندا ئەم ڕیتمەیە. لە بەرچکی شەپۆلی زەیندا خوێنەر

دوای شەپۆلانی زەینیی گێڕەوەر ئەکەوێت و هەرجارەو ئـان‌وسـاتێکی بـەرچاو ئەکەوێت و بەشێ لە زەینی گێڕەوەری بۆ زیندوو ئەبێتەوە و زەین و هەسـت و نەستی ئەم و گێڕەوەر بەر یەک ئەکەون و بەشدار بوونی خوێنەر لە دەقـدا ئەگاتە ئەوپەڕی خۆی. جگە لە ڕۆمانی شـەپۆلی زەیـن لـە جۆرەکـانی‌تـری ڕۆمانی هێڵناشدا ئەم ڕیتمەمان بەرچاوئەکەوێ. یەکێ لـە نموونـە باشـەکان ڕۆمانی بنەماڵەی جوولای نـادین گـوردیمرە. لـەو ڕۆمانـەدا نووسـە لەگـەڵ ئەوەی لە گۆشە نیگای سێهەم کەسی ئاگادار کەڵکی وەرگرتووە، کەچـی لـە نێوان گێڕەوەری سێهەم کـەس و زانـای گـشتیدا سـنووریکی زۆر هەسـتیار هەیە و هەتا کۆتایی ڕۆمان ئەم سنوورە تێک‌ناچێت؛ بەڵام بە کەڵک وەرگرتن لە سێ شوێن و زەمـەنی جیـاواز (ماڵـی جـوولای خزمـەتکار، شـاری ئاغـا و ژنەکەی و هەروەها نـاو ئـەو ماشـێنەی مـەودای نێـوان ماڵـی ئاغـا و ماڵـی جوولایان پێ بڕیوە) ڕیتمێکی سێ نۆتی وەها ساز دراوە، کاری کردۆتـە سـەر ڕستەڕیتم و ڕیتمی ناوەکی ڕوو لە پێشیش. خوێنەر بەر لەوەی ڕیتمی ئێستا بـێ تاقـەتی بکـات خـۆی لـە نـاو ڕیتمێکـی‌تـردا ئەبینێتـەوە. جـۆرێکی فرەچەشنتری ئەم شێوە ڕیتمـە لـە ڕۆمـانی خزمـە دوورەکـانی فـوێنتس دا ئەبینینەوە. لـەو دەقـەدا دەیـان جـۆر یـاری بـە شـوێن، زەمـەن، ناوەنـدی گێڕانەوە، ساتەوەختەکان، ڕووداو، بیرئانین و بە تایبەت جۆرێکی تایبـەتی لـە یاری، کراوە. ناوەندی گێڕانەوە ڕێستوورانێکە کە بە سەر مەیدانی کونکوردی شاری پاریسدا ئـەڕوانێت؛ کـەچی شـوێنی بەسـەرهاتەکان هـەر جـارە و لـە شوێنێکدایە؛ جارێ لە مکزیک یان وڵاتێکی‌تری ئامریکای باشوور، دەمـێ لـە ئێسپانیا یان شارێ لە شارەکانی فەڕانسا. گێڕەوەریش هەر جارە و کەسـێکە؛ دەمێ براندلیە، دەمێ هرێدیا، دەمێ ویکتـور و هتـد. دەیـان بـیرەوەری لـە شوێنە جۆراوجۆرەکانی ڕۆماندا دووپـات ئەبێتـەوە؛ وەک تـابلۆی منداڵـەکانی پارکی مونسو، بیرەوەری دایک لە یادەوەری هێکتۆردا و هتد؛ بەڵام جوانترین

تۆخمی ڕیتم سازی ئەم ڕۆمانە یارییێکی سـەیر و سـەمەری نێـوان هرێـدیا و کوڕەکەیەتی کە ئەبێتە هۆی دەرکەوتنی چەن کەسی‌تری ناو ڕۆمانەکە. ئـەو یارییە ساکارە ئەمەیە: هرێدیا و ویکتوری کوڕی ئەگەنە هـەر شـارێ لـە نـاو دەفتەری تەلەفۆنی ئەو شارەدا بە دوای هاوناوی خۆیاندا ئەگـەڕێن و ئـەوەی هاوناوی خۆی بدۆزێتەوە براوەیە و خەلات وەرئەگرێ. ئەم یارییە بە دووپـات بوونەوەی خۆی بزاڤێکی داستانی لە نێوان ڕووبەرەکانی زەمەندا ساز ئەدات و ڕیتمێکی ناوەکی بـسووڕ سـاز ئـەدات. نموونـەیێکی‌تـری کەڵـک وەرگـرتن لەتۆخمی وەهـا بـۆ سـازدانی ڕیتمـی نـاوەکی بـسووڕ ڕسـتەی (کاتـێ پیـاو خەمینە، کێوی دەردی هەیە) لە نوڤێلێتی داشـاکولی سـادێق هیدایەتـە کـە بەردەوام دووپات ئەبێتەوە و ئەم جۆرە ڕیتمە درێژە پـێ ئـەدا. ئـەم دەقـەی بەختیار عەلی هەر چەن هەوڵی داوە خەتی نەنوێنێ، بەڵام دەقێکی خەتییە. وەک لە باسی گەلالەدا وتم سەرەتای کتێب، ئەو شوێنەی عەلی شەرەفیار لە ئورووپا شارۆخی ئەبینێت پێشەکی و پرۆلوگێکە وەک پرۆلوگەکەی ناو ڕۆمانی دوکتور ژیواگـو (لـەو شـوێنەی ژنـراڵ کچەکـەی لارا ئەدۆزێتـەوە). لێرەشا وەکوو ئەوێ بزاڤـی داسـتانی لـە پـاش ئـەم پرۆلۆگـەوە دەسـت پـێ ئەکات. دیارە نووسەر نەیویستووە دەقەکەی سەداسەد خەتی بنوێنێ؛ بۆیە لە لاپەڕەی ٦٥دا هەوڵی داوە ئەم هێڵی ڕاست و ساکارەی گێڕانەوەیە بشکێنێ؛ کەچی لە لاپەڕەی ٦٩ دێڕی ٢١ەوە ئەگەڕێتـەوە بـۆ سـەر زەمـەنی ئاسـایی دەقەکە و خۆی لە سەرئێشە لا ئەدات و هـەتا کۆتـایی کتێبەکـەی بـە سـەر هـەمان هێـڵی ڕاسـتدا ئـەڕوات. واتـە نووسـەر بەکەڵـک وەرگـرتن لـە گێڕانەوەیێکی خەتی خۆی لە ئەو ڕیتمە ناوەکییەی لە دەرەنجامی شـکاندنی زەمەندا ئەخوڵقێ بێـوەری کـردووە؛ هـەروەها وەک لـە بەشـی یەکانگیریـدا باسمان کرد لەبەر ئەوەی مەنتیقی پێوەنـدی دەقەکـەی لـە سـەر مـەنتیقی تەنشتێتی داناوە خۆی لە ڕیتمی گۆڕانی شـوێن و کەسـەکانیش بـێ بـەهرە

کردووە؛ بەڵام بەمەشەوە ئەیتوانی بە دەیان شێوەی‌تر لـە ڕیتمـی ناوەکـەی بسووڕ کەڵک وەرگرێ. لەم دەقەدا دەیان شـت و کـەس و ڕووداو و تـوخمی داستانی‌تر هەن کە نووسەر ئەیتوانی بـە سـەریان بکاتـەوە و لـەم ڕێگەیـەوە ڕیتم ببەخشێتە دەقەکەی. لە چەنەها شوێندا باسـی جـل و ملوانکـەی ملـی کەسێتی‌یەکان و شتی لەم بابەتە ئەکات و لاپەڕەی پێ پڕ ئەکاتـەوە؛ کـەچی بۆ خۆشی لە بیر ئەکات ئەو ملوانکەی لە شوێنێکدا کردویەتیە مـل سـامیری بابلی چی بە سەر دێت. نووسەر لە بری ئەوەی خۆی بە فانتازی تەریک و بێ کەڵـکی وەک فریـشتەکانی دەور سـەری دالیـا و باڵـندەکانی سـەر سـەری جـەلادەت و ئەسـپەکانی ناوسـەری سـامێر و هتـد کـە سـەرچاوکـەی دەرکەوتنیان لە دەقدا دیار نییە و ئەکرێ بـە هـەر شـتێکی‌تـر بگۆڕدرێـت و لابردنیان دەیان لاپەڕە لە کۆڵ خوێنەر ئەکاتەوە، ئەیتوانی خۆی بـە توخمـە بەکەڵکەکانی دەقەکەی بۆ وێنە بۆنی پرتەقاڵـەکەی سـامیری بـابلی مـژوول بکـات. ئـەو پرتەقاڵانـە لـە نـاو دڵـی دەق و لـە ژیـانی سـامیری بابلیـەوە دەرکەوتوون؛ بۆیە خوێنەر بە ئاسانی وەک واقیعێکی بە نرخی داستانی وەری ئەگرێت و بە هۆکارێکی باشیشی ئەزانێ بـۆ ئـەوەی کەسـێکی وەکـوو شـاناز سەلیمی پێ ئاشق بکات. لاپەڕەی ٣٤٥ دوو دێڕی تیایە بە تەنێ خۆی نرخی هەموو فانتازیا سازییەکانی ناو ئەم دەقەی هەیە (ئـەو شـەوە زانـیم سـامیری بابلی دەیەوێت قسەم بۆ بکات، ئەو ساتانەی بیویستایە ڕاستگۆیانە قسە بکات؛ لە کاتی ئاسایی زیاتر بۆنی پرتەقاڵی لێ‌دەهات). پرتەقاڵ تەنیا توخمی ڕیـتم سازی ناو ئەم کتێبەیە و لە ناو ئەو هەموو توخمە فانتازیاییە بێ سەروبەرەشدا وەک بەشێکی جوانناسانەی ڕیتم ساز دیـارە؛ بـەوەشـەوە نووسـەر ئـەیتوانی باشتر لەم تاکە توخمە بەنرخە کەڵک وەرگرێ. لە ڕۆمانی دوکتور ژیـوا گـۆدا توخمێکی هاوچەشنی ئەمەی بـەختیار ئـەبینین؛ بـەڵام لـەوێ ئـەو توخمـە دەورێکی وەها ئەبینێ بە نەبوونی بەشێکی گەورە لە ڕیتمی ڕۆمـان هـەرەس

دێنێ. لەو ڕۆمانەی بوریس پاسترناکدا ئامێرێکی مۆسیقای ڕووسی (بالالایکا) ئەرکی ڕیتم سازی پێ سپێردراوە.یەکەم جاری دەرکەوتنی ئەو توخمە پاش ئەسپەردە کردنی دایکی دوکتۆر ژیواگۆیە و لە لایەن دۆستێکی دایکیەوە وەک تاکە میراتی دایکی ژیواگۆ پێی ئەدرێت. پاش تێپەڕ بوونی سیازدە چواردە ساڵ و بە دکتۆر بوونی ژیواگۆی منداڵ، لە سەردەمی شۆڕشدا و لەو کاتەی سەربازەکانی ئەرتەشی سوور خەریکن بە زۆر ماڵ بە زڕباوکەکەی چۆل بکەن، دیسانەوە ئەو بالالایکایەمان بەر چاو ئەکەوێتەوە. ژیواگۆ هەوڵ ئەدات لە دەستی سەربازەکانی دەربێنێت و لەم کاتەدا چێوە دزراوەکانی ژێر عەباکەی دائەکەوێت و سەربازەکان لە دزییەکەی ئاگادار ئەبن و هەر ئەمە ژیانی دیواندیو ئەکات. جارێکی تر لە شەوێکی سارددا کە خەڵکی بۆ هەڵاتن لە برسیەتی و ئاسەوارەکانی‌تری ڕاپەڕین چاوەڕوانی شەمەندەفەرن، ئاهەنگی دڵتەزێنی بالالایکامان بەر گوێ ئەکەوێتەوە. پاش ساڵانێکی‌تر و دوای ئەوەی ژیواگۆ لە شەڕ هەڵدێت و ئەگەڕێتەوە بۆ لای لارای خۆشەویستی دیسانەوە ئەو بالالایکایە ئەبینینەوە. ئەمجارە ژنەکەی ژیواگۆ (تونیا) وەک نیشانەی ئەمەگداری هێناویە بۆ(لارا) دۆستی شووەکەی تا بیداتەوە بە ژیواگۆ. پاش تێپەڕ بوونی قۆناغێکی‌تری ژیان لەو کاتەی کاموروفسکی (ئەو کەسەی لە تەمەنی ١٨ ساڵاندا تەعەدای لە لارا کردبوو) ژیواگۆ ڕازی ئەکات لارا لەگەڵ خۆی بەرێت. لارا ئەو ئامێرە وەک شتێکی پیرۆز لەگەڵ خۆی ئەبات و چەن جاری‌تریش دەرئەکەوێتەوە؛ بەڵام گرنگترین جار لە کۆتایی ڕۆمان کە درێژەی هەمان پرۆلۆگی ڕۆمانە، بالالایکایێک لە ئەستۆی تونیا (کچەکەی ژیواگۆ و لارا) دا ئەبینینەوە کە پاش پەنجا، شەست ساڵ بێ دەنگ بوونی ئەو ئامێرە وەک نەنکی (دایکی ژیواگۆ) بە جوانی ئەیژەنێ. لەو ڕۆمانەی ژیواگۆدا جگە لەم توخمە سەرەکی‌یەی ڕیتمی ناوەکی بسوور ساز دەیان توخمی‌تریشمان بەر چاو ئەکەوێ کە لێرەدا دەرفەتی باس‌کردنیان نییە.

ئەوەی باس‌کردنی لێرەدا گرنگە، لاوازی زۆر زەقـی بـەختیارە لـە هـەر سـێ ڕووبەری ڕستەی ڕیتمێک، ڕیتمی ناوەکیی ڕوو لـە پـێش و ڕیتمـی نـاوەکی بسووڕ؛ بە چەشنێ کە پێم وایـە زۆر ئەسـتەمە لـە هـەموو مێـژووی ئەدەبـدا دەقێکی هێندە لاوازمان بەر چاو کەوێت.

کۆڵەکەی شەشەم: جیهان‌بینی

لە خوێندنەوەی لایـەنی جیهـان‌بینیـەدا بۆمـان دەر ئەکـەوێ ئـەم دەقـە دەقێکی ئایدیالیستییە. دواهەویای دەق گەیشتن بە بەهەشـتێکە بـە نـاوی شاری مۆسیقارە سپی‌یەکان؛ شارئامانجێ کە بەرەی سپی ئـەم حیکایەتـە بـە دوایەوەن. ئەوەی دەق بە ئێمەی ئەدات هەمان تایبەتمەندییە هاوبەشـەکانی هەموو جۆرەکانی بەرواتاگەری(ئایدیالیسم) واتـە جـوانیی پـەتی، حەقیقـەتی ڕەها، مانەوەی هەتا هەتایی و بەختەوەر بوون لە ناو سیستەمێکی دیاریکراوە. ئەم ڕێبازە لەوەتەی هەبووە هـەوڵ بـۆ پێناسـە کـردن و بالادەسـت کـردنی سیستەمێکی داوە تیایدا حەقیقەت و والایی و جوانیی نەگۆر یەکانگیر بێـت و لـە ڕێگـای بـیر کردنـەوەی تـەریک و تەسـەورەوە دنیـایێکی زەینیمـان بـۆ بئافرێنێ هەڵگری ئەو تایبەتمەندیانە بێ وا بە فاکتەرەکانی جیهانی ئیدیاڵـی ئەزانێ. ئایدیا زەینی‌یە جۆراوجۆرەکان ئەو دوروشمـە بریقەدارانـەن مێـژووی دەسەڵاتەکان بەرانبەر کۆمەڵگای بندەستی ئەکەنەوە و ئەیکەن بـە سـاریژی ستەم و کلۆڵییە هەنووکەییەکان. زۆربەی ئایینەکان دەستەبەر بوونی جیهانە پرشنگدارەکانیان ئەهێڵنەوە بۆ پاش مەرگ و بەم شێوەیە هەوڵـی کـەم نـرخ کردنی جیهانی واقیع ئەدەن. بەرواتاگەری زۆربەی هـەرە زۆری ئایینـەکان و باڵە لە سێ باڵی گرنگەکـەی مێـژووی ئەندیـشەی لـە خـۆ گرتـووە. لـە نـاو ئایینەکاندا بودیسم و جیتائیسم و میترائیسم و هەندێ وردەئـایینی‌تـری ئـەم جیهانی نەبێ دیکەی ئایینەکانی‌تر ئەڕۆنە خانەی ئەم جیهان‌بینی‌یەوە؛ لە ناو

ڕێبازەکـانی ئەندێـشەشدا کۆمەڵـێکی زۆر لـە بیرمەنـدەکانی مێـژوو لـە پارامنیدێس و ئەفلاتوون و فلوتین و دێکارت و نیچە و کرۆچـەوە بگـرە هـەتا زۆرێک لە بیرکارانی ئەمڕۆی بەرەی سەرمایە، لەوانـە لیـوتـار، میـشل فوکـو، فوکویاما و هتد ئەگرێتەوە. ڕێبازی ئەندێشەیی ئەم بەرەیە سـەرەڕای ئـەوەی فرەڕەنگ و جیاواز ئەنوێنێ، کەچی لە چەن خاڵی سەرەکیدا یەک ئەگرنەوە. یەکەم: وێنا کردنی جیهان لەسەر ئەساسـی دانراوەیێکـی زەیـنی؛ دووهـەم: بایەخ نەدان بە واقیعەکانی دەرەوەی زەین؛ سێهەم: دابەش کردنی جیهان بە سەر دوو لایـەنی ئایـدیا و دژەئایـدیا؛ چـوارەم: ئیـدعای هەتاهـەتایی بـوون؛ پێنجـەم: ڕازی نـەبوون بـە هـیچ چەشـنە گـۆڕانێکی بنـەڕەتی لـە یاسـا زەینییەکاندا؛ شەشەم: کەوتنە خزمەتی شـێوازێکی تایبـەتی لـە دەسـەڵاتی نەگۆڕ؛ حەوتەم: هەوڵدان بۆ ڕاگرتنی بارودۆخی هەنووکـەیی پـاش گەیـشتن بە دەسەڵات.

ئەگەر لەم ڕوانگەیەوە لە مێژووی ئەندێـشە بـڕوانین و بـە تایبـەت گرنگـی بدەینە خاڵەکانی شەشەم و حەوتەم بەشێکی زۆرتر لە ڕێبازەکانی ئەندێـشە و ئایینـەکان ئەکەونـە نێـو بازنـەی بەرواتاگەرییـەوە؛ بـۆ وێنـە ئەندێـشەی ئەرەستوویی کە بە سەرەتای ئەندێشەی وەکهەسگەری(ڕیـالیزمی) دائـەنرێ، هەمان دەرەنجامە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی ئەندێـشەی پارامنیدسـی لـێ ئەکەوێتەوە و لە خوێندنەوەیێکی وەهـادا هەوڵـدانە بـۆ سـازدانی جیهـانێکی ئایدیاڵ لە ڕێگای بەڵگە هێنانـەوە لـە نموونـە هەڵـبژێردراوەکـانی جیهـانی دەرەوە؛ بۆیە دەرەنجامی سیاسی، کۆمەڵایەتی ئەندێشەی ئەرەستوویی و ئەو شـێوە دەسـەڵاتانەی ئـەم بیرمەنـدە پێـشنیاری داوە هـەر هـەمان شـێوە دەسەڵاتەکانی ئەفلاتوون گەورەترین شیکاری ئەندێـشەی پارامنیدیـسییـە. باسی جۆرەکانی بەرواتاگەری و تەشەنەی ئەم شێوازی بیرکردنەوەیـە بـۆ نـاو ڕێبـازە سـەرەکییـەکانیتـری ئەندێـشە، باسـێکی زۆر دوور و درێـژە و لـە

دەرفەتی ئەم دەقەدا ناگونجێ. مەبەستی من لێرەدا پیشاندانی باوەڕی خۆمە لە سەر ئەوەی ئەم دەقەی بەختیار نەک هەر لە سەر ئەساسی باوەڕێکی ڕەهاخواز داڕێژراوە بەڵکوو مشەخۆری دژەزانستی‌ترین جۆری بەرواتاگەری واتە ئەندێشەی سۆفیگەرییە. ڕەنگە سەلماندنی هیچ ڕاستییێکی ئەم دەقە وەکوو ئەمەی ئاخر ئاسان نەبێ. هەموو خوێنەرێ لە سەرەتاکانی دەقەوە تێ‌ئەگا نووسەر باس لە جیهانێکی والا و سپی و بێگەرد ئەکات و بە دوای سازدانی دەسەڵاتێکی نەگۆڕ و هەتاهەتاییەوەیە و هەوڵ ئەدات جیهانێکی وا ساز بدات هەڵگری هەموو خواست و هەویا مێژوویەکانی بەشەر بێت و بۆیە بە دوو ئاراستەدا دەستی داوەتە دابەش کردنی جیهان و دوو بەرەی جوانی و دزێوی لە جێگای بەرەکانی خێر و شەڕ داناوە و لە ڕێگای ئەم دوئیسمەوە دەقێکی بە تەواوەتی ئایدیالیستی پێک ئانیوە کە زۆر جار بەرەو سۆفیگەری ئەبێتەوە.

نووسەر مەراقی هەمان جیهانی بەردەوام بڕیار دراوی ئەندێشە ئایدیالیستیەکانمان دەخاتە دڵەوە و ئامادەمان ئەکات بۆ وەرگرتنی هەموو ئەو بابەتانەی هزر و ئاوەز و مەنتیقی جیهانی واقیع و دەقیش بۆ ڕەتکردنەوەی پاڵمان پێوە ئەنێ. مل‌دان و وەرگرتنی دەق وەک جیهانێکی داستانی مرۆڤێکی گوێڕایەڵی ئەوێ لە چەشنی کەسێتی‌یەکانی ناو دەقەکی. ئەو کەسانەی مافی پەیڤین و ڕوانینی جیاوازیان نیە و ئەگەر لە دەرەوەی سنوورەکانی خواستی نووسەرەوە بێنە گۆ و کردەوەیێک بنوێنن، ڕاستەوخۆ ئەکەونە دەرەوەی سیستەمی نرخداریەتی دەق و ئەبنە بەشێک لە بەرەی تاوان و دزێوی. بە پێچەوانەشەوە ئەوەی پاشکۆی نووسەر بێت ئەکەوێتە بەرەی جوانی و بەهەشتی بوونەوە. دوو چەمکی جوانی و دزێوی زۆربەی بارستایی دەقیان قۆرخ کردووە. بەرەی دزێوی ئەو بەرەیەن وا پرۆژەی ئەنفال و لە ناو بردنی جوانی بەڕێوە ئەبەن. هەموو کەسەکانی پێوەندیدار بەم

چەمکە یان تاوانباری تەواو و ڕەش و ئەهریمەنین و یان بێ تـاوان و سـپی و بەهەشتین. پینەوپەڕۆی وا ڕەش و سپی بە بەری ڕۆماندا زەق ئەنوێنێ؛ دەنـا هەموو کەس ئەزانێ کوشتنی کەسە بێ تاوانەکان، تاوانە. زۆر کـەس لـە بـەر بەرژەوەنـدی و خۆهەڵکێـشاندنیش بووبێـت خۆیـان ئەدەنـە پـاڵ بـەرەی ستەملێکراوان و بە تاوانبار کردن و ئیدانـە کـردنی بـەرەی تاوانبـار، پـاکێتی خۆیان ئەسەلمێنن. ئەگەر ئەنفال یەکێ لە بەڵگەکانی سـتەم و بـێ ڕۆحمـی مرۆڤـە دژ بـە مـرۆڤ، هـەر بـەو ڕادەیـەش سـفرەیێکی ڕاخـراوە بـۆ بـەرە جۆراوجۆرەکان. پاش تێپەڕبوونی هەژدە ساڵ لەم پرۆژەیـە، زۆر لایـەن ئـەم کارەساتە مێژووییەیان کردۆتە ئـامێری پڕوپاگەنـدە، فریـودان و داپۆشـاندنی لاوازی و ستەمکارییەکانی خۆیان. زۆر لایەن هێشتاکە نانی ئەنفال ئـەخۆن و لە ڕێگای زڵکردنەوەی مەترسییەکانی ئەنفالـەوە لـە بـوارە جۆراوجۆرەکـانی دەسەڵات و ئابووری و ئەدەبدا خەریکی دەسـەڵاتدارین. لـەم نێوانـەدا ڕووی دەمم لەوکەسانەیە وا بە ناوی ئەنفالەوە نیشتوونەتە سەر سفرەیێکی ڕەنگـین و خەریکی گەمژاندنی خەڵکن و بە ناوی ناسـاندنی لایەنـە سـتەمکارانەکانی ئەنفالەوە خۆیان کردۆتە مـەلا و ڕێبـەری ئـەم خەڵـکە دایمـە مـەنفاکراوە و ئەنفالیان کردۆتە پاساوی لاوازی و بێ بایەخ بـوونی بەرهەمـەکانیان. ئـەنفال ڕەشـترین کارەسـاتی مێـژووش بێـت، لـە ڕووی ئەدەبییـەوە بریتیـە لـەو ساتەوەختە شیرینانەی بە هـۆی بـەرز بوونـەوەی ئەندێـشەیێکی چەواشـەوە فەوتاون و ئەو ساتەوەختە پڕ دڵەڕاوکێ و ترس و ئازارانەی دیسانەوە بە هۆی بالادەستی شێوەیێکی بیرکردنەوە بە سـەر مرۆڤـدا سـەپاون و لـەم نێوانـەدا کاری هونەر پیشان‌دانی لایەنەکانی ئەو ئازارانەیە وا مرۆڤی زیندوو ئەهاڕێت و ئەو چێژ و ساتەوەختە شیرینانەیە وا لە مرۆڤی خاوەن هەست زەوت ئەکرێن.
پاش تێپەڕ بوونی هەژدە ساڵ بە سەر پـرۆژەی ئـەنفال یـەک دوو بەرهـەمی وەک وەرزی سەهۆڵ بەندانی لێ بەدەر دیکەی بەرهەمـەکانیتـر هـیچ نـین

جگە لە مشەخۆری لە خوێنی خەڵک و بە تریبون کردنی خۆێنی ئینسانەکان بۆ هەراڵە دان. من لێرەدا نامەوێ لە سەر ویستەناو و خواستی دەروونی کەسێکی وەک بەختیار بڕیار بدەم؛ لەبەر ئەوەی ئاگاداری دەروونی نیم، بەڵام ڕەوای ئەبینم بڕیار لە سەر دەقەکەی بدەم و وەک خوێنەرێ ڕای خۆم سەبارەت بە جۆری ڕووبەڕوو بوونەوەی دەقەکەی لەگەڵ پرۆژەی ئەنفال بدەم. ئەو ئەنفالەی دەق بە ئێمەی ئەناسێنێ بەر لە هەر شتێ جۆرێکە لە سازدانی باوەڕی ئەنفالگەرانە. نووسەر هەموو هۆکارەکانی ئەنفالی گەڕاندۆتەوە بۆ تاوانبار بوونی تاقمێ ئینسان و بێ تاوانی و پاک بوونی بەرەییێکیتر. ئایا ئەمە بڕیارێکی هونەرمەندانەیە؟ ئایا ئەرکی ئەدەب سەلماندنی قڕێژی و نگریسی بەشێ لە مرۆڤ و پیرۆزایەتی بەخشین بە بەرەییێکیتره؟ ئایا ئەو کەسانەی پرۆژەی ئەنفالیان بەڕێوە دەبرد خۆیان یەکەم قوربانییەکانی ئەندێشەی پاکتاو نین؟ ئایا لەم دەقەدا زۆر هۆکاریتری سازێنەری ئەنفال پشت گوێ نەخراون؟ ئایا دواکەوتوویی کورد بەشێک نەبووە لە هۆکارەکانی ئەنفال؟ ئایا ئەو پێشمەرگانەی وا بۆ گەییشتن بە خواست و ئامانجێکی خۆیان خەڵکیان ئەکوشت، زەمینە خۆشکەری ئەنفال نەبوون؟ بێ شک بەرەی شۆڕشگێری ئەو سەردەمە کە ئەم دەقەی بەختیار بە سەریاندا بازی داوە و دەستیان هەبووە لە کوشتنی بکەرەکانی ئەنفالدا پەپوولە نەووگن دەنا وا زوو نەئەبوون بە گورگ و لە ڕۆژی ئەمڕۆدا ئاوەها دەوری ستەمکاریان نەئەگێڕا و لە بەر بەرژەوەندییەکانی خۆیان جەماوەری ڕەش و ڕووتی یارمەتیدەری خۆیانیان تووشی ڕۆژڕەشی و نەهامەتی نەئەکرد. ئایا جگە لەم دوو بەرەیە واتە عەرەبی ئەنفالکەر و پێشمەرگەی شۆڕشگێڕ دەیانچینیتری وەک بەکرێگیراو، هەلپەرەست، فریوکار، ئاگرخۆشکەر و هتد بوونی نەبووە؟ لە سەروو هەمووو ئەمانەوە ئایا دەیان دەستیتر لەسەرەوە، جێبەجێکەری کردەوەکانی مرۆڤ کوژی نەوگن؟ ئایا

ئەو مرۆڤ دۆستانەی وا ئەمڕۆ بـە نـاوی دیموکراسـی و ڕەهـایی بەشـەرەوە ڕوویان کردۆتە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لە ژێـر دروشمـی بریقـەداری لیـبراڵ دێموکراسـیدا خـەریکی ڕاوڕووت و تـاڵان و بـڕینن و جـەماوەری هـەژار و بندەست بە گـژی یـەکتر ئـەدەن، دەورێکـی زۆر بـەرچاوتریان لـە پـرۆژەی ئەنفالـدا نـەبووە؟ بـەختیار جگـە لـەوەی زۆر تـەک ڕەهەنـد و بەرتەسـک ڕوانیویەتیە ئەم پرۆژەیە، هیچ هەوڵێکی بۆ بە ئەدەب کـردنی ئـەم کارەسـاتە مێژووییە نەداوە؛ واتە لە ڕوانگەیێکی گشتی‌نواڕەوە خەریکی خیتابە خوێنـدن بووگە و لە بری ئەوەی لە ڕێگەی چرکەساتە پڕ ئازارەکانی کەسێتی‌یەکانەوە، لە ڕێگەی دڵەڕاوکێ و ترس و مەینەتیەکانی کەسێتی یەکانەوە ئەنفالمان پێ بناسێنێت و لەو شۆینانەی دەروونمان بـدات وا ئـەنفال و ئەنفالگـەری پاسـاو ئەدەن و ناچارمان بکات بە خۆمانـدا بچینـەوە، هـەوڵ ئـەدات بەرامبـەر بـەو دەسەڵاتەی وا بەرهـەمهاتووی دروشمـی ئەنفالـە دەستەوەسـتاومان بکـات. ئەوەی لە دەقدا ئەیبینین تەنیا و تەنیا پیاهەڵدان و تێهەڵدانی دوو بەرەیـە. بەرەی بکوژانی جوانی و ئەنجام دەرانی پرۆژەی ئەنفال و هـەر وەهـا بـەرەی قوربانییـە جوانـەکان. لـەم نـاوەدا ئێمـە هـیچ کەسـێکی ئاوارتـە نـابینین. سۆزانییەکانی شاری تەپوتۆزە زەردەکانیش تەنیا بەشێکن لە قوربانی‌یـەکانی ئەنفال؛ تەنانەت سامیری بابلیش وا لە ڕواڵەتدا ئاوارتـە ئـەنوێنێت، دیـسانەوە هەر ئەندامێکی دەمارگرژی بەرەیێکە و پاش تۆبە کردن و وازهێنـان ئەڕواتـە نێو بەرەیێکی‌تر. وتمان جگە لە باسی ئەنفال کە لەگەڵ بەرەی تـاوان و ڕەش و نگریسیدا هاو واتایە، چەمکی جوانیش لایەنێکی بەرچاوتری تەک ڕەهەندی و ئایدیالیزمی ئەم دەقەیـە. لێـرەدا جـوانیی پـەتیی ئـەو سـیما شـکۆدارەیە نووسەر لە بری بەرواتا(ئایدیا)ی ئەفلاتوونی و ناخواتا(جەوهەر)ی ئەرەستوویی دایناوە. والایـی و جـوانیی پـەتیی دوو مـژاری گرنگـی مێـژووی ئەندێـشە و جواناسـین و ڕووبـەرێکی زۆریـان لـە ئەندێـشەی ڕۆژهـەڵاتی و ڕۆژئـاوایی

داگیرکردوو. لە کونترین بەشەکانیوداو و ئەویستاوە بگرە هەتا ڕاسپاردەکانی کونفوسیوس و جیتا و هتد و لە ئەندیشەی ڕۆژئاواییشدا لە یەکەم دەقەکانیانەوە جوانی و والایی لە تەورە سەرەکییەکان بووە و دەیان لاپەڕە لە کتێبەکانی کۆمار، بوتیقا و ئەو پەڕی سروشتی قۆرخ کردووە؛ بەڵام ئەوەی بەختیار لەم کتێبەیدا ئەینێتە زمانی کەسەکانەوە زۆربەی هەرە زۆری ئەو جوانی و والاییەیە کانت لە کتێبەکانی (لێکدانەوەی ئاوەزی پەتی) و هەروەها (لێکدانەوەی هێزی داوەری) باسی لێ کردوون. ئەگەر لەو کتێبانەدا کانت هەوڵی داوە جوانی بسڕێتەوە لە ئاکامپەرەستی و گشتی خوازی و بڕیاری ئاپۆرەیی، بەختیار لێرەدا ئەو جوانییە پەتییەی کردۆتە بەرواتاییێک و وەک پارناسیستەکان لە جێگای خێری تەواو و بەرانبەر بە شەڕی تەواو واتە دزێوی دایناوە. لەم کتێبە دوور و درێژەی بەختیاردا بە دەگمەن دێڕواتاییێک ئەبینین هەڵقوڵاوی دەق بێت و دەلالەت بێ بۆ خەڵوەتێکی بیرکردنەوەی نووسەر. ئەو باسانەی لێرەدا کراوە، زۆربەیان لە تەوەرە سواوەکانی مێژووی جوانناسی و ئەندێشەن و زۆر جاریش بەختیار ڕێک بە هەمان زمان و ستایلی خۆیانەوە هێناویەتیە ناو دەقەکەی. لێرەدا لە بەر دوو هۆکار واز لە بەراورد کردنی ئەم دەقە لەگەڵ دەقەکانیتر دێنم. یەکەم: ڕخنەی بەراوردکارانە لە ناو کۆمەڵگاییێکی دواکەوتووی وەک کومەڵگای کوردی دەرەنجامی پێویست نابەخشێت و ڕاستەوخۆ دوو دەرەنجامی ناهۆشیارانەی فیکەکێشان و داکۆکی دەسبەجێی بەرهەڵستکاران و جنێودان و تووڕەبوونی دەروێشانی لێ ئەکەوێتەوە. دووهەم: ئەم دەقەی بەختیار لە ڕووی ناوەرۆک، شێوە و تەکنیکەوە ئەوەندە نارێک و لاوازە دوو کەرەسەی مونتاژ و کولاژیش نەیتوانیوە فریای کەوێت و ئەوەی هێناویەتیە نێو دەقەکەیەوە دەقەکەی زیاتر قەڵباندووە و لە ئیلتیقات نزیکی کردۆتەوە؛ بۆیە بە بێ لە بەر چاوگرتنی ئەوەی ئەم باس و مژار و پەچەوتارە فەلسەفی و جوانناسانانەیە لە کوێوە

هاتوون لە ڕووی جیهان‌بینی‌یەوە دەقەکەی ئەخەمە بەر باس و هەوڵ ئـەدەم تیشک بخەمە سەر ئەو لایەنانەی، ئەم دەقەی کردۆتە دەقێکی ئایدیالیـستی. نووسەر لێرەدا بە پێچەوانەی بەرهەمەکانی پێشووتری و بە تایبـەت ئێـوارەی پەروانە بڕیار لە سەر جاوید بوونی هونەر ئەدات. ئەگەر لە ئێـوارەی پەروانــەدا نووسەر دوای هێگل ئەکەوێت و بانگەشە بـۆ مـەرگی هونـەر ئـەدات، لێـرەدا کەڕەنای هەتا هەتایی بوونی هونـەری گرتۆتـە دەسـت و هەراڵـە بـۆ جاویـد بوونی هونەر ئەدات. تاکە کەسێکیش وا هێشتاکە بۆنی کەسێتی‌یـەکانی نـاو ئێوارەی پەروانەی پێوە ماوە (موحەممەدی فێردەوسی) و بەردەوام لـە سـەر بێ بایەخ بوونی هونەر پێداگری ئەکات لـە ئاکـامی دەقـدا و لـە دەرەنجـامی بیستنی مۆسیقا موزارتییەکەی جـەلادەت لـە کـەری شـەیتان دائەبـەزێت و ئەشهەد و ال هونەری جاوید ئەڵێت و بە کـافری نامرێـت. نووسـەری دەقـی شاری مۆسیقارە سپییەکان جوانی پەتیی لە جێگای خێـری پـەتیی و دژ بـە دزێوی یان شەڕی پەتیی داناوە و لەم دوئیسە فیکرییەدا دیـسانەوە جیهـانی دابەش کردۆتە سەر دوو ئاراستەی جوانی و دزێـوی. جـۆرێ لـە جۆرەکـانی هونەر پەسـەند ئـەکات و نازنـاوی جاویـدی پـێ ئەبەخـشێت. مـوزارت ئـەو کەسەیە کەوتۆتـە بـەر ڕەحمـەتی نووسـەر و بـە درێژایـی دەقەکەیـدا وەک پێوەری مۆسیقای جاویـد باسـی لـێ ئـەکرێت و بەشـێکی دوور و درێژیـشی «موزارت و باخێکی جاوید» بۆ تەرخان کردووە و لەم بەشـەیە و لـە دیکـەی لاپەڕەکانی دەقەکەیدا هەوڵـی بـێ‌پـسانەوە ئـەدات بـسەلمێنێ وەک چـۆن موزارت لە ڕێگای مۆسیقاوە جاوید بووەتـەوە، دیکـەی مرۆڤـیش بـۆ ئـەوەی نەفەوتێن ئەبێ پەنا بەرنە بەر هونەر. واتە مانەوەی موزارتی کردۆتە بەڵگە بـۆ ئایدیا بوونی هونەر و بەم پێیە زلپرسێ دەورووژێنێ: ئایا بە ڕاستی موزارت لە ڕێگای مۆسیقاوە هەتا هەتایی بووەتەوە تا ببـێ بـە بەڵـگە بـۆ هـەتا هـەتایی بوونی هونەر؟ نووسەر لە کوێی مێژوودا ڕاوەسـتاوە وا بـڕیاری جاویـد بـوونی

موزارت ئەدا؟ ڕاستە ئێستا موزارت وەک مۆسیقازانێکی گـەورە چـاو ئـەکرێ بەڵام ئایا دە هەزار ساڵیتـر مـوزارت هـەر بـە هـەمان چـاوی ئەمـڕۆ سـەیر ئەکرێت؟ بێشک تا ئەو کاتە دەیان مۆسیقازانیتر دێنە گۆڕێ و دەیان ڕێبـاز و بەرچکیتری مۆسیقا دێنـە ئافرانـدن و ئەمـەش دەرەنجـامی ماتریـالیزمی مێژوویی و بزاوتی زمانە. تەنیا نووسەرێکی ئایدیالیـست و بێئاگـا لـە مۆسـیقا ئەتوانێ بڕیاری جاوید بوونی هونەر بـدات؛ ئـەویش بـە بەڵـگە هێنانـەوە لـە کەسێ کە لە سەردەمی خۆیشیدا کەسی یەکەم نەبووە. ڕاستە موزارت یەکێ لە بەناوبانگترین مۆسیقازانانی سەردەمی کلاسیکی ڕۆژئاوایە، بەڵام شاسواری مۆسیقا نییە و ئەدرێتە پاڵ چەند مۆسیقازانی گەورەی وەک باخ و بتهۆڤێن و هایدن و ڤاگنێر و شوپێن و چایکوڤسکی و هتد. دیار نییە نووسەرێ کە کۆی دەقەکەی لە بواری مۆسیقادا نەزانینی لێ ئـەبارێ چلـۆن وێراویـە بـڕیاری وا دەربکات؟! با لـێ گـەڕین مۆسـیقای مـوزارتی گـەورەترین ئایـدیا و پێـوەری هونەری واڵا و جوانی جاوید بێ. لەم دەقەدا بەشێ لـە هونـەرەکان ئەدرێنـە پاڵ ئەم هونەرە و وەک جوانی جاوید سەیر ئەکرێن و بەشێکی تریش دژ بەم هونەرە پیرۆزانەن و ئەکەونە خانەی دزێوییەوە. هەر بەم پێیە ئـەو کەسـانەی خزمەتی ئەم جۆرە هونەرە ئەکەن کەسی بـاش و قارەمـانن و پـاش کـوژران شەهیدن. کە وابوو ئەم دەقەی بەختیار دەقێکی شۆڕشـگێڕانەیە؛ بـەڵام ئـەم ڕادەربڕینەی من لە خۆیدا بڕیارێکی گشتینواڕانەیە و پێویست ئەکا زیـاتر لـە جیهـانبـینی ئـەم دەقـە ورد ببینـەوە و پاژنواڕانـەتر سـەیری نـاوەرۆک و ڕوخساری بکەین؛ بۆیە وەک سەرەتای دەسپێکردنی ئەم وتارە دیـسانەوە بـە دانراوەیێکەوە ئەڕۆمە نێو باسەکەوە «شاری مۆسیقارە سـپیـیـەکان لـە ڕووی ڕوخسار و ناوەرۆکەوە دەقێکی بە تەواوەتی سۆفییانە و شۆڕشـگێڕانەیە» پـێم وایە ئەم دانراوەیە نەک هـەر هـیچ چەشـنە نـاکۆکیێکی لەگـەڵ بەشـەکانی پێـــشتری وتارەکـــەدا نییـــە، بەڵـــکوو ڕوونکـــەرەوەی زۆرێ لـــە لایەنـــە

لێڵەکانیشیەتی. لە هەموو بەشەکانی بەر لە باسی جیهانبینی و لە تیشک خستنە سەر پێنج کۆڵەکە دەسنیشان کراوەکەی ڕۆماندا هێندێ سەبەب و هۆکار ئاراستە کرا بۆ بە حیکایەت زانینی دەقەکەی بەختیار؛ بۆیە ئەگەر ئەو بەڵگە و هۆکارانەی باسکران جێگای خۆی گرتبێت، هاوکات یەکێ لە لایەنەکانی سۆفییانە بوونی ئەندێشەی دانەر واتە پەنا بردنە بەر حیکایەت و هەست ئاژینی بۆ سەلماندنی باوەڕە حیماسی و میتافیزیکییەکان ئەسەلمێت. هەروەها ئایدیالیست بوونی دەقیش پێوەندییێکی ڕاستەوخۆی هەیە لەگەڵ ئەو شێوە سۆفیگەرییەی ئەم دەقەی لێ کەوتۆتەوە. وشەی سۆفی ئەبووڕەیحان وتەنی لە وشەی سۆفیای یۆنانییەوە هاتبێ یان بە مانای خوری پۆش بێت یان هەر شتێکی تر، لە خوێندنەوەیێکی دیروکیدا و بە ورد بوونەوە لە هەر سێ سەر چاوەی گرنگی سۆفیگەری عیراق و نێوان دووچەم، سۆفیگەری هیندو ئێرانی، سۆفیگەری میسر و مەراکیش و شامدا دەرئەکەوێ هەڵگری دوو تایبەتمەندی هاوبەشن. یەکەم ئەوەی هەر هەموو ئاخێزگەی هیند و ئوروپاییان هەیە و دووەم تایبەتمەندی هاوبەشیشیان ئەوەیە هەر هەموویان لە ناو دڵی نابەرابەری و لە دژایەتی کردن لەگەڵ ئەندێشە و دەسەڵاتێکی پاوانخواز و ئایدیالیستدا سەریان هەڵداوە. هۆی سەرهەڵدانی هەموو بزووتنەوەکانی سۆفیگەری لە مێژوودا بەرەنگاری کردن لەگەڵ دەسەڵاتێکی ئایدیالیستی بووگە کە شەرعیەتی بەخشیوەتە چینە نەگۆڕەکانی کۆمەڵگا. چ ئەو ڕێبازەی لە سەردەمی کویلەداری لە یۆناندا لە ژێر ناوی سوفیستائیسم سەری هەڵداوە و چ بودائیسمێ کە لە ناو دڵی سیستەمی چینایەتی براهماییەوە هاتۆتە گۆڕێ و چ ڕێبازی شعووبیە، هەر هەموو کاردانەوە بووگن بەرامبەربە سووکایەتی پێ کردنی دەسەڵاتداران و نەتەوەی سەردەست. هەروەها هەموو ئایینە کۆنەکانی هیندوئوروپایی (مەبەست ئەو ئایینانەیە وا دەقیان لێ ماوەتەوە) لە سەر دوو باوەری بنەڕەتی

میتامورفیس و تەجەسود دامـەزراون. هـەر دووی ئـەم دوو واتایـە پێوەنـدی ڕاستەوخۆیان بە بزوات و ماتریالیزمەوە هەیـە. لـەو ئایینانـەدا کـە بـاس لـە تەناسوخ ئەکرێ لە ڕاستیدا باس لە حەرەکەتێک ئەکرێ لە نزمییـەوە بـەرەو بەرزی. ئایینە دێرینەکانی هیند و ئورووپایی ئەم بزاوتـە بـە حـەوت قۆنـاغی ڕچاوی، ڕوەکـی، ئاژەڵـی، مرۆڤـی، مـاگتی، مایـا و نیروانـا ئـەزانن. زۆربـەی ڕێبازەکانی سـۆفیگەری باوەڕیـان بـەم حـەوت قوناغـە بووگـە؛ هـەر چەنـد ناوگەلێکی‌تریان بۆ دانابێتن؛ بۆ وێنە مەلەکانی حیکایەتی سیمورغی عـەتاری نەیشاپووری هەتا گەییشتن بە واتای سیمورغ بە حـەوت قۆنـاغی: خواسـت، ئەڤین، ناسین، بەسێتی (قیناعەت)، تاک‌پەرەستی، شاگەشکەبوون، هەژاری و توانەوە ئەپەڕنەوە. لـەم ڕێبـازە ماتریالیـستی‌یـەدا کـەس ئاسـت و پلـەیێکی دیاری‌کراو و هەتا هەتایی پێی نەبەخشراوە و هەر کەسە و بـە پـێ پـالاوتن و پێشوەچوون بەرز ئەبێتەوە یان بە پێچەوانەوە بە هۆی دەست لەخۆ داشۆردن و بێ پارێزی دائەبەزێ. بـاوەڕی تەناسـوخ خاڵـی سـەرەکیی هـەموو ئایینـە هیندوئورووپایی‌یەکانی بەر لە سەرهەڵدانی دوئیـسمە و دەرەنجامـەکانیـشی بریتین لە: ١- نەبوونی چاک و خراپی ڕەها و هەتا هەتایی ٢- دیار نـەبوونی چین و پلەی کۆمەڵایەتی نـەگۆڕ ٣- بـاوەڕ بـە تەجەسـود. بـە پـێ بـاوەڕی تەجەسود حەزرەتی حەق لە ڕوخـساری مرۆڤـدا دائەبەزێتـە سـەر ئـەرز. لـە ئایینەکانی سەر بەهێنددا تەجەسودی حەزرەتی حەق لە ڕواڵەتی کەسانێکی وەکوو کریشنا و ڕاما ڕوو ئەدا. هەر بەم پێیـە لـە ئایینـە کوردییـەکانی وەک ئێزەدی و یارساندا کە لـە دڵـی ئەندێـشەی میتراپەرەسـتییەوە هەڵـقولاون، باوەڕی تەجەسود باوەڕێکی هێشتا زیندووە؛ بۆ وێنە ئەهلی حەقـەکان ڕایـان وایە دوایین تەجەسودی حەزرەتی حەق لە هەیئەتی سوڵتان ئیسحاق (سـان سهاک) دایە؛ هەروەها ئێزەدییەکان ئەم تەجەسودە لـە سـیمای کەسـانێکی وەکوو شێخ هادی یـان شـێخ عـەدێ ئەبیننـەوە. میتراپەرەسـتی یـەکێ لـە

بەرجەستەترینی ئەو ئایینانەیە کە لە سەر ئەساسی بڕوای تەناسوخ دامەزراوە. هەر چەن ئایدیای ئەم ئایینە تیشکە، بەڵام تیشک تەنیا وەک چەمکی تیشک خاوەن پێودانگە و بوونێکی ڕەها و چەسپاو نییە کە پێچەوانەکەی تاریکی بێت؛ بەڵکوو ئەم ئایینە و دیکەی ئایینە هێند و ئوروپایی‌یەکانی بەر لە سەرهەڵدانی دوئیسم، تاریکی و خراپە، برسیەتی و هەموو نەبوونییەکانی‌تر بە بەشێ لە ئیرادەی حەزرەتی حەق ئەزانن و دنیا دابەش ناکەنە سەر دوو ئاراستەی ڕەشی تەواو و سپی‌یەتی تەواو. یەعنی لە لایێکەوە تیشک لە جووڵانەوەیێکی بەردەوام ئەبینن لە نێوان قۆناغەکانی بەرز بوونەودا و هەروەها وەک لە ئەندێشەی پروتاگۆراسی یۆنانی ئەیبینین لە هەموو تاریکییێکدا بەشێ لە ڕووناکی و لە هەموو نەبوونی و خراپییێکدا بەشێ لە هەبوون و چاکی ئەبینن. ئەم ئایینە لە سەدەکانی ٢ و ٣ ی بەر لە زایین (پاش هێرشی ئیسکەندەر) لە ڕۆژهەڵاتی تورکیەی ئیستاوە کە ئەو کاتە ناوەندی میتراپەرەستی بووگە ڕۆیشتووتە ئورووپا و لەوێدا بووەتە ئایینی زاڵ و لە زۆربەی وڵاتەکانی ئەو کاتەی ئورووپادا بووەتە ئایینێکی وەها زاڵ کە لە سەدەکانی ٢و٣ ی پاش زایینیشدا و پاش ئەوەی ئایینی مەسیحییەت لە درێژەی باوەڕی نوێ ئەفلاتوونیەکاندا تەشەنەی کردە نێو ئورووپا، زۆرێک لە بنەماکانی تیشک‌پەرەستی و سیمبولەکانی ئەم ئایینە وەک خاچ، ئەڵقەی زەماوەند و شێر ڕۆیشتە نێو ئایینی مەسیح و تەنانەت ئەو باوەڕەی کە عیسا پاش مەرگ هەڵکشاوە بۆ ئاسمانی چوارەم و لە ناو دڵی هەتاودا گیرساوەتەوە ڕێک باوەڕێکی میترایییە؛ بۆیە ئەکرێ هەر سێ ڕەهەندەکەی سۆفیگەری بگێڕینەوە بۆ سەرچاوکەی میتراپەرەستی و باوەڕە هیند و ئورووپاییەکانی بەر لە میتراپەرەستی. سەلماندنی ئەم باوەڕە لە سەردەمی ئێستا و پاش وەرگێڕانی دەقەکانی میتراپەرەستی لە لایەن هاشم ڕەزی و داوودپوور و هەروەها لێکۆڵینەوەکانی ورماوزن و لومێل و

ڕۆژهەڵاتناسەکانی‌تر ئاسانە. ئێستا شک لەوەدا نییە کە لە سەردەمی دەسەڵاتی ساسانییەکان‌دا ئایینی زەردتوشتی بووەتە ئایینی باڵادەست و لە لایەن دەسەڵاتەوە هەوڵ دراوە بە زەبر و بە هەراڵە بە سەر خەڵکدا بسەپێندرێت. ئەم ئایینە لە ڕاستیدا ئایینی دەرباری ئەو سەردەمە بووگە و بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتی پەیڕەو کردووە. هەر بەم پێیە وەک هەموو دوئیسمەکانی‌تر جیهانی‌دابەش کردۆتە سەر دوو ئاراستەی چاکە و خراپە و لەم ڕێگایەوە پلە و پایەی چینایەتی نەگۆڕی دیاری کردووە و بەرزترین شوێنەکانی ناوەتە لاوە بۆ دەسەڵاتداران و بەکرێگیراوانیان؛ بۆیە لە کۆمەڵگای ئەو سەردەمەدا کاردانەوەیێکی نەرێنی هێناوەتە ئاراوە و لەم کاتەدا ئایینی بوودائیسم کە بۆ خۆی چاکگەرێێکە لە ئایینی براهماییدا و بە دوورە لە هەڵاواردنی چینایەتی، ئەبێتە سەرچاوکەیێکی بنەڕەتیی دامەزرانی سۆفیگەری لەو سەردەمەدا. سۆفییەکانی ئەو سەردەمە بە نزیکبوونەوە لە بودیسم و گەڕانەوە بۆ تیشکپەرەستی لە خەباتێکی کۆمەڵایەتیدا کەوتوونەتە دژایەتی کردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی سەردەم و ئایدولۆژیای زەرتوشتیگەری. پاڵدانە پاڵ بودیسم لەو سەردەمەدا لە ڕاستیدا دوور کەوتنەوەیە لە باوەڕی (کن فیکون) کە خاڵی سەرەکیی باوەڕی فلوتین، زەردتوشتیگەری و هەروەها ئەو سێ دینە گەورەیەیە وا بە ئایینە ئاسمانییەکان ناویان لێ ئەبرێت. سۆفیگەری لە سەرەتای سەرهەڵدانیەوە هەوڵی سڕینەوەی باوەڕی ڕەش و سپی و لە ناو بردنی چینە خەڵاتکراوەکانی داوە. سۆفیگەری هەوڵی داوە پلە و پایەی مەعنەوی مرۆڤ بگێڕێتەوە بۆ ڕادەی هەنگاونانی بەرەو پاک بوونەوە و پارێز؛ ویستوویە جوانی و والایی و چەمکە ئەرێنییە کۆنەکان بگێڕێتەوە بۆ هەوڵەکانی بەشەر بۆ خۆی نەک ئەو نازناوانەی دەسەڵات دەیبەخشێ؛ بۆیە ئەندێشەی سۆفیگەری بەردەوام لە هەموو قۆناغە ستەمکارانەکاندا بووەتە بزوتنەوەیێکی جەماوەری و

بە پێی هەل‌ومەرج خۆی نوێ کردۆتەوە. بۆ وێنە پاش هێرشی عەرەبەکان بۆ سەر ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و سووکایەتی کردنی عەرەب بە نەتەوەکانی‌تر، دیسانەوە ئەم ئەندێشەیە و ئەمجارە لە ڕواڵەتێکی ئیسلامیدا بەرز کرایەوە و بە بەڵگە هێنانەوە لە ئایەتی «إنا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا، ان اکرمکم عندالله اتقیکم، ان اللّە علیم خبیر» بزوتنەوەی شعووبیەی لێ کەوتەوە کە دیسانەوە نرخی مرۆڤی گێڕایەوە بۆ ئیمان و زاخاوی ڕۆح و پارێز نەک سەر بە زمانی عەرەب بوون و ڕەگەز و هتد. لە خوێندنەوەیێکی مێژووییدا تایبەتمەندییەکانی ئەو ڕێبازەی سۆفیگەری کە ئاخێزگەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ میترا پەرەستی و تا بەر لە والا بوونەوەی لە ناوەرۆکی خۆی بریتی بوون لە یەکەم: ئەم ئەندێشەیە بەردەوام ڕێباز (تەریقەت)ی پەیڕەو ئەکرد نەک شەریعت و بەم پێیە هەموو ئایین و باوەڕە جیا جیاکانی لە خۆی ئەگرتەوە. دووهەم: دەلاقەی ڕوانینی ئەم ئەندێشەیە دڵنواڕی (شهوود) یە نەک ئاوەزمەندی. سێهەم: لەم ئەندێشەیەدا هیچ ڕەش یان سپی‌یێکی تەواو بە دی ناکرێ. چوارەم: ئەم ئەندێشەیە بەردەوام بەرەنگاری سیستەمە ناعادیلانە و دابەشکەرەکانی مێژوو بووەتەوە. پێنجەم: شێوەی بەرەنگار بوونەوەی ئەم ئەندێشەیە جگە لە هەندێ لقی وەک جوامێرەکان (فەتیی‌یەکان) ڕووبەڕوو بوونەوەی قەراخ بێوەییانە بووە نەک شۆڕشگێڕانە (بەردەوام لە پلانی خۆپارێزی(تەقییە) و شاردنەوەی ڕاستیەکانی دەروون کەڵکیان وەرگرتووە بۆ ئەوەی نەکەونە بەر تونـد و تیژییەکانی دەسەلات.) شەشەم: زمانی ئاخاوتنی ئەم بەرەیە زمانی هێما و سیمبولەکانە نەک زمانی پەیڤینی ڕاستەوخۆ.

لە پاڵ ئەم ڕێبازە ئەندێشەییە چاکخوازانەیە ڕێبازێکی‌تریش هەر بە ڕواڵەتی سۆفیگەرییەوە گەشەی کردووە کە بە پێچەوانەی ئەوەی پێشوو بنەما فیکرییەکانی ئەگەڕێتەوە بۆ دوئیسمی

مانەوییـــەت. مـــانی ئـــەو پەیغەمبـــەرە نیگارکێـــشەی نیگارەکـــانی بـــە مـــوعجیزە ئـــەزانن و خـــاوەن کتێبـــە نیگـــاری ئـــەرژەنگ بـــووە لـــە دەوری ٢٣٠ی زایـــینیدا ئایینەکـــەی خـــۆی ڕاگەیانـــد. ئـــەو لـــە درێـــژەی ئـــەو باوەڕانـــەی لـــە ســـەر دوئیـــسم دامـــەزراون لای وابـــوو هـــەر دوو لایـــەنی شـــەڕ و خێر لـە کۆنـەوە هـەبووگن و هـەر سـێ توخمـە سـەرەکییـەکانی هـەوا، خـۆڵ و ئـاگر دوو سروشـتیان هـەبووە: یەکـەم چـاکی و خێـر و دووهـەم سروشـتی خراپـە و شـەڕ و لـەم نێوانـەدا شـەڕی ڕاسـتەقینە لـە نێـوان ڕوونـاکی و تاریکیـدا بووگـە. ئـەم دوئیـسم (سـەنەوییەت)ی گەیانـدە ئـەو پەڕی خـۆی؛هـەروەها جیهـانی دامـەزراوە لـە سـەر دوو کۆڵـەکەی نـەگۆڕ و هەتاهـــەتایی شـــەڕ و خێـــر یـــان ڕوونـــاکی و تـــاریکی ئـــەزانی. ئەهوورامـــەزدا وەک ئافرێنـــەری ڕوونـــاکی و چاکـــە و ئەهریمـــەن ئافرێنـەری خراپـە و تـاریکی. کەوشـەنی هـەر دوو لایـەنی بـە بـێ سـنوور دائـەنا. خـودای گەشەسـەندوو لـە ئاراسـتەکانی بـەرزایی، قـووڵایی، بـاکوور و ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئـاوا ئـەزانی و کەوشـەنی ئەهریمـەنی تـەنیا بـە باشـوور دائـــەنا و پێـــی وا بـــوو ئـــەم دوو بـــەرەی پرشـــنگ و تاریکییـــە لـــە ئاراســـتەییێکەوە ئـــەبن بـــە ســـنووری یـــەکتر. لـــە ســـەردەمێکدا تـــاریکی دەســـدرێژی ئەکاتـــە ســـەر ئـــەم بەشـــە لـــە تیـــشک و جیهـــانی مـــادی و چەپەڵـی لـێ دێتـە گـۆڕێ. بۆیـە پاژەکـانی تیـشک لـە ڕێگـەی بـزوات و بـەرز بوونـەوە ئەیانـەوێ چـاک ببنـەوە و بـبن بـە مـرۆڤ و لـە ڕێگـای هێنـدێ پـارێزی وەک خونـڕێژی نـەکردن، گۆشـت نـەخواردن، پـاڵاوتنی دەروون و زەجرکێـــشان زاخـــاو بـــدرێن و بـــبن بـــە شـــیاوی ئـــەوەی بگەڕێنەوە بۆ جیهـانی پرشـنگ و قۆنـاغی بـەر لـە دەسـدرێژی تـاریکی بـۆ سـەر تیـشک؛ هـەروەها لای وا بـوو لـە جیهـانی هەنووکەییـدا ئەهریمـەن باڵادەسـتە. بنـەمای کۆمەڵایـەتی ڕاسـپاردەکانی مـانی لـە سـەر ئەساسـی

هەڵوەشـــانەوەی خەڵاتـــە چینایـــەتی و ڕەگەزییـــەکان بووگـــە و بۆیـــە ئـــەمیش گـــەورەیی مرۆڤـــی لـــە تێفکـــرین و گەشـــەی مەعنـــەوی دەزانی؛ بەڵام پلـەکانی سـەرکەوتن کـە لـە زۆربـەی لقـەکانی تەناسـۆخ خـوازدا بـە حەوت پلە دائەنرا گـۆڕی بـۆ چـوار پلـە کـە لـە ڕاسـتیدا ئـەکرێ بـە چـوار چـین و تەبەقـە دابنـرێن. مـانی پـەیژەکانی سـەرکەوتنی لـە دۆخـی هەبووناسـانەوە گـۆڕی بـۆ پێگـەی چینایـەتی مامۆسـتا، خوێنـدکار، هەڵـبژاردە و بیـسەر (بـەراوردی بکـەن بـە چـوار چـینی پـیر، دەلیـل، دەبـیر و جـەنگی لـە نـاو ئـەهلی حەقەکانـدا). ئەندێـشەی مـانی بـوو بـە سـەرچاوەیێکی‌تـری سـۆفیگەری و ڕێبـازێکی‌تـری لـێ کەوتـەوە و لـە سـەدەکانی دواتـردا بـەرە بـەرە خزایـە نێـو ڕێبازەکـەی‌تری ئەندێـشەی سۆفیگەری و لـە هەنـدێ لقـدا کۆتـایی بـە ڕەوتی تەریقـەت بـوون هێنـا و بە تـەواوەتی خـستنیە نێـو بازنـەی شـەریعەتەوە. بـەرچکی لۆمـەیی‌یـەکان کـە دەقەکـەی بـەختیار زۆرتـرین نزیکایـەتی لەگـەڵ هەیـە یـەک لـەو لقانەیـە. لۆمـەییی‌یـەکان (مەلامـەتیان) یـەکێ لـە لقـە گرنگـەکانی سـۆفیگەرین. ئـەم دەسـتەیە لـە تونـد و تۆڵـترین و دەمـارگرژتـرین دەسـتەکانی ئەندێـشەی سـۆفیگەرین؛ بۆیـە گـەورەکانی تەریقـەتی دواتـر دەرکـەوتووی قادرییـە (بایزیـدی بـەسـتامی و غەوسـی گـەیلانی) خۆیانیـان دەخـستە ڕیـزی ئـەوان و لایـان وابـووە «گەیـشتوونەتە ئاسـتێ لـەوە سـەرووتر مەگـەر تـەنیا پەیغەمبـەری بێـت». هـەروەها گـەورەکانی تەریقـەتی نەقـشبەندیش لەوانـە محەمـەدی پارسـا خۆیانیـان بـە درێـژە دەری ئـــەم تەرێقەتـــە دەزانی. ئـــەم دەقـــەی بـــەختیار لـــە ڕووی جیهـانبـینی‌یـەوە ئەگـەر لـە چـاو گوڵـشەنی ڕازی مـەحموودی شەبـستەری و کیمـای سـەعادەت و مـەنتیقولتـەیر نزیکتـر نـەبێ بـە ئەندێـشەی مەلامەتیانـەوە، دوورتـر نییـە. کتـێبی شـاری مۆسـیقارە

سپی‌یەکان لە زۆر شوێندا مانیفێستە فیکرییەکانی ئەم بەرەیەی ڕاستەوخۆ گوازتۆتەوە؛ بۆ وێنە ژیانی ئیسحاق و جەلادت و سەرهەنگ قاسم و سەرهەڵگرتنیان بەرەو سەفەری نادیاری زووخاوداني دەروون زۆر لە سەرهەڵگرتنەکانی بودا و ئیبراهیمی ئەدهەم بۆ پاک بوونەوە نزیکە؛ هەروەها ئەو حیکایەتە بەناوبانگەی مەلامەتیان وا باسی ئەوە ئەکات: (حەقیقەت ئاوێنەیێکی گەورە بووگە و ڕۆژێ لە ئاسمان داکەوتە خوار و هەر لەتێکی کەوتە شوێنێک و هەر کەسێک و پارچەیێک لەو ئاوێنەیەی بەرکەوتووە؛ بۆیە دروست بوونەوەی حەقیقەت گرێدراوی ئەوەیە ئەم پارچە بچووکانە بلکێن بە یەکترەوە) هێناوە و بە گۆڕانی وشەی حەقیقەت بۆ عیدالەت سووک و ئاسان کردویەتییە مانیفێستی دەقەکەی خۆی «عەدالەت وەک وێنەیەکی گەورەیە کە لە چەندەها پارچەی بچووک دروستبووە، هەر یەکێک لە ئێمە کە لە دایکدەبین و یەکێک لەو پارچە بچووکانەی وێنە گەورەکە لە دەستماندایە، دواتر کە گەورە بووین ئیشی ئێمە ئەوەیە ئەو پارچەیە لە عەداڵەت لە شوێنی ڕاستەقینەی خۆیدا لە ناو تابلۆکەدا دابنێین و... ل ٣٧٢ هەتا...» ؛ بەڵام وەک چۆن گۆڕینی وشەی حەقیقەت بۆ وشەی عیدالەت ناتوانێ کرۆکی ئەو مانیفێستە بگۆڕێ، بە هەمان چەشن، هێنانی ناوی بیرمەند و مۆسیقار و هونەرمەندە ئاوانگاردەکانیش ناتوانێ ئاخێزگەی ڕاستەقینەی جیهانبینی ئەم دەقە بشارێتەوە. سەرەتاکانی ئەم دەقە بە تایبەت لەو شوێنەوە وا جەلادەت و سەرهەنگ ئەکەونە تەک ئیسحاق، ڕەنگ و بۆی میتراپەرەستی پێوە دیارە. لە لاپەڕەکانی بیست و دووەوە هەتا پەنجا، لە دەیان شوێندا باسی هەتاو و تیشک و ئاو کراوە و ئیسحاقی مامۆستا لە سیستەمێکی میتراپەرەستانەدا وانەکانی خۆی

بـۆ دوو شـاگردەکەی ئەڵـێتەوە. ئیحـساق لـە زۆر شـوێندا باسـی ئـەو سـەرکەوتن و فڕینـە مەعنەوییـەی ئـەکات بـە قـوول بوونـەوە لـەم توخمـە سـەرەکی‌یانـەی سروشـت و تـەرکیز کـردن لـە سـەریان دەسـتەبـەر ئـەبێت. ئیـسحاق بـەردەوام تیـشک ئەخاتـە سـەر دوو تـوخمی سـەرەکی میتراپەرەسـتی (تیـشک و ئـاو) و ناڕاسـتەوخۆ ئەمانبەسـتێتەوە بـە میتـرا و ئاناهیتـا، دوو خـودای سـەرەکیی تیـشک‌پەرەسـتی «دەبایـە ئـەو دوو کـوڕە گەنجـە بـە سـەعات لـە بـەردەم بارانـدا بوەسـتن و دڵـۆپ دڵـۆپ هەست بە بـاران بکـەن، دەیانەویـست تیـشک بـە تیـشک هـەموو ڕوونـاکی دونیـا بچێتـە ناویانـەوە. ئـەزموونێکی سـەیر بـوو سـەرهەنگ قاسـم و جـەلادەت هـەر لـە یەکـەم ڕۆژەوە هەسـتیاندەکـرد خـۆر و بـاران لای ئیـسحاق مانایـەکی‌تریـان هەیـە. ل ٢٢» «بـەیانییان ئیـسحاق لـە هـەر کـات گەشـتر و جـوانتر دەینوانـد، هەمیـشە بـەیانییان لـە ئێـوارێ و شـەو گـەنجتر بـوو، تـا ڕۆژ پتـر هەڵبکـشایە، ئـەو پیرتـر دەینوانـد، تـا وای لێـدەهات بـەر لـە خـەوتن ڕوخـساری پیرێکـی کەفتـەکاری دەگـرت. ل ٢٣» «مـن ئـاوم، ڕۆژێـک لـە ڕۆژان ئێـوەش دەبنـە ئـاو، ئـاو جگـە لـە خـوڕەی خـۆی ناتوانێـت بـە زمـانێکی‌تـر قـسە بکـات. ل ٢٤» «دەبێـت ڕۆحتـان ڕووناکبکەنـەوە، شـەو و ڕۆژی ڕۆح وەک شـەو و ڕۆژی جەسـتە نییـە. هەنـدێجار ڕۆح دەچێتـە خـەوێکی قووڵـەوە هەڵناسـێت، دەچێتـە شـەوێکی درێـژەوە و نایەتـە دەرێ. ل ٢٥» «لـە هـەتاو بارانیـان دەبارانـد، لـە بـاران خۆریـان دروسـت دەکـرد، شـەویان دەکـردە بـەیانی و بـەیانیان دەکـردە شـەو. ل ٤٠» «تێکەڵـبوونی بـە ئاوەکـان هـەموو دونیـای دەوروبـەری ڕووناکـدەکردەوە، هێنـدەی ئـەو تێکـەڵ دەبـوو مـانگی نـاو دەریاچەکـە دەبـوو بـە هـەزاران مانـگ، هـەر یـەک لـە ئەسـتێرە بچووکـەکان دەبـوون بـە هـەزاران ئەسـتێرە سـەرجەمی دەریاچەکـە

دەبــووە گۆمێــک لــە تیــشک. ل ٤٤» دوو پــات بوونــەوە و داکــۆکی کــردنی بــەردەوام لــە ســەر توخمــە ســەرەکی‌یــەکانی ئەندێــشەی میترایــی ئــەو کاتــە زیــاتر وەهمــی فــەزاییکی میتــراپەرەســتانەمان لا بەرجەســتە ئەکاتەوە لــە ڕێگــە و شــوێنی ئیــسحاقی مامۆســتا لــەم دەقــەدا تــێ‌بگــەین. پێگــەی ئیــسحاق لــەم دەقــەدا نــەک دەبــیری ئــەهلی حەقــەکان بەڵــکوو ڕێــک وەکــوو سوڵــتان ئیــسحاقی ئــەم لقــەی هێــشتاکە زینــدووی میتراپەرەســتییە. ســەرجەمی ئــەم هۆکارانــە و هــەروەها ئــەو گرنگییــەی ئــەهلی حەقــەکان و میتــراپەرەســتەکان بــە مۆســیقایــان داوە وا ئــەکات خوێنــەر ســەرەڕای ئــەو نــاکۆکی‌یانــەی لــە دژایــەتییێکی تــەواو دان لەگــەڵ ئەندێــشەی میترایــی، هێــشتاکە هــەر ڕەچەڵــەک و ئاخێزگــەی ئــەم بەشــە لــە دەق بگێڕێتــەوە بــۆ میتراپەرەســتی؛ بــەڵام لــە درێــژەی حیکایەتەکــە و لــە ســەروبەندی خوێندنــەوەی دەقــدا بۆمــان دەر ئەکــەوێ خوێنــەر هــیچ ئاگــاداریێکی لــە ئەندێــشەی میتراپەرەســتی و گوتــاری ئــەهلی حەقــەکان نییــە و بــە زۆری لــە ژێــر کاریگــەری مانەوییەتدایــە و زۆرتــرین نزیکایــەتی لەگــەڵ ســۆفیگەری و بــە تایبــەت لقــی لۆمەییەکانــدا هەیــە. ئــەم بــڕیارە بــەم هۆکارانــەی خــوارەوە پــشت ئەســتوورە. یەکــەم: ڕوانگــەی ڕەش و سپی کە بە ســەر کــۆی ئــەم بەرهەمــەدا ســەپاوە و لــە بەشــەکانی پێــشتردا لایەنە جۆراوجۆرەکانی خراوەتە بەر باس.

دووهەم: تەسلیس یان دابەشکردنی هەبوون بە سەر سێ کەرتی مرۆڤ، سروشت، خودا. ئەم بیرۆکەیە هەڵقوڵاوی ئەو بەشــە لــە فەلــسەفەیە کــە بــە ئایینە ئاسمانیەکان ناویان لێ ئەبرێت. قورئان دەیان ئایەتی تیایە کــە تیایــدا مرۆڤ بانگهێشت ئەکاتــە ســەر سروشــت تــا لــە ڕێگــەی قــووڵ بوونــەوە لــە دیاردەکانیەوە خوا بناسن. «بل کذبوا بالحق لما جاءهم فی امر مــریج[5] افلــم ینضروا الی السماء فوقهم کیف بنیناها و زیناها و مالهــا مــن فــروج[6] و الارض

مددناها و القینا فیها رواسی و انبتنا فیها من کل زوج بهیج[٧] تبصره و ذکری لکل عبد منیب[٨]» سوورەی ق= ئایەی ٥ تا ٨

سێهەم: لادان لە بیرۆکەی هەرە گرنگی سۆفیگەری واتە (یەکانگیری بوون) یان (Pantheism). ئەم ئەندێشەیە کە تا بەر لە زەقبوونەوەی جیهانبینی دوئیسم و ئایینە ئاسمانییەکان کۆڵەکەی ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئەندێشە و بە تایبەت میتراپەرەستی بوو، لەگەڵ دەسپێکی ئیمپراتووریەتی ئایینەکان ناوەرۆکی خۆی دۆڕاند. کرۆکی واتای یەکانگیری بوون ئەوەیە کە خودا ڕۆحی جیهانە و جیهان لەشی خودایە و هەر بەم پێیە خودا هەموو شتێکە یان هەموو شتێ خودایە. هەروەها شرۆڤەی فەلسەفی ڕەنگی ئاو ڕەنگی زەرفەکەیەتیشی لێ ئەکرێ. ئەم ئەندێشەیە وەها لەگەڵ ناوەرۆکی دەسەڵاتدارێتی و سیستەمی خاوەندارێتی ئەندێشەی خەلیفەکانی خودا ناتەبا بووە کە هێندێ گوتاری بەرجەستەی وەک «من عرف نفسه فقد عرف ربه» یان «الطریق الی‌الله بعد نفوس الخلائق» نەیتوانی بەر بە کوشتنی مەنسووری حەلاج لە سەر کفری «ان الحق» وتن بگرێ. لەم دەقەی بەختیاردا، ڕێک وەکوو باوەڕی شەریعەتی ئیسلام جیهان دابەش کراوەتە سەر سێ کەرتی خودا، سروشت، مرۆڤ (بڕوانە بەشی تەسلیس) بەم پییە ئەرکی سەرشانی مرۆڤ لە هەرسێ بوارەکەدا قووڵبوونەوەیە بۆ گەییشتن بە خودا. واتە خودا بەرز کراوەتەوە بۆ شوێنێک و مرۆڤی دەرکراو لە بەهەشتی خودا هەموو هەوڵێکی ئەبێ بۆ سازدانەوەی ئەو پێوەندییە پچڕاوە بێت (تەریوە بوونی ئادەم و حەوا لە ئایینی ئیسلام یان مشیک و مەشیانەی ئایینی زەرتوشتی بەراورد بکەن بەو بەشەی لە تیشک وا بە پێی ئەندێشەی مانی لە لایەن تاریکی‌یەوە دەسدرێژی کراوەتە سەر و ئەبێ تا ماوە هەوڵی پاک بوونەوە بدات بۆ گەڕانەوە بۆ جیهانی تیشک). «گووتی کە ئینسان لە بەردەم سێ سەفەری گەورەدایە، سەفەرێکیان بۆ ناو سروشت و سەفەرێکیان

بۆ ئاسمان و سەفەرێکیان بۆ ناو خـۆی. ئینـسان بـۆ ئـەوەی ببێتـە ئینـسان دەبێت لایەنی‌کەم یەکێک لـەو ڕێگایانـە بگرێـت، ئیـسحاق دەیگـوت «لـەم سەفەرانەدا مرۆڤ تەنیایە، هیچ کەسێک ناتوانێت کومەکێکی گرنگی ئەوی‌تـر بکات، کە مرۆڤ دەچێتەوە ناو خۆی، کە دەڕوات بەرەو سروشت، کە دەڕوات بەرەو خودا، بە تەنیایە. ئەوە تەنیا چاوی خۆمانە فێرمان دەکـات ئـەو مرۆڤـە ببینین کە لە ناوماندایە، بە تەنیا دەبێـت تەبیعـەت بهێنینـە زمـان و گـوێی لێبگـرین. بـە تـەنیا دەبێـت خـودا بدۆزینـەوە، خـودای دینـدار و وشـکە سۆفییەکان‌نا، خودای ئێمە... ل ٢٣» دیار نییە بەختیاریێ کە ڕێک بـاس لـە خودای وشکترین سۆفییەکان ئـەکات بـۆ خـۆی لـە خـودای ئـەو سـۆفییانە ئەدزێتـەوە؟! ڕەنگـە لـە لاپـەڕەی ٢٦دا وڵامـی گونجاومـان دەس کـەوێ «پیاوێک بوو لە سەر دەستی سۆفی و فەیلەسوفان و سروشتدا پەروەردە بـوو، بەڵام سادە و ساکاری جووتیارێکی تیا بـوو». لـەم گوتەیـە ئـەکرێ دوو مانـا هەڵـگۆزین. یەکـەم: نووسـەر ئاگـای لـە سـادە و سـاکار بـوون و شرپۆشـی سۆفییەکان نییە و نازانێ کە سۆفی‌یەکان زۆرجار لە جووتیارەکانیش سـادە و ساکارتر بووگن. ئەگەر وابێ نووسەر تووشـی هەڵـەیێکی قـووڵ هـاتووە. بـۆ چاککردنەوەی ئەم هەڵـەیە ئـەکرێ وشـەی سـادە و سـاکار لـە سـیفەتێکی ڕواڵەتی کە دەلالەت بێ بۆ جلوبەرگ و سیمای ئیسحاق بگۆڕین بۆ ساویلکە بوون یان لە گەشبینانەترین واتایدا خۆش باوەڕ بوون، بـێ ئاگـا بـوون یـان هەر شتێکی‌تری لەم بابەتە. بە ڕای ئێوە مامۆسـتا ئیـسحاقی لێوزێـڕین بـەم واتایە کەسێکی سادە و ساکارە؟ دووهەم دەرەنجامێ کە ئەکرێ لـەم گوتەیـە هەڵـنجێنین ئەوەیـە کـە بـەختیار دەسـتەیێکی تایبـەتی لـە سـۆفییەکانی مەبەستە؛ چونکە لە ناو کۆی سۆفییەکاندا لانیکەم لقێک ئـەبینرێ کـە نـەک هەر جل و بەرگی سادە و ساکار لە بەر ناکەن، بەڵکوو ئەو پەڕی پۆشـتەیی و تەڕپۆشییان کردۆتە پیـشە و ئـەو دەسـتەیە لۆمـەیی‌یـەکانن؛ بـەڵام ئەگـەر

بەختیار ئەم دەستەیەی مەبەست بوو‌بێت، سەروبەری دەقەکەی تووشی هەڵەشەیی و ناڕێکی ئەبێتەوە؛ لە بەر ئەوەی جیهان بینی دەقەکەی زیاترین نزیکایەتی لەگەڵ ئەم ڕێبازەی سۆفیگەری هەیە. بەشێکی زۆری ئەم دەقەی بەختیار لە سەر سێ کۆڵەکەی مەلامەتیان واتە کەمتەرخەمی بەرامبەر بە خەڵک، گرنگیدان بە مۆسیقا و سەما، دڵنواڕی یان شەهوود دامەزراوە. کەمتەرخەمی و خەمسار بوونی مەلامەتیەکان لە مەڕ ڕێسا باوەکانی سۆفیگەری پێش خۆیان وەک شرپۆشی و پارێز لە سووچ و تاوان لە نیشانە هەرە زەقەکانی ئەم ڕێبازەیە. ئەمان بە پێچەوانەی زۆربەی سۆفییەکانی پێش خۆیان لە بەر دوو هۆکاری شکاندنی لە خۆبایی بوونی نەفس و هەروەها خۆپاراستن (تەقییە) زۆر بە ئاسانی بنەماکانی شەریعەت و تەنانەت تەریقەتیشیان دەشکاند و بۆ وێنە لە مانگی ڕەمەزاندا بە بەر چاوی خەڵکەوە شتیان دەخوارد یان وەک لە داستانی شێخی سەنعاندا هاتووە، پاش پەنجا جار حەج کردن خۆیانیان ڕیسوای عەشقی کچە تەرساییک ئەکرد. بەشێکی زۆر لەم دەقەی بەختیار لە شاری سۆزانییەکاندا ڕوو ئەدات. مانەوەی هەر سێ کوچکەکەی جەلادەت، مووسای بابەک و دالیا سراجەدین لە ناو ئەو سۆزانییانەدا ڕێک لە بەر مەنتیقێکی مەلامەتیانەیە. هەر سێکی ئەم کەسانە بە پێچەوانەی خواستی خۆیان بۆ پاراستنی خۆیان و خزمەتی بیر و باوەڕی خۆیان لەو شار و دۆخەدا گیرساونەتەوە و لە ڕاستیدا لە بیر بردنەوەی مۆسیقا لە لایەن جەلادەتیشەوە ئەکرێ ڕاستەوخۆ ببەستینەوە بەم ئەندێشەیەوە ئەگەر درێژدادڕی و ناشارەزایی نووسەر و دیکەی هۆکارە زەقکراوەکان دەرفەتی بە خوێنەر بدایا. هەوڵە شۆڕشگێرانەکانی مووسای بابەک و دەست و پێوەندەکانی بۆ پاراستنی هونەر و بە تایبەت نیگارەکان جگە لەوەی ڕێک هەوڵی لایەنگرانی مانیی پەیغەمبەری نیگارکێشە، لە بەر کاریگەری مانەوییەت لە سەر مەلامەتیان هەوڵێکی سۆفیانەشە. لە

تایبەتمەندییە بەرچاوەکانی سۆفیگەری خەبات بۆ پاراستنی باوەڕەکانە بە شاراوەیی و بە کەڵک وەرگرتن لە کەرەسەی تەقییە. ئەم چەشنە خەباتە شاراوەیە و هەروەها خۆ خستنەبەر لۆمەی سۆزانی بوون گەورەترین بەشی دەقەکەی بەختیاریان داگیر کردووە.

بەراورد کردنی دووهەمین تایبەتمەندی مەلامەتیان واتە گرنگی‌دان بە مۆسیقا و سەما بەم دەقەی بەختیارەوە لە بەر زەق بوونی باسەکە ناپێویستە، بۆیە ئەڕۆمە سەر تایبەتمەندی سێهەمی مەلامەتیان واتە گرنگی‌دانی لەڕادەبەدەر بە دڵنواڕی (شهوود) و پشت کردن لە ئاوەز و بەڵگەهێنانەوە. وەک لە سەرجەمی حیکایەت و شیعرەکانی ئەم بەرەیە دەرئەکەوێ لە ڕەوتی بە دواداچوونی حەقیقەتدا ئەوەی بە لایانەوە گرنگە شهوودە و ئاوڕێکی وا لە ئیستدلال و سەبەب و بەڵگە هێنانەوە نادەنەوە.

«پای استدلالیان چوبین بود   پای چوبین سخت بی‌تمکین بود»

لە بەشەکانی گەلاڵە و کەسێتی داڕشتن و کەش‌وهەوادا باسی ئەوەمان کرد مامۆستا ئیسحاق لە باتی گرتنە بەری ڕەوتێکی زانستییانە بۆ فێر کردنی دوو خوێندکارەکەی، لە ڕێگای پالاوتن (تزکیە)ەوە هەوڵ ئەدات بۆ بە موزارت کردنیان. ئیسحاق ڕێک هەمان سیستەمی فێرکاری پەیڕەو ئەکات وا مەلامەتیان و تاقمێکی‌تر لە سۆفییەکان بۆ گەییشتن بە حەقیقەت و جوانی بە دوایەوەن. محەمەدی غەزالی لە «احیاء العلوم»دا حیکایەتێکی هێناوە کە تیایدا باسی خوڵقاندنی هونەر و گەیشتن بە جوانی لە ڕێگای پالاوتنەوە ئەکات. لەم حیکایەتەدا کە جەلالەدین محەمەدی مەولەویش لە مەسنەوی مەعنەویدا هێناویەتی باسی ئەوە ئەکات کە چینی‌یەکان و ڕۆمییەکان هەر دەستە و بە جیا باسی هونەری شێوەکاری خۆیان دەکرد. پاشا (ئامۆژگار) کێبەرکێ‌یێکیان بۆ دائەنێ. ئەو شوێنەی بۆ تاقیکردنەوە پیان ئەدرێ دوو دالانی بەرامبەر یەکترە. شێوەکارە چینی‌یەکان لە پاشا داوای فرچە و ڕەنگ

و دیکەی ئامێرەکانی نیگارکێشان ئەکەن؛ بەڵام ڕۆمییەکان هیچ ئامێرێکی نیگارکێشانیان ناوێت و هێڵیش بە سەر دیوارەکانی خۆیاندا ناهێنن؛ بەڵکو لە بری ئەوە ئەکەونە ساوین و خاوێن کردنەوەی دیوارەکە. بەم شێوەیە دەرگا بە سەر دیتراندا دائەخەن و بەردەوام دیوارەکان زاخاو ئەدەن و لووسی ئەکەن. چینییەکان پاش تەواو بوونی کارەکەیان ئەیکەن بە قوولە و چەپڵەڕێزان. پاشا بە دیتنی هونەرەکەیان شاگەشکە ئەبێت. پاش تاوێ ڕوو ئەکات لە ڕۆمییەکان و ئەو پەردەیەی کەوتبووە نێوان هەر دوو داڵانەکەوە لا ئەدات. لەگەڵ لادانی پەردەکە، نەخش و نیگاری چینییەکان ئەکەوێتە سەر دیواری زاخاو دراوی ڕۆمییەکان و جوانتر لە نیگاری چینییەکان وێنا ئەبێ. نیزامی گەنجەیی لە ئێسکەندەرنامەدا جێگای ڕۆمی و چینییەکانی گۆڕیوە

به صورتگری بود رومی به پای مصقل همی کرد چینی سرای

بۆیە زیاتر ئەسەلمێت مەبەست لەم حیکایەتە گرنگیدان بە هونەری هیچ وڵاتێ نییە، بەڵکوو تەمسیلە بۆ واتایێکی فەلسەفی و دەربڕی ئەوەیە کە بۆ خوڵقاندنی جوانی ئەبێ بەر لە هەموو شتێ دەروون و ڕوانین زاخاو بدرێت؛ هەروەها دووپاتکەرەوەی واتای Pantheism یان یەکانگیری بوونە (ڕەنگی ئاو ڕەنگی زەرفەکەیەتی)؛ کەچی بەختیار کردوویەتیە مەنتیقی داڕشتنی ڕۆمان کە لە ئەساسدا زانستی و ئاوەزمەندانەیە. نەک ڕۆمان کە بەرهەمهاتووی جیهانی بێ خودایە، بەڵکوو تەنانەت دەق و حیکایەتە میتافیزیکییەکانیش، بەدەر لە واتای ناوەکییان، لە خۆیاندا هەڵگری مەنتیقێکی دیالێکتیکی یان ڕیالیزمین. لەو حیکایەتەی سەرەوەدا هەرچەن پەیامی حیکایەت ڕێنوێنییێکی سۆفییانەیە، کەچی سیستەمی زناگناسی بە تەواوەتی واقیعگەرانەیە. یەعنی ڕۆمییەکان لە بری ئەوەی دوعا بە دیوارەکەدا بخوێنن، فوو بە دیوارەکەدا بکەن یان هەر سەبەبێکیتری ناواقیعی بە کار بهێنن، خەریکی سواندن و لووس کردنی دیوارەکە ئەبن. واتە دەرەنجام ناتوانێ پاساودەری ڕەوت بێت. پەیامی دەق چ دەبێ بلا ببێ،

مەنتیقی دەق ئەبێ بە پێ تایبەتمەندییەکانی خۆی بێت. ئەم پێویستییە لە هەموو حیکایەتە ڕێک و پێکەکانی میتافیزیکیانەترین بەرهەمەکانیشدا لە کلیلە و دەمنە و داستانەکانی هەزار و یەک شەوەوە بگرە هەتا حیکایەتەکانی گوێی ئاگردانیش ڕچاو کراوە؛ کەچی بەختیار مەنتیقی سۆفییانەی

«شمــعی‌ست دل مـراد افروختنی   چاکیست ز هجر دوست بردوختنی

ای بی‌خبر ز ســوختن و سوختنی   عشق آمدنی بود، نـه آمـوختــنی»

کردۆتــە پاســای دەســکورتی خــۆی لــە بــواری ڕۆمـــان‌نووســـی و هــەروەها پیــشان دانی ئـەو مۆسـیقایەی وەک مۆسـیقای ئیـدیال و جاویـد باسـی ئـەکات. بـەختیار لـەم دەقـەدا زۆرتـر لـە بەرهەمــەکانی پێـشتری ســنووری نێــوان واقیــع و فانتازیــا، هــۆ و هۆکــار (دلیــل و علــت)ی ون کــردووە و دوای وەهمـــی ڕیـــالیزمی ســیحراوی نووســەرانی ئامریکـــای لاتــین کــەوتووە و بــیری لــەوە نەکردۆتــەوە ڕیــالیزم بــەر لــە وشــەی ســیحراوی هــاتووە. واتــە ئــەو فانتازیایانــەی ئێمــە لــە دەرەوەدا وەک خەیاڵــی نووســەر ئــەیبینین، لــە ئاخێزگــەی خۆیــدا وەک حەقیقــەت ئەبینرێن؛ وەک چـۆن لای زۆرێـک لـە خەڵـکی کـورد مێردزمـە و مۆتەکـە واقـیعین و ڕێکـردنی دیـوار بـە داخوڕیـانی خـاس‌خواکـان حاشـا هەڵـنەگر ئـەنوێنن. نووسـەری شـاری مۆسـیقارە سـپی‌یـەکان لـە نێـوان تەسـەور و حیماســە و فانتازیــای تەریکــدا وەهــا ســەر لــێ‌شـێواوە، هــەتا کۆتــایی دەقەکەشــی دەرک بــەوە نابـات مــەنتیقی تەســەور، حیماســە، ســیحر و فانتازیای تــەریک گــەلێک جیـاوازن. کەسـێتی‌یـەکانی نـاو ڕۆمـان ئـەکرێ خورافیانــەترین شــێوەی بــیر کردنــەوەیان بێــت (وەک کەســێتی‌یــەکانی نـــاو ڕۆمانـــەکانی بارگـــاس یووســـا و کـــارپێنتی‌یێـــر)، پێوەنـــدی نێـــوان کەسێتی‌یـەکان ئـەکرێ بـە دەر بێـت لـە هــەر چەشـنە مـەنتیقێکی ڕیـال (وەک ڕۆمانـــەکانی شـــهوودی فلانێـــر ئوکـــانێر یـــان ســـەرۆک کۆمـــاری ئاســتۆریاس)؛ تەنانــەت گــشتێتی دەقــیش دەلالــەت و بانگهێــشت بــێ بــۆ

خورافـــە و ســـیحر (وەک پـــەیامی سلێـــستینی جیمـــز ڕێکفیلـــد) یـــان یەکـــسەر لـــە ســـەر ئەساســـی فانتازیـــای نووســـەر داڕێژرابێـــت (وەک سـەفەرەکانی گـالیور، هـەری پـاتێر و...) بـە مـەرجێ ڕێبـازی نووسـین ڕێبـازی ڕۆمـان بێـت و سـیحر و فانتازیـا و حیماسـەکانی نـاو دەق نەبێتـە پاسـای نـەبوونی مـەنتیقی ڕۆمـان.ڕۆمـان ئەگـەر حیماسـەش بـێ، حیماسـەی جیهـانی بـێ خودایـە و بۆیـە شـهوود و ئـیرادەی خواکـانی کاریگـەر لـە سـەر کەسـێتییـەکان قـەت نابـێ بـە هێـزی پێکهێنـەری. دیارە ئەمە بە مانـای ئـەوە نییـە لـە جیهـانی ئەمـڕۆدا دەقـی سـۆفییانەمان بـەر چـاو ناکـەوێت و بـە نـاوی ڕۆمـان و داسـتانەوە دەرخـواردی جـەماوەر نـــادرێن. لـــە بـــشێوکەی ئەمـــڕۆدا دەیـــان بەرهـــەمی پوپولیـــستی و فریوکارانـــەی وەک بەرهەمـــەکانی «پـــائولو کوئیلـــو» و «کـــارلوس کاســـتانێدا» بـــە ئـــەژماری ســـەرووی بیـــست میلیونـــەوە دەرخـــواردی جـەماوەری گـشتی و نەخوێنـەوار ئـەدرێت. ئەگـەر ئاوەهـا بەرهەمگـەلێ بـە پوپولیـستی بـزانین، ئـەم دەقـەی بـەختیار دوو جـار پوپولیـستییـە؛ لـەبـەر ئـەوەی سـەرەڕای پێکهاتـەی تـەواو سـۆفییانە و مێتافیزیکیانـە بـە نـاو هێنـانی بـەردەوام و خۆدانـە پـاڵ ڕێبـاز و کەسـێتییـە ئاوانگاردەکـان بـەردەوام هەوڵـی خـۆ ئاوانگـارد نوانـدنی داوە. ڕەنگـە ئەگـەر بـەختیار نـەختێ زیـاتر لـە ئەندێـشەی سـۆفییانە ورد ببوایاتـەوە و مەبەسـتی لـە خوێندنـەوە لـەم بـوارەدا وڵام دانـەوەی کەسـێکی وەک فـاروق ڕەفێـق نـەبوایا، وەهـا دەقەکـەی تووشـی نـاکۆکی نـەکردایات و بەرهەمەکـەی خۆی لـە خانـەی بەرهەمـەکانی پـائولو کوئیلـو و دیکـەی پوپولیستەکانـدا بدیایاتـەوە کـە لـە سـەر ڕای گـشتیی و ڕووبـەریی کـار ئەکـەن و هەوڵـەکانیان لـە پێنـاو ئاسـانکاری خۆیـان و ڕاکـشان و ڕاهێنـانی خوێنـەری حیماسـییە. وەک لـە کتـێبی ئیمـان و جـەنگاوەرانیدا دەر ئەکـەوێ، نووسـەر توێژینـەوەیێکی زۆر بـە پەلـە و سەرسـەری هـەبووە لـە

سەر مێتافیزیک و فێندامێنتالیسم و ئەندێشەی سۆفیگەری و بۆیە ئەم دەقەی ئێستاشی لەگەڵ ئەوەی یەکێ لە کۆنترین ڕەهەندەکانی ئەندێشەی کردۆتە هەوێن، کەچی تیایدا سەر نەکەوتووە. ئەو نووسەرەی وا لە کتێبی ئیمان و جەنگاوەرانی‌دا هەموو وزەی خۆی خستبووە گەڕ بۆ کوتاندن و داماڵینی فێندامێنتالیسم و کۆنەپەرەستی، وەک خۆی کەوتبێتە ژێر کاریگەری ئەو مەنتیقەی وا خەریکی ڕەتکردنەوەی بووە، وەک بە حەیفی زانیبێ دەسکەوتەکانی بواری سۆفیگەری سووک و ئاسان لە بیری بڕواتەوە، کردویەتیە هەوێنی تازەترین بەرهەمی خۆی «شاری مۆسیقارە سپی‌یەکان». پاش خوێندنەوەی ئەم کتێبەی بەختیار بیر نوکتەیێکی‌تری لای خۆمان کەوتمەوە: ڕێبوارێ لە کابرایێک ئەپرسێ ئەو چەن کەسە بۆ لەوێ ڕاوەستاون. کابرا بۆ گاڵتە ئەڵێ گۆشتی نەزری ئەبەخشنەوە. ڕێبوار دەسبەجێ هەڵدێ بۆ وەرگرتنی گۆشتی نەزری. پاش ئەو، چەن کەسی‌تریش بەرەو ئەوێ هەڵدێن. کابرا کە ئەبینێ ئەو ناوە جەنجاڵ ئەبێ، گومان و تەماح دایئەگرێت و ئەڵێ:

نەکا ڕاست بێ...